

Eğitim 6đretim hayatım boyunca beni her durumda destekleyen,

Annem İlknur Aydın ve babam Tayyar Aydın'a ithafen

AVRUPA AKDENİZ İŞBİRLİĞİ BÖLGESİNDE EKONOMİK BAĞIMLILIĞIN
GÜNEY AKDENİZ ÜLKELERİNE ETKİLERİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi

Onuralp Aydın

Yüksek Lisans

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI

TOBB EKONOMİ VE TEKNOLOJİ ÜNİVERSİTESİ

ANKARA

Ağustos 2015

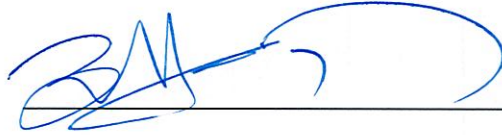
Bu tezin Yüksek Lisans derecesi için gereken tüm koşulları yerine getirdiğini onaylarım.

Prof. Dr. Serdar Sayan

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Bu tezi okuduğumu ve kapsam ve içerik olarak Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalında bir yüksek lisans tezi olabilecek yeterlikte olduğuna kanaat getirdiğimi onaylıyorum

Yrd. Doç. Dr. Başak Yavçan

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Ahu Seda Geniş Gruber

Tez Jüri Üyesi

Yrd. Doç. Dr. Mustafa Kutlay

Tez Jüri Üyesi

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını bildiririm.

Onuralp Aydın

ÖZET

AVRUPA AKDENİZ İŞBİRLİĞİ BÖLGESİNDE EKONOMİK BAĞIMLILIĞIN GÜNEY AKDENİZ ÜLKELERİNE ETKİLERİ

AYDIN, Onuralp

Yüksek Lisans, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Tez Yöneticisi: Yrd. Doç. Dr. Başak YAVÇAN

Ağustos 2015

1995’de başlayan Barcelona Süreciyle beraber Avrupa-Akdeniz bölgesinde sosyo-ekonomik ilişkiler, ticaret, doğrudan yabancı yatırım, turizm ve ekonomik fonlar vasıtasıyla genişlemiş ve derinleşmiştir. Bu tez, Avrupa Akdeniz İşbirliği süreci ile gelişen ekonomik bağımlılığın Fas, Cezayir, Tunus, Libya, Mısır, Ürdün, Suriye ve Lübnan’da ekonomik ve demokratik gelişimi nasıl etkilediğini incelemektedir. Neo-Liberal Kurumsalcılık ve Tarihsel Kurumsalcılığın önermelerinin, Modern Dünya Sistemlerinin hipotezleriyle karşılaştırarak incelendiği 2003-2013 arası dönemde, hangi teorik perspektifin ekonomik bağımlılığın etkilerini belirlemekte daha başarılı olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Tezin amacı doğrultusunda, öncelikle Avrupa Akdeniz İşbirliği sürecinin tarihsel arka planı farklı görüş ve değerlendirmelerle beraber aktarılmış, daha sonra ekonomik bağımlılığın etkilerini inceleyen literatür içerisinde buldukları okullarla beraber açıklanmıştır. Temel olarak Neo-Liberal Kurumsalcı paradigma ekonomik bağımlılığın ve kurumsal kapasitenin aynı anda yüksek olması durumunda ekonomik gelişme beklemekteyken, Modern Dünya Sistemleri teorisi ekonomik bağımlılığın ekonomiyi negatif yönde etkilediğini beklemektedir. Demokratik gelişim konusunda ise, Neo-Liberal Kurumsalcılığın eksiklerini tamamlayan Tarihsel Kurumsalcılığın, yüksek kurumsal kapasitenin krizler gibi kritik eşik anlarında demokratik gelişim sağladığı önermesi, Modern Dünya Sistemleri teorisinin ekonomik bağımlılığın demokratik gelişimi engellediği önermesiyle karşılaştırılmıştır.

Belirtilen hipotezlerin Akdeniz Avrupa İşbirliği sürecini açıklayabilme kapasitesini tespit etmek için, öncelikle Güney Akdeniz ülkelerinin ekonomik bağımlılıkları Gleditsh formülüyle hesaplanmış, daha sonra Dünya Bankası ve Eurostat’dan edinilen ticaret ve kalkınma verileriyle beraber yorumlanmıştır. Bu bağlamda, bölgede Avrupa’ya yönelik ekonomik bağımlılığın kurumsal kapasiteyle beraber ekonomik gelişme getirmediği öne sürülmüştür. Öte yandan, ekonomik bağımlılığın bölge ülkelerinin küresel ekonomik krizden etkilenme oranını

arttırmasıyla, kritik eşik anlarında kurumsal kapasitesi daha yüksek olan ülkelerin demokratik gelişim gösterdiği belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Akdeniz İşbirliği, Ekonomik Bağımlılık, Ekonomik Kalkınma, Demokratik Gelişim, Uluslararası Politik Ekonomi

ABSTRACT

THE RESULTS OF ECONOMIC INTERDEPENDENCE IN EURO MEDITERRANEAN REGION TO SOUTH MEDITERRANEAN STATES

AYDIN, Onuralp

Master of International Relations

Supervisor: Assist. Prof. Dr. Başak YAVÇAN

August 2015

Starting with the Barcelona Process of 1995, the socio-economic relations in the Euro-Mediterranean area had deepened in terms of more intense trading relations, foreign direct investment, tourism and direct economic aid among countries in the region. This thesis aims to examine the effects and the results of the resulting economic dependency of Morocco, Algeria, Tunisia, Libya, Egypt, Jordan, Syria, and Lebanon on the European Union mostly due to the Euro-Mediterranean cooperation initiative. Using Neo-Liberal Institutional and Historical Institutional approaches against the modern world-systems framework, this thesis evaluates the impact of this economic dependency and its implications on the political and economic development in these countries for the years between 2003 and 2013.

This thesis utilizes the Gleditsch formula to point out the economic dependency level of trading countries, a World Bank data report to lay out the growth level of South-Med countries and the impact of open trade in growth capacity, and Eurostat to show the improvement on the manufactured and industrial goods and their share in the total economy of South-Med countries. To assess the impact of this economic dependency on social conditions, it is elaborated that the economic reasons for the Arab Spring are assumed to play an important role. Finally, to assess the political impact of this dependency, Freedom House data is used to lay out how institutional capacity and economic crisis played a role into political outcomes.

The results of this thesis lay out the various political and economic effects of the economic dependency, and highlight the economic addiction of the South-Med countries and its consequences, particularly in regard to the Euro-Crisis in the region. There seems to be positive political developments in regards to democratization.

However, together with the economic dependency, institutional capacity seems to be playing an important role on the democratic development goals of South Mediterranean countries.

Key Words: Euro Mediterranean Partnership, Economic Dependency, Economic Development, Democratic Development, International Political Economy.

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans eğitimin boyunca asistanlığını yaptığım ve bu tezin yazılmasında büyük emeği olan değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Başak Yavçan'a sunduğu dostane çalışma ortamı ve eğitime kattığı tecrübelerden ötürü sonsuz teşekkür ederim.

Bu tezin savunmasında değerli önerileriyle tezime sağlamış oldukları katkılardan dolayı değerli hocalarım Yrd. Doç. Dr. Mustafa Kutlay ve Yrd. Doç .Dr. Ahu Seda Geniş Gruber'e çok teşekkür ederim.

Tez sürecimde bana sağladıkları maddi, manevi desteklerden ve başarıma olan inanç ve güvenlerinden dolayı ailem Tayyar, Sezin ve İrem Aydın'a binlerce kez teşekkür ederim.

Ayrıca tez çalışmalarımı yürütürken dostluk ve muhabbetleriyle yanımda olan ve TOBB ETÜ'yu benim için anlamlı kılan arkadaşlarım Burak Durak, Halil Pak ve Sina Bağcı'ya da teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	v
ABSTRACT	vii
TEŞEKKÜR	viii
İÇİNDEKİLER	x
KISALTMALAR LİSTESİ	xii
TABLolar LİSTESİ	xiv
ŞEKİLLER LİSTESİ	xv
BİRİNCİ BÖLÜM: GİRİŞ	1
İKİNCİ BÖLÜM: LİTERATÜR TARAMASI	5
2.1 Avrupa Akdeniz İşbirliği Sürecinin Tarihi	5
2.2 Bağımlılık Kavramı	16
2.3 Modernleşme Teorileri	18
2.4 Bağımlılık Teorisi	20
2.5 Neo-Liberal Kurumsalcılık, Karşılıklı Bağımlılık ve Tarihsel Kurumsalcılık	24
2.6 Modern Dünya Sistemleri Teorisi	35
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: TEORİ ve HİPOTEZLER	42
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: METODOLOJİ	48
4.1 Seçilen Dönem, Ülkeler ve Değişkenler	49
4.1.1 Bağımsız Değişkenler	49

4.1.2 Bağımlı Değişkenler	52
BEŞİNCİ BÖLÜM: ANALİZ VE DEĞERLENDİRME.....	53
5.1 Genel Niceliksel Analiz ve Hipotezlerin Ön-testi.....	54
5.2 Ekonomik Bağımlılık Verisinin Betimlenmesi.....	55
5.3 Kurumsal Kapasite Verisinin Betimlenmesi.....	64
5.4 Ekonomik Kalkınma için Derinlemesine Ülke Karşılaştırması.....	71
5.5 Demokratik Kalkınma için Derinlemesine Ülke Karşılaştırması.....	78
ALTINCI BÖLÜM: SONUÇ.....	86
KAYNAKÇA.....	88

KISALTMALAR LİSTESİ

AAİ	:Avrupa Akdeniz İşbirliği
AASTB	: Avrupa Akdeniz Serbest Ticaret Bölgesi
AB	:Avrupa Birliği
ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
AET	:Avrupa Ekonomik Topluluğu
AİB	:Akdeniz için Birlik
ASEAN	: Güneydoğu Asya Ulusları Birliği
AU	:Afrika Birliği
BM	:Birleşmiş Milletler
DYY	:Doğrudan Yabancı Yatırım
GSYH	:Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
KAP	:Küresel Akdeniz Projesi
MDS	:Modern Dünya Sistemleri
NATFA	:Kuzey Amerika Ülkeleri Serbest Ticaret Antlaşması

NATO	:Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
NLK	:Neo-Liberal Kurumsalcılık
STA	:Serbest Ticaret Anlaşması
STB	:Serbest Ticaret Bölgesi
UPE	:Uluslararası Politik Ekonomi

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1 Hipotezlerin Karşılaştırılması	44
Tablo 2 Güney Akdenizli Devletlerin Ticaretinde AB, ABD ve Çin'in Oranı (2013)	56
Tablo 3 AB ve Güney Akdeniz Ülkelerinin Birbirlerinin Dış Ticaretindeki Payları (2013)	59
Tablo 4 NLK, Tarihsel Kurumsalcılık ve MDS Teorisinin Beklentileri	70
Tablo 5 Güney Akdeniz Ülkelerinin ve AB'nin Birbirlerine En Çok İhraç Ettiği Ürünlerin Oranı (2013).....	74

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1 Güney Akdeniz Ülkelerinin AB'ye Ekonomik Bağımlılık Oranı	58
Şekil 2 Kurumsal Kapasite Verisi	65
Şekil 3 2003-2013 Yılları Arası Ekonomik Büyüme	72
Şekil 4 2003-2013 Yılları Arası Endüstriyel Büyüme	72
Şekil 5 Freedom House Özgürlük Verileri	82

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

“Devletin kullanabileceği vasıtalarından en emini para kuvveti olduğundan, devletler kendilerini, ahlaki amillerin tesiriyle olmasa bile, asil barış eseri için çalışmak... ..zorunda görürler. İşte tabiat ebedi barışı, insanların tabii eğilimlerinin kendisine has mekanizması ile, böylece teminat altına alır... .. ayrıca bu teminat sırf hayal mahsulü olmayan bu gaye uğruna elimizden geleni yapmayı bizim için mükellefiyet haline sokar” (Kant, 1795: 35)

Immanuel Kant’ın ticaretin doğası gereği, devletleri kurmaya zorlayacağını öne sürdüğü “Ebedi Barış” bugün bölgesel işbirlikleri, Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Birliği (AB) ve serbest ticaret bölgeleri (STB) vasıtasıyla 1795’de olduğundan daha

gerçekçi algılanabilecek bir öngörüdür. Buna rağmen, ticari temeller üzerine kurulan işbirliklerinin sonucunda oluşacak ekonomik bağımlılığın etkileri hakkında literatürde derin görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Özellikle, İkinci Dünya Savaşı sonrası özgürlüklerini kazanan devletlerin, koloni güçleriyle ticarete devam etmelerini geri kalmışlığın sebebi olarak gören düşünürler, Kant'ın "Ebedi Barış" idealini ticaret ile kurulabileceği fikrinin sorgulanmasına yol açmaktadır. Bu durum ticaretin güçlenmesiyle sağlamlaşacağı ve barışı destekleyeceği düşünülen Avrupa-Akdeniz İşbirliği (AAİ) gibi inisiyatiflerinin geleceğine de şüpheci yaklaşımlarına sebep olmaktadır.

Kalkınma ve refahın artırılması özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası bağımsızlığını kazanan devletlerin politikalarında en önemli gündem maddelerinden olarak öne çıkmıştır. Bu durum kalkınmanın nasıl ve hangi yöntemler kullanılarak gerçekleştirileceği sorunsalını da beraberinde getirmiştir. Ülkelerin birbirleriyle iş birliği içerisinde oluşturacakları refah ve kendine yeterlilik sayesinde sağlayacakları kalkınma seçenekleri arasındaki tartışma, temelde ekonomik bağımlılığın etkileri üzerinden başlamaktadır. Ekonomik bağımlılığın ülke ekonomilerinin işlenmiş mamul üretim kapasitelerini düşürdüğüne ve küresel krizlere karşı daha kırılganlaştırdığını savunan Realist/Milliyetçi ve Marksist teoriler karşılarında ekonomik ilişkilerin zenginliğin dağılımını, pazar imkanlarını ve üretim kapasitesini arttırdığını savunan liberal paradigmaları bulmuşlardır.

1995 yılında kurulan AAİ inisiyatifi, Akdeniz bölgesi ülkeleri ve AB üye devletleri arasında kurulacak ekonomik, siyasi ve kültürel işbirliği ile bölgede refahın, barışın, demokrasinin ve insan haklarının artmasını amaçlamaktadır. Kalkınmanın öncelikli hedef olarak belirlendiği Güney Akdeniz ve AB arasında

oluşturulan bu kurum bağımlılığın kurumsal güç ile birleştiğinde faydalı etkiler doğuracağını öne süren Neo-Liberal paradigma dikkate alınarak hazırlanmıştır. Bağımlılığın zararlı yanlarına dikkat çeken Realist/Milliyetçi ve Marksist düşünürler tarafından ise yoğun eleştirilerin hedefi olmuştur.

Bu tezin araştırmayı amaçladığı konu AAİ süreciyle oluşturulan ekonomik bağımlılığın, ekonomik ve siyasal kalkınma üzerinde nasıl etkilere yol açtığıdır. Bunun için öncelikle AAİ inisiyatifinin oluşum süreci ve genel tartışmalarına değinilecektir, daha sonra literatürde ekonomik bağımlılığın etkileri üzerine farklı hipotezleri olan Neo-Liberal Kurumsalcı (NLK) kuram ve Modern Dünya Sistemleri (MDS) teorisi içlerinde buldukları okulların düşünce yapılarıyla beraber AAİ inisiyatifi hakkındaki görüşlerini de dikkate alarak aktarılacaktır. NLK'nin ekonomik bağımlılığın demokratik değişime yol açmasında kurumsal kapasitenin etkisini açıklamakta eksik kaldığı yönleri, Tarihsel Kurumsalcılık ekolü ile tamamlanarak aktarılacaktır. Literatüre bağlı olarak NLK, Tarihsel Kurumsalcılık ve MDS'nin AAİ'nin doğuracağı ekonomik ve demokratik gelişim alanlardaki hipotezleri belirlenerek süreç içerisinde yaşanan tecrübelerle teorilerin ne derece açıklayabilme kabiliyetlerinin olduğu test edilecektir.

NLK, Tarihsel Kurumsalcılık ve MDS teorilerinin test edilecek hipotezleri ise ekonomik bağımlılığın ekonomik ve endüstriyel üretim gelişimi sağlayıp sağlamadığı ve demokrasi ve insan hakları gelişimi üzerinde nasıl etkileri olduğu tartışmaları üzerinde şekillenecektir.

Tezin vardığı sonuçlar, AAİ'nin oluşumunu takip eden süreçte gerçekleşen ekonomik kalkınma ve demokrasi standartlarındaki değişimin ekonomik bağımlılıkla ne türden bir ilgisi olduğunu göstermesi bakımından literatüre katkı sağlayacaktır. Bu

bağlamda teorilerin açıklama kabiliyetinin daha yüksek olduğu alanlara vurgu yapılacaktır. Ekonomik kalkınma başlıklarında MDS yaklaşımının hipotezlerinin daha doğru çıkması dolayısıyla paradigmanın AAİ sürecinin ekonomik yönünü, Tarihsel Kurumsalcılığın ise demokratik gelişim yönünü daha iyi açıklayabildiği öne sürülecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde öncelikle Avrupa-Akdeniz İşbirliği süreci tarihsel perspektif ile beraber anlatılacak, daha sonra Neo-Liberal Kurumsalcılık, Tarihsel Kurumsalcılık ve Modern Dünya Sistemleri teorileri içlerinde buldukları okullarla beraber incelenecektir.

2.1 Avrupa Akdeniz İşbirliği Sürecinin Tarihi

Avrupa-Akdeniz İşbirliği (AAİ) Süreci 1995 yılında Avrupalı ve Akdenizli ortakların Barcelona’da bir araya gelerek bölgeyi barış, istikrar ve güven merkezi yapmak adına yayınladıkları ortak deklarasyonla başlamıştır. Barcelona Deklarasyonu ile Dünya’ya duyurulan işbirliği, kaynaklarda “Barcelona Süreci”

olarak da anılmaktadır. Akdeniz ve Avrupa arasındaki tarihi ilişkilere yeni bir başlangıç getirmeyi amaçlayan inisiyatif, temel olarak diyalogu arttırma yoluyla işbirliğini pekiştirmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda işbirliğinin ortakları bir tarafta Avrupa Birliği (AB) üye ülkeleri vardır. Diğer tarafta ise Akdeniz havzasında bulunup AB üyesi olmayan Güneydoğu Avrupa, Doğu Akdeniz ve Kuzey Afrika ülkeleridir. Bu ülkeleri belirtecek olursak Güney Doğu Avrupa ülkeleri, Bosna Hersek, Dağlık Karabağ, Arnavutluk ve Türkiye, Doğu Akdeniz ülkeleri, Suriye, Lübnan, İsrail ve Ürdün. Kuzey Afrika ülkeleri, Mısır, Libya, Tunus, Cezayir, Fas, Monako ve Moritanya'dır (Barcelona Deklerasyonu, 1995).

Her ne kadar işbirliği süreci tüm Akdeniz bölgesinde ortaklığın oluşmasını amaçlasa da AB'nin Türkiye ve Balkan yarım adasında bulunan ülkelerle AB'ye katılım sürecinde olmalarından kaynaklanan farklı ve gelişmiş ilişkileri dikkate alındığında, sürecin aslen Güney Akdeniz ülkeleriyle diyalogu arttırmayı amaçladığı söylenebilir (Rhein, 2007). Sürecin bir diğer özelliği de Akdenizli Arap ülkeleri ve İsrail'i bölgesel bir çatı altında toplayabilen tek örgütlenme olmasıdır (Tovias, 2010: 173).

Avrupa'nın Güney Akdenizli komşularıyla ilişkisi yeni değildir. Antik çağlardan bugünlere kadar tarihsel konjonktüre uygun olarak bölge ülkeleri birbiriyle iletişime geçmiştir. Kolonyal dönemde Avrupa'nın bölgeye doğrudan müdahale etmesiyle, Kuzey Afrika ve Doğu Akdeniz hammadde ve pazarı üzerinde hakimiyet kuran batı bölgenin sosyal, ekonomik ve politik gelişimini derinden etkilemiştir. İkinci Dünya Savaşını takip eden süreçte Arap ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanması ilişkilere yeni bir boyut katmıştır. Post-kolonyal dönem olarak anılan bu süreçte her ne kadar Avrupa'nın etkisi azalmış da olsa, dönem bölgede kalıcı izler

bırakmıştır. Bölge haritasının şekillenmesi, ülkelerin yönetim ilişkileri, kültürleri ve Arap-İsrail sorunu gibi başlıca meseleler kolonyal döneme bağlı olarak şekillenmiştir (Hinnebusch, 2012: 18-20). Bunun yanında Avrupalı güçler bölgeye olan ilgilerini hiçbir zaman kesmemişlerdir. Akdeniz bölgesi Avrupa açısından geo-politik ve tarihsel öneme sahiptir, Cebelitarık Boğazı ve Süveyş Kanalı gibi stratejik değeri yüksek noktaların bölgede bulunması ve bölgenin petrol, hammadde ve işgücü zenginlikleri bunun başlıca sebepleri olarak gösterilebilir. Soğuk Savaş sonrası değişen konjonktürle beraber her ne kadar sömürgecilik süreç içerisinde yok olmuş da olsa, Mısır'ın Süveyş Kanalını millileştirmesiyle başlayan krizde Fransa ve İngiltere'nin sert müdahalesi bölgeye olan yakın ilginin kopmadığını göstermesi bakımından önemlidir (Amin ve Kenz, 2005: 89-110).

Avrupa'nın güneyli komşularıyla ülkeler arası tek taraflı müzakereler yoluyla geliştirdiği ilişkiler Avrupa entegrasyonunun başlaması ile yeniden şekillenmeye başlamıştır. Dönemin küresel konjonktürüyle gelişen bu yeni söylem, liberal temelli argümanları barındırmaktadır. Buradan hareketle, söylem temelde diyalogun taraflarını artırarak müzakerelerin çok-taraflılaştırılması ve serbest ticaret antlaşmaları vasıtasıyla ticareti geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, Avrupa Entegrasyonunun o dönemki kurumsal yapısını temsil eden Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) vasıtasıyla oluşturulan Küresel Akdeniz Politikası (Global Mediterranean Policy) Avrupa'nın bölgeye çoğulcu yaklaşımının başlangıcı olarak varsayılması açısından önemlidir (Salama, 2005). Dönemin atmosferi içerisinde Küresel Akdeniz Politikasını (KAP) gündeme getiren başlıca etmen olarak petrol krizi gösterilmektedir.

KAP çerçevesinde ticaretin serbestleştirilmesi ve arttırılması, yardımlar ve finansal protokoller müzakere edilmiştir. AET ile bölge devletleri arasında tek-tek müzakere edilen anlaşmalar bölgeselleşme amacından uzak ve her bir anlaşma diğerlerinden farklı olacak şekilde oluşturulmuştur. KAP sürecinin temel amacı Güney Akdeniz ülkeleriyle ilişkileri arttırmak, ülkelerin ekonomilerine sağlanacak ticari öncelikler ve fon ve finansal desteklerle ekonomik gelişmenin önünü açmak olarak belirlenmiştir (Tovias, 1980). Ancak, o zamanki AET'nin zamanla Güney ve Doğu Avrupa'ya doğru genişlemesiyle yeni üye devletlerle aynı türden mal üretim olanaklarına sahip Güney Akdeniz devletleri Avrupa pazarındaki avantajlarını kaybetmişlerdir. Her ne kadar süreç içerisinde imzalanan antlaşmalarla yeni üye ülkelere yakınsayan avantajlar Güney Akdenizli ülkeleri kapsayacak şekilde genişletilmeye çalışılmışsa da olsa, Güney ve Doğu Akdeniz ekonomileri için KAP'ın yıkıcı etkiler daha ağır basmıştır. Bu iktisadi uzaklaşmaya ek olarak siyasi anlamda da ilişkilere yeni bir mesafe girmiş ve Körfez Savaşı ile beraber Irak'ı destekleyen Arap devletleri ve ABD'nin yanında saf tutan Avrupa arasındaki ilişkiler önemli bir yara almıştır (Bicchi, 2007).

Akdeniz bölgesi, 1990'lı yılları Soğuk Savaşın bitişi, Körfez Savaşı ve Avrupa Birliğinin oluşumu gibi başlıca gelişmelerin şekillendirdiği sistem içerisinde karşılaşmıştır. Küreselleşme ve bunun bir uzantısı olarak bölgeselleşme hareketlerinin hız kazanması bu dönemin liberal politikalarının temelleri olarak Dünya'nın birçok bölgesinde çeşitli etkiler bırakmıştır. Güneydoğu Asya Ulusları Birliği (ASEAN), Kuzey Amerika Ülkeleri Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) Afrika Birliği (AU) ve AB bu hareketlerin öne çıkanlarıdır (Bergsten,1996). Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesinde ise bu tip hareketler, İslam İşbirliği Teşkilatı, Arap Ligi ve çeşitli alt-bölgesel inisiyatiflerle denenmiş de olsa istenilen başarı gösterilememiştir. Bu

başarısızlığın çeşitli temelleri bulunsa da başlıcaları bölge içi ticaretin benzer ürünleri üretmelerinden dolayı, diğer bölgelerle yapılan ticarete oranla oldukça sınırlı kalması, halkları üzerinde hakimiyetlerini paylaşmaktan çekinen otoriter rejimler ve bölge devletlerinin birbirleriyle olan sorunları olarak sıralanabilir (Aarts, 1999). Bu atmosferde AB hem KAP döneminde amacını ulaşamayan güney komşularıyla ilişkilerini pekiştirmek hem de başarısız kalan bölgeselleşme hareketine ivme vermek adına AAİ sürecini ortaya atmıştır (Salama, 2005).

Avrupa AAİ sürecini karşılıklı kazan-kazan ilkesi etrafında oluşturmayı hedeflemiş ve bu bağlamda bölgede çeşitli beklentiler geliştirmiştir. Öncelikle AB bu dönemde Ortak Güvenlik ve Dış Politika oluşturmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda ortaya çıkan AAİ Avrupa'nın dış politikada etkisini göstererek uluslararası ilişkiler sahnesine Avrupa dışı bölgelerde de aktör olarak çıkma denemesidir. Bunun yanında Akdeniz bölgesinde yaşanan krizlerin ve oluşan istikrarsız düzenin Avrupa'da istenmeyen yansımalarını gözlenmektedir. Libya'da yaşanan iç-savaş sonucu yüzlerce göçmenin İtalya kıyılarına sığınmayı amaçlaması bu duruma örnek olarak gösterilebilir (Pargeter, 2013). Avrupa göç sorununa bir çözüm olarak bölgedeki sorunları olduğu yerde çözmeyi hedeflemektedir. Bu amaçla bölgede istikrar ve refahı arttırarak, Avrupa'ya gelebilecek kitlelerin önünü kesmeyi hedeflemiştir (Basheska ve Kochenov, 2015).

AAİ, Avrupa'nın uluslararası ilişkilerde yumuşak gücünün etkisini göstermesi bakımından da önemlidir (Adler, 2006). Euro'nun yarattığı refahı ve ulus-üstü kurumsal kapasitesini komşu bölgelerde bir yumuşak güç aracı olarak gören birlik, bu kapasitesini bölgede yapıcı biçimde kullanmayı hedeflemektedir. Ayrıca kurulması planlanan serbest ticaret bölgesi Avrupalı üreticiler için yeni pazar ve

hammadde kaynağı olacağından çeşitli ekonomik faydalar da beklenmektedir. Avrupa'nın bu tutumu uluslararası ilişkiler teorileri çerçevesinde Neo-Liberal Kurumsalcı paradigmanın önermeleriyle örtüşmektedir (Attina, 2003).

AB'nin bu beklentilerinin yanında AB'ye üye devletlerin menfaatleri de Avrupa'nın böylesi bir inisiyatifi üstlenmesiyle örtüşmektedir. İspanya, Fransa, İtalya ve Birleşik Krallık bölgeyle olan tarihsel ilişkilerini koparmak istememektedir. Ancak bölgede sömürgeci dönemlerinden kalma kötü bir izlenim bulunmaktadır. Bu izlenim Güney Akdeniz devletlerinin Avrupalı ülkelerle girdikleri ilişkilerde çekimser olmalarına yol açarak ilişkileri zorlaştırmaktadır. Güney Akdenizli devletlerin Avrupa devletlerine olan şüpheli tutumu AB vasıtasıyla kurulan ilişkiler yoluyla düzeltilebilecektir (Del Sarto, Raffaella, ve Steindler 2015). AB üye devletlerinin bu beklentileri ise sürecin hükümetler arası boyutunu ve uluslararası kurumların devlet menfaatlerini destekleyen politikalara aracı olmasını göstermesi açısından uluslararası ilişkilerde realist perspektifin bakış açılarıyla uyumluluk sağlamaktadır (Attina, 2003).

Güney Akdeniz ülkeleri ise süreçten farklı menfaatler ummaktadır. Bu menfaatlerden en önde geleni AAİ vasıtasıyla arttırılması planlanan fon, kredi ve desteklerdir. Ekonomik geri kalmışlık bölge devletlerinin başlıca sorunlarından birisi olarak ülke yönetimlerinin hareket kabiliyetlerini sınırlamaktadır. Bunun yanında AAİ ile oluşacak saldırmazlık paktı ile komşu devletlerden algıladıkları tehdit azalacak, sınır güvenliği sağlanacaktır. Ayrıca kurulması planlanan serbest ticaret bölgesi Güney Akdeniz ülkelerinin birbirleriyle yaptıkları ticareti de arttırabilecektir (Pace, 2004). Bu bölgeselleşme hareketinin bir başka faydası da bu devletlerinin birbirleriyle yaptıkları ticaret hacmini arttırabilecek olmasıdır. Küreselleşmeyle

beraber dünya'nın bir çok bölgesinde ortaya çıkan bölgeselleşmenin ticareti yönlendirebilme, pazarı genişletme ve küreselleşmenin getireceği hızlı ve kontrol edilmesi güç değişimi yönlendirebilme imkanı Güney Akdeniz ülkelerini de içine alacak şekilde genişleyebilecektir (Calleya, 2004).

Bu beklentiler ışığında Akdeniz Havzasının tüm devlet temsilcileri 1995 yılında AAİ sürecini karşılıklı güven ve iş birliği temelinde başlatmak üzere Barcelona Deklarasyonu üzerinde mutabık kalmışlardır. Barcelona Süreci KAP'tan farklı olarak dönemin bölgeselleşme hareketine uygun ve daha kapsamlı bir iş birliğini öngörmektedir. Barcelona Deklarasyonunda (1995), iş birliğini güçlendirmenin temel gereklilikleri;

“Akdeniz havzasını bir diyalog alanına dönüştürmek, işbirliği ve alış-verişin barışı garanti altına alması, istikrar ve refahın yayılması için demokrasinin ve insan haklarına saygının güçlendirilmesi, sürdürülebilir ve dengeli ekonomik ve sosyal gelişme, yoksullukla savaşmak için önlemler ve kültürlerin birbirini daha yakından tanınması,” şeklinde sıralanmaktadır.

Bu bağlamda deklarasyonla beraber bölgede uluslararası bölgesel örgütlenemeye yönelik ilk adımların atılması hedeflenmiş ve çeşitli konularda işbirliği yapmak üzere uzlaşmaya varılmıştır. Uzlaşılan konular üç temel başlık altında sıralanmıştır. Bunlar; politika ve güvenlik işbirliği, sosyo-kültürel ve insani ilişkiler alanında işbirliği ve ekonomik ve finansal iş birliği olarak belirtilmiştir (Barcelona Deklarasyonu, 1995).

Politika ve güvenlik işbirliği başlığının temel amacı ortak barış ve istikrar alanı oluşturabilmek olarak göze çarpmaktadır. Bu amacı gerçekleştirebilmek için, demokrasinin gelişimi, insan haklarına saygı, şeffaf yönetim, kitle imha silahlarının

engellenmesi, teröre ve kaçakçılığa karşı ortak hareket ve sınırların kutsallığına saygı konuları seçilmişlerdir. Bunun yanında her devletin sınırları içerisinde egemen olduğuna, milletlerin kendi kaderlerini oluşturma hakkına ve devletlerin sahip oldukları politik kültüre verilen öneme de vurgu yapılmıştır (Barcelona Deklarasyonu, 1995).

Yukarıda belirtilen ilkelerle ortaya çıkan politika ve güvenlik işbirliği beyannamesi süreç içerisinde hedeflere ulaşılmasında ciddi sıkıntıların yaşandığı bir başlık olarak dikkat çekmektedir. Bu konuda işbirliğinin istenildiği gibi seyrinin önündeki en ciddi engel ortakların demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü alanlarında farklı noktalarda olmasıdır. Freedom House verilerine göre AB üyesi devletler bu konularda ileri ilkelere sahipken Akdenizli Arap ülkeleri AB'ye kıyasla oldukça geri kalmış gözükmektedir. Bununla beraber Güney Akdeniz ülkelerinin demokratikleşmesinin önünde Avrupa'yı da endişelendiren radikal İslam'a yönelik eğilimler bulunmaktadır (Miller, 2013). Ortak politika ve güvenlik başlığının önündeki bir başka engel ise Avrupa'nın ve Güney Akdenizli ortakların süreçten farklı beklentilerinin olmasıdır. Avrupa güneyin demokrasi, insan haklarına saygı ve hukukun üstünlüğü alanlarında ilerlemesini umarken, Akdenizli Arap devletler, sınır güvenliğinin temini, iç işlerine karışılmasının engellenmesi, tehdit algısının azalması, otoriter rejimlerinin uluslararası alanda meşruluğunun sağlanması amaçlarını önemsemektedir. Her ne kadar ortaklar arasında bakış açıları ve buldukları gelişmişlik seviyeleri arasında derin farklar bulunsa da, amaçlara ulaşılabilmesi için AB'nin sivil toplum kuruluşlarını desteklemesi ve demokratik yapıların oluşumunda teknik ve maddi destek vermesi, teröre karşı işbirliği, savunma amacını aşan silahlanmanın denetlenmesi ve kitle imha silahlarının engellenmesi noktalarında anlaşmaya varılmıştır (Haddadi, 2004).

Sosyo-kültürel ve insani ilişkiler alanında işbirliği, üzerinde anlaşılan bir başka başlık olarak öne çıkmaktadır. Bu süreçte vurgu kültürler arası anlayışın geliştirilmesi ve birbirlerini algılayış şekillerinin geliştirilmesine yapılmaktadır. Sayılan amaçlara ulaşabilmek için Güney Akdenizlileri ilkokullardan başlayarak ortak kültür alanında eğitime, sivil toplumun desteklenmesi gibi amaçlar belirlenmiştir. Bunun yanında üniversiteler, kamu ve özel teşebbüsler, medya, ticaret birliklerince yapılacak ortak çalışmaların da artırılması hedeflenmiştir. Bunun yanında, ırkçılık, kaçakçılık, illegal göç ve terör beraber savaşılan alanlar olarak deklarasyonda yer bulmuştur (Barcelona Deklarasyonu, 1995).

Belirtilen hedef ve yöntemleri desteklemek adına AAİ gençlik programı kurulmuş, gençler arası iletişimin, ortak eğitimler ve ortak çalışmalar yoluyla artırılması hedeflenmiştir. Kültürel hedeflere ulaşmanın uzun vadede kuşak değişimiyle olacağı varsayımından hareketle, gençlere ve ortak çalışmaların artırılması hedeflerine yönelik ortaklık projesi çeşitli zorluklarla da karşılaşmaktadır. Bu zorluklardan başlıcası elbette ki bölge siyasetinde büyük etkisi bulunan Arap-İsrail meselesidir. İsrail'in Filistin'e yönelik insan hakları ihlallerine AB'nin ciddi sonuç doğuracak yaptırımlardan kaçınması, bölgede AB'nin kültürel ve insan hakları değerlerinin sorgulanmasına neden olmaktadır. Bunun yanında kültürel programları ve sivil toplum inisiyatiflerini desteklerken radikal İslamcı örgütlere fon sağlanması ihtimali, AB'yi maddi yardımlarında temkinli olmaya itmektedir. Ayrıca AB bu başlık altında açıkça belirttiği düzensiz göçün durdurulması ve buna karşı tedbirler alınması ilkesi sebebiyle de eleştirilmektedir. AB'nin bu kültürel değişimi, hatta tüm AAİ projesini gelişmiş ortaklık ilişkisinden çok düzensiz göçü durdurma amacıyla yaptığı öne çıkan başlıca eleştirilerden birisidir (Bouris, 2011). Bu kapsamda gelen bir başka eleştiri ise AB'nin bölgede demokrasi ve insan hakları

ihlallerine göz yumarak bölgenin anti-demokratik yönetimleriyle yakın ilişkiler kurmasından kaynaklanmaktadır (Joffe, 2008).

Barcelona Sürecinin teknik kapsamı en yüksek ve sürecin lokomotifi olması beklenen alanı ise ekonomik ve finansal işbirliği başlığı altında incelenmektedir. Bu alan Doğrudan Yabancı Yatırım (DYY), hibeler ve krediler vasıtasıyla yatırımı arttırmayı ve oluşturulan Avrupa-Akdeniz Serbest Ticaret Bölgesi (AASBT) vasıtasıyla pazar hacmini büyüterek ekonomiye canlılık getirmeyi amaçlamaktadır. Buna karşılık, Akdenizli ortakların DYY çekebilmek adına insan hakları, hukukun üstünlüğü, demokratik ilkelerin gelişimi, istikrar ve güvenlik parametrelerine daha çok dikkat etmesi beklenmektedir. Bu sayede hem ekonomik refah ve zenginlik artacak hem de diğer başlıklarda belirtilen insan hakları, demokrasi, güvenlik ve sosyo-kültürel yakınlaşma hedeflerine ulaşım kolaylaşacaktır. Süreç için böylesi bir öneme sahip olan ekonomik ilişkiler alanı teknik açıdan dikkatle hazırlanmıştır. Ancak işbirliğinin bu farklı ekonomilere etkisi kimilerince kaygıyla karşılanmakta gelişmekte olan ülkelerdeki sanayii üretiminin Avrupa ile rekabet edecek seviyede olmadığı vurgulanmaktadır (Montanari, 2007). AAİ süreci içerisinde ortak pazarın oluşması ile Akdenizli Arap ülkelerinde çeşitli sanayii dallarının rekabete dayanamayarak kapanması ve işsizliğin artmasına neden olmasından çekinilmektedir. Bu sorunu çözebilmek adına Avrupa Akdeniz Serbest Ticaret Bölgesi'ne (AASTB) katılım her ülke ile ayrı ayrı müzakere edilecek ve her ülke rekabetin yıkıcı yanlarından çok faydalarından yararlanabilecek seviyeye gelmesiyle sürece dahil olması beklenmektedir. AASTB içerisinde rekabet edebilecek seviyeye getirme amacıyla bölge ülkelerine AB tarafından hibe, kredi, know-how (bilgi birikimi) ve teknoloji alanlarında destek olunacaktır (Rhein, 2007).

Barcelona Sürecine dair hem akademik hem de siyasi cenahtan gelen yoğun eleştiriler, sürecin yüksek beklenti ve söylemlerle başladığını ancak gerçekte tarafların düşük motivasyonlarla hareket ettiğini belirtmektedir (Marks, 1996). Sürecin ekonomik, politik ve sosyo-kültürel değerlendirmesini yapan Sheila (2001) gibi araştırmacıların hazırladığı olumsuz çalışmalar ve AAİ sürecinde yapılan zirvelere liderlerinin ilgisinin azalması süreci yeniden yönlendirilmesi gerektiğini göstermiştir. Bu bağlamda 2008 yılında dönemin Fransa Cumhurbaşkanı Sarkozy'nin çalışmalarıyla AAİ sürecinde belirlenen hedefler, Akdeniz için Birlik (Union for the Mediterranean) çatısı altında eksikleri giderilerek güçlendirilmeye çalışılmıştır (Bicchi, 2012). Akdeniz için Birlik (AİB) inisiyatifine oluşumunu takip eden iki sene içerisinde gerçekleşen Euro Krizi ve Arap Baharı gibi beklenmedik değişkenlerin etkisinde kalmıştır. Sürece daha iyimser bakan C. Mira Salama, Pat Cox ve Alfred Tovas gibi araştırmacılar ise inisiyatifin değişime ve öğrenmeye açık olduğuna vurgu yaparak eksikliklerin zamanla aşılabileceğini belirtmektedirler. Sürece hem pesimist hem de optimist yaklaşan araştırmaların ortak noktası ise süreç içerisinde Akdenizli ortakların Avrupa'ya asimetrik ekonomik bağımlılığının artacak olmasıdır.

Bu tezin aşağıda ayrıntılandırılacak bu tartışmalara en temel katkısı, Barcelona sürecinin özellikle Güney Akdeniz ülkelerinin iktisadi ve siyasal gelişimine fayda ve zararlarının verilerle ortaya koyulması ve faydalanılacak temel teoriler ışığında olası kalıpların (*pattern*) ortaya çıkarılmasıdır. Bu amaçla öncelikle hem bu sürece hem de diğer bölgeselleşme süreçlerine dair literatür incelenecek, sürece optimist ve pesimist bakan yaklaşımların öngörülleri rafine edilerek beklentileri ortaya koyulacak ve bu beklentiler veri analizi ile bir ön teste tabi tutulacaktır.

2.2 Bağımlılık Kavramı

“Bağımlı” kavramsal olarak “bir kimseye veya şeye maddi veya manevi yönden bağlı olmak” şeklinde tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu). Tarihin başlangıcından bu yana karşımıza çıkabilecek bağımlı olma durumu, insanların diğer canlılara, doğaya veya birbirlerine olan ihtiyacı olarak örneklendirilebilir. Bu basit tanım günümüz Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde önemli bir yer bulmaktadır. Ülkelerin kendi imkanlarıyla gelişmesi veya diğer ülkelerle alış-veriş içerisinde kuracakları bağımlılık seçenekleri ve bunların sonuçları, disiplinin temel araştırma sorularından birisini oluşturmaktadır (Tsygankov, 2008).

Soğuk Savaşın sona ermesiyle beraber dünyayı iki farklı ideolojik gruba ayıran çift kutuplu sistem yok olmuş bu da ülkeler arası bağımlılık ilişkilerinde değişimlere yol açmıştır. Sürmekte olan dönemde dünya ABD önderliğinde tek kutuplu merkezden, çok merkezli sisteme geçme eğilimindedir (Haas, 2008). Ayrışma ve kutuplaşmaların kalkması ve küreselleşmenin etkisiyle dünya devletleri birbirleriyle daha çok etkileşime geçmektedir. Bu bağlamda, Dünya Bankası verilerine göre 1988 yılında 1.4 trilyon dolar olan küresel ticaret, 2013 yılında 33.5 trilyon dolara ulaşarak otuz kattan fazla artış göstermiştir. Ülkeler arasında artan ticaret, etkileşimi arttırarak hem ülkelerin birbirini daha yakından tanımalarını sağlamış hem de ülkeler ve sektörler arası bağımlılığı arttırmıştır. Bu durum kimi kaynaklarda dünyanın “küresel köy” (global village) olarak görülmesine neden olan başlıca etmen olarak gösterilmiştir (Keohane ve Nye, 2001: 3).

Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde bağımlılık ve etkileri önemli inceleme alanlarından birisi olarak belirlemiştir. Özellikle 1970’lerde çalışılmaya başlanan Uluslararası Ekonomi Politikaları içerisinde, bağımlılık temel inceleme alanlarından

birisi olmuştur. Küreselleşmenin hız kazanması, petrol krizinin devlet politikalarına etkileri ve az gelişmiş ülkelerin kalkınma çabaları sonucu 1970'li yıllarda Uluslararası Politik Ekonomi (UPE), Uluslararası İlişkileri ve uluslararası ekonomiyi derinden etkileyen bir bilim dalı olarak yükselmiştir. Devletlerin artan uluslararası ticaretleri, toplumların refah düzeyi, kalkınma, çok uluslu şirketler ve uluslararası örgütler UPE'nin başlıca inceleme alanlarındandır (Öniş ve Kutlay, 2004). Bu bağlamda devletlerarası kurulan bağımlılık, disiplin içerisinde farklı bakış açıları tarafından inceleme alanı olarak belirmiştir.

UPE disiplini içerisindeki teoriler temel olarak Liberal, Milliyetçi ve Marksist olmak üzere üçe ayrılmaktadır (Gilpin, 1987: 25-26). Liberal teoriden etkilenen Modernleşme (modernization) teorileri (Ongur ve Yavçan, 2014). ve Ekonomik Milliyetçi/Realist ekol ile Marksizm'den etkilenen Bağımlılık Teorisi (Gilpin, 1987: 282) UPE içerisinde farklı görüşlerin çarpıştığı ilgi çekici bir sahne yaratmaktadır. Bu tezde Barcelona Sürecinin etkilerinin geniş bir perspektiften sunulabilmesi için modernleşme teorilerinden NLK ve Bağımlılık ekolünden etkilenen MDS Teorisi kullanılarak teorilerin hangi açılardan Barcelona Sürecinde oluşan ekonomik bağımlılık ve bu bağımlılığın uzun soluklu etkileri üzerine daha yerinde tespitler geliştirdiği gözlemlenecektir. Bu iki teorinin seçilmiş olmalarının sebebi makalenin araştırma alanı olan ticaret sonucu beliren ekonomik bağımlılığın etkileri konusunda içlerinde buldukları okulların gelişmiş argümanlarına sahip olmalıdır. Temel olarak NLK bağımlılığı tüm tarafların faydasına sonuçlanabilecek bir durum olarak gözlemlerken, MDS bunun ekonomik gücü az olan ülkelere zararlı olduğunu savunmaktadır (Gilpin, 1987). Bu argümanlar çalışmanın devamında ayrıntılandırılacaktır.

NLK, Barcelona Sürecinde oluşan, Avrupa-Akdeniz Serbest Ticaret Bölgesi, Avrupa-Akdeniz İşbirliği ve Akdeniz için Birlik örgütlerinin kuruluş prensiplerini ve teorik arka planını oluşturması bakımından bu tezde göz ardı edilemeyecek bir paradigmadır (Xenakis, 2004). MDS ise uluslararası örgütlerin amacı, Kuzey-Güney ilişkileri ve az gelişmişlik sorununa bakış açısıyla Neo-Liberal Kurumsalcılığın önermelerine en gelişmiş eleştiriyi yöneltmesi bakımından dikkatle incelenecektir (Ongur ve Yavçan, 2014). Bundan sonraki kısımda bu teorilerin temel varsayımları ortaya koyulacak ve derinlemesine okumaları ile Barcelona Sürecine yönelik olası tahminleri değerlendirilecektir.

2.3 Modernleşme Teorileri

Modernleşme teorileri temel olarak liberalizm ve türevlerini kapsamaktadır. Liberal perspektif İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan bağımsız devletlerin kalkınma sorunlarına serbest ticaretin önemini belirterek cevap vermektedir. Liberal teoriye göre gelişmekte olan ülkeler küresel zenginlikle, serbest ticaret, uluslararası yardım ve doğrudan yabancı yatırım (DYY) vasıtasıyla bağ kuracak ve refahın kendilerine geçişini sağlayacaktır. Bu bağlamda serbest ticaret “gelişimin motoru” (engine of growth) olarak gösterilmektedir (Lewis, 1984: 3).

Liberal ekonomik görüş çoğu akademisyence Adam Smith’in Ulusların Zenginliği (1776) adlı eserine dayandırılmaktadır. Smith, devletin sınırlandırıldığı ortamda bireylerin kendi menfaatleri için üretim miktarını ve fiyatları rekabet içerisinde belirleyeceğini ve bu durumun hem toplum hem de devlet için faydalı olacağını savunmaktadır. Yazar uluslararası ticaretin ülke ekonomilerine faydalarını arttırabilmeleri içinse üretiminde mutlak üstünlüklerinin (*absolute advantage*) olduğu ürünler üzerine yoğunlaşmalarını tavsiye etmektedir. Liberalizm ve türevleri

uluslararası ticaret hakkında daha ayrıntılı önerilerini ise, David Ricardo'nun (1817) (karşılaştırmalı üstünlükler (*comparitive advantage*) teorisince açıklamaktadır. Buna göre her devlet karşılaştırmalı olarak avantajlı olduğu ürün üzerinde yoğunlaşarak üretim yaparsa, hem küresel verimlilik kaynak israfı önlenerek artmış olacak, hem de ticaret yapan tüm taraflar kazanacaktır. Burada karşılaştırmalı üstünlük terimi her ülkenin en iyi ürettiği ürünün üretimine yoğunlaşması olarak tanımlanmaktadır. Ülke başka ürünlerin üretiminden de kar ediyor olabilir ancak fırsat maliyeti en düşük olan ürünü yani, daha fazla kar edebileceği ürünü üreterek toplam kazancını maksimize etmelidir (Hunt ve Morgan, 1995). Ticaret yapan tüm tarafların kazanması ticaretin artı toplamlı (positivesum-game) olduğu hipotezinden hareket eder. Bu hipoteze göre ticaretin kendisi uzmanlaşma sağlayıp, kaynak israfını önleyerek toplam zenginliği arttıracak ve bu sayede ticarete taraf olan devletler farklı oranlarda da olsa kazançlı çıkacaklardır (Hunt ve Morgan, 1995).

Paradigma gelişmekte olan ülkelerin geri kalmışlığının çeşitli avantajları (*advantages of backwardness*) olduğunu da belirtir. Bunlar gelişmiş ülkelere gelecek sermaye, teknoloji ve “know-how” olarak belirtilmektedir. Gelişmekte olan devletler gelişmiş devletlerle kurdukları ilişki sonucu, onların süreç içerisinde kazandıkları tecrübe ve birikimden yararlanarak kalkınmalarını hızlandırabilecektir (Lerner, 1958).

Liberal teoriye göre gelişmekte olan ülkelerin kalkınma süreci içerisinde yaşadıkları sorunlar ise çoğunlukla kendi politik ve teknik eksikliklerinden kaynaklanmaktadır (Friedman, 1999). Birey merkezli analiz yapan teoriye göre, rasyonel karar alan bireysel aktörler sağlıklı bir serbest piyasa ekonomisini “görünmez el” (invisible hand) yordamıyla kuracaklardır (Smith, 1776). Piyasa

dengesi olarak bilinen bu durumun sağlıklı gelişebilmesi için öncelikle devlet elinden müdahaleler ve engeller sınırlandırılmalıdır (Douglas, 1971). Politik ve teknik altyapının oluşmasıyla kurulan sağlıklı ve sürdürülebilir ekonomi, W.W. Rostow'un Ekonomik Kalkınmanın Aşamaları (Stages of Economic Growth) (1960) çalışmasında belirttiği süreci geçerek kalkınabilecektir. Buna göre aşamalar;

“geleneksel ekonomi (traditionaleconomy), bilimsel yöntem ve teknolojilerin uygulanması ile yükselişe geçiş (transition to take-off), takip eden sermaye birikimi ve erken sanayileşmenin gerçekleştiği yükseliş (take-off), kitlelerin yaşam standardının hala düşük ancak sanayileşmenin ileri olduğu olgunlaşmaya ilerleme (the drive to maturity) yüksek tüketim (high consumption)” olarak belirtmektedir (Rostow, 1960: 179).

Küreselleşmeyi ve serbest ticareti, serbest piyasa ekonomilerinin kalkınmalarında lokomotif güç olduğunu belirten teoriye en yoğun eleştiriler, serbest ticaret yoluyla oluşan bağımlılığın az gelişmişliğin asıl nedeni olarak belirten bağımlılık ekolünden gelmektedir. Bu açıdan iki yaklaşım taban tabana zıt görüşleri barındırmaktadır.

2.4.Bağımlılık Teorisi

Bağımlılık Teorisi artan ticaretin kalkınmayı getireceğini öne süren liberal görüşe bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Temel olarak serbest ticaret vasıtasıyla oluşan küresel bağımlılığının az gelişmiş ülkelerin aleyhine sonuçlandığını savunmaktadır. Bağımlılık ekolu önermelerini geleneksel Marksizm ve Ekonomik Milliyetçilik akımlarından etkilenecek oluşturmuşlardır (Gilpin, 1987). Akımın önde

gelen isimlerinden Theotonio Dos Santos bağımlılık tanımı şu şekilde ortaya koymaktadır;

“Bağımlılıkla kastımız, belirli ülkelerin ekonomilerinin başka ülkelerin ekonomilerinin gelişme ve genişlemesine, kurucu ülke ayrı tutularak koşullanmasıdır. İki veya daha fazla ülke ekonomisinin arasında ve dünya ticaretinin içerisinde oluşan karşılıklı bağımlılık (interdependence), bazı ülkelere (dominant olanlar) yayılma ve kendi kendine yeterlilik sağlarken, diğerleri (bağımlı olanlar) bu yayılmayı ancak doğrudan kalkınmalarına artı veya eksi etkisi olabilecek yansıma olarak yapabilir (Dos Santos, 1970: 232).

Bağımlılık akımının genişleyerek dikkate alınması, Birleşmiş Milletler Latin Amerika Komisyonu'nun Raul Prebisch ve Andre Gunder Frank'ın başkanlığında 1948-1962 yıllarında yaptığı çalışmalarla oluşmuştur (Ongur ve Yavçan, 2014). Her ne kadar teori Latin Amerika temelli olsa da, benzer bölge ve ülkeleri konu alan çalışmalara da uygulanmıştır (Amin, 1997). Bunlara örnek olarak, Tony Smith'in (1792) teoriyi Birinci Dünya Savaşı Öncesi Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan'a uygulaması ve Simeon Hein'in (1992) Doğu Asya bölgesi üzerine yaptığı çalışma gösterilebilir.

Eleştirel okulun içinde yer alan teori, serbest ticaretin gelişmekte olan ülkelerin kalkınma sorunlarına çözüm oluşturmaktan öte geri kalmışlığının sebebi olduğunu savunur. Gelişmiş Kuzey (veya merkez) ülkeleri, gelişmemiş Güney (veya çevre) ülkelerini serbest ticaret yoluyla kendilerine bağımlı kılmaktadırlar. Aslen kolonyal dönemde gelişen bu ilişki, Güneyin Kuzeye asimetric ve tek yönlü bağımlılığına neden olmaktadır (Ongur ve Yavçan, 2014).

Paradigmaya göre oluşturulan serbest ticaretin iki sonucu vardır. Bunlardan ilki kolonyal dönemde var olan düzenin pekiştirilerek, sistemin ürettiği artı-değerin Kuzey ülkelerinde kalmasıdır. İkincisi ise karşılaştırmalı üstünlük teorisince meşrulaştırılan her ülkenin üretimini en az maliyetle yaptığı ürün üzerine uzmanlaşmasından kaynaklanmaktadır. Hans Singer ve Raul Prebisch ve oluşturdukları Singer-Prebisch tezinde belirttiği üzere Kuzey ülkelerinin inisiyatifiyle belirlenen ticaret hadleri (terms of trade) süreç içerisinde Güney ülkelerini yoksullaştırmaktadır. Bu ticaret hadleri, David Ricardo'nun karşılaştırma üstünlük teorisince açıklanmaktadır. Güney ülkeleri karşılaştırmalı üstünlükleri sebebiyle yoğunlaştıkları tarım ürünleriyle gittikçe daha az sınaiyi ürün almaya başlamaktadırlar. Böylece Güney'in Kuzeye asimetric bağımlılığı artmaktadır (Ongur ve Yavçan, 2014).

1960'larda mevcut analiz ve reçetelerin sürdürülebilir bir kalkınma yaratamadığı önermesinden hareket eden bağımlılık okulu liberal düşünürlerin oluşturduğu ekonomik kalkınma planlarını oldukça yetersiz bulmaktadır. Bunun başlıca sebebi güney ülkelerini yoksullaştıran kapitalist ekonomik sistemin ve yarattığı ekonomik yapıların aynı kalmasıdır. A. Gunder Frank 1966 tarihli çalışmasında kuzey ülkelerinin gelişmişliğinin güneyin geri kalmasına bağlı olduğunu öne sürmüştür. Kapitalist kolonyal sistemin gelişmemiş ülkelere yayılması, bu ülkelerin tüm ekonomik ilişkilerini kuzey ülkelere hammadde sağlamak üzere kurmasına sebep olmaktadır. Bu bağlamda gelişmemiş ülke önemli liman metropollerini oluşturarak kendi ekonomisini hammadde ihracatına yönelik oluşturmaktadır. Hammadde satışına dayalı ticaret ekonomisi zamanla ülkenin sosyo-kültürel yapılarını yeniden oluşturarak sistemin sağlamlaşmasına neden olmaktadır. Kendi zenginliğini kuzeye aktarmak üzere kurulan bu yapı içerisinde gelişmiş kuzey ülkeleri ucuz

hammadeleri katma değeri yüksek işlenmiş ürün olarak pazara sunmakta ve zenginliğini artırmaktadır. Yazar güneyli ülkelerin ekonomik geri kalmışlık sorunun gerçekte kuzey ülkelerinin zenginleşme çabaları sonucu olduğunu şili ve Brezilya üzerinden aktarırken, Japonya'nın gelişmesini ise hammadde yönünden daha fakir olmasına ve Meji devrimleriyle i üretim odaklı ekonomi kurmasına bağlamaktadır (Frank, 1966).

Eski koloni ülkelerin tam bağımsızlıklarını kazanmaları hammadde ihracatına dayalı ekonomiden çıkmalarına yeterli olamamıştır. Kolonyal dönemin bir devamı olarak gelişen ilişkiler gelirin eşitsiz dağılımına neden olmuş ve az gelişmiş ülkeleri gelişmiş ülkelere ait çok uluslu şirketlere daha bağımlı olmasına neden olmuşlardır. Sürdürebilir istikrarlı bir ekonomik yapı oluşturamayan az gelişmiş ülkeler bu sistemde gelişmiş ülkelere daha çok bağımlı olmaktadırlar. Az gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere ait çok uluslu şirketlerin çıkarına sonuçlanan ekonomik ilişkileri, literatürde "dibe doğru yariş" (race to the bottom) olarak yer bulmaktadır. Bu önermeye göre çok uluslu şirketleri kendi ülkelerine doğrudan yatırım yapmaya teşvik edebilmek için ülkeler çok uluslu şirketlere çeşitli ayrıcalıklar vermektedirler. Çok uluslu şirket kendisine en çok ayrıcalığı veren ülkeye ynleneceğinden, hem ülkeler kendi işçilerinin düşük ücretlerle çalışmasına, hem de kaynaklarının ucuza kullanılmasına gönüllü olmaktadır. Bu durum ise ülke işçilerinin yaşam standartlarını yükseltmekten öte düşürme eğilimde olmalarına ve kaynaklarını israf etmelerine neden olmaktadır (Brucker, 2000).

Bağımlılık okulunun gelişmekte olan ülkelere yönelik yaptığı temel tavsiye ise gelişmiş ülkelerle mecburi olmayan tüm ekonomik ilişkileri gümrük duvarları, kota veya tarifeler aracılığı ile sınırlamalarıdır. Bu lkeler çoğunlukla kendi imkanları ile

gelişmeli, asimetrik bağımlılık yaratacak ilişkilerden kaçınmalı ve bu sayede uluslararası arenada kendisini temsil edebilecek güçlü bir ekonomi yaratabilmelidir (Ongur ve Yavçan, 2014).

Bağımlılık okulu 1960 ve sonrası dönemde oldukça ses getirmiş de olsa birçok akım tarafından yoğun eleştirilere hedef olmuştur. Eleştiriler, özellikle liberal ekonomik sistemin bir parçası olarak gelişen Asya ülkelerini örnek göstererek pratikte teorinin doğrulanamadığını savunmaktadırlar. Asya ülkelerinin bu başarısında ASEAN gibi bölgeselleşme hareketlerinin içinde bulunmasının fayda sağladığını belirten liberal düşünürler bu dönemde NLK ekolüyle küreselleşen dünyanın yeni paradigmasını açıklamayı hedeflemişlerdir.

2.5 Neo-Liberal Kurumsalcılık ve Tarihsel Kurumsalcılık

Neo-Liberal Kurumsalcılık, (NLK) Avrupa-Akdeniz İşbirliği (AAİ) çerçevesinde oluşturulan kurumların teorik arka planını oluşturması bakımından bu tezde göz ardı edilemeyecek bir kuramdır. Çalışmanın bu kısmında öncelikle NLK'nın temel önermeleri daha sonra uluslararası kurumların teori içerisindeki yeri ve karşılıklı bağımlılığın etkisiyle beraber kuramın önde gelen teorisyenlerine atıflarla aktarılacaktır. Kuramın kriz anlarında yaşanan demokratik değişimi açıklamakta eksik kalan yönleri ise Tarihsel Kurumsalcılığın önermeleriyle tamamlanacaktır. Bu bağlamda modernleşme teorilerinden NLK ve Tarihsel Kurumsalcılığın, AAİ'nin işleyişi hakkındaki temel hipotezleri belirtilmiş olacaktır. NLK'nın temelleri Keohane ve Nye'in Güç ve Karşılıklı-Bağımlılık (*Power and Interdependence*, 2001) eserlerine dayanmaktadır. Teori realizmin çıkar ve güvensizlik merkezli dünya okumasının değişen sistemi anlayabilmekte yetersiz kaldığı varsayımından hareket etmektedir.

Morgenthau'nun "Politics Among Nations" (1988) kitabıyla temellerini oluşturduğu realist akıma göre, uluslararası ilişkilerin anarşik ortamında çıkarları peşinden daha çok güç edinmek için hareket eden ve temel aktör olan devletler, ancak kendi imkânlarına güvenirlirler ve diğer devletlere bağımlı olmaktan kaçınmaktadırlar. Ancak Keohane ve Nye bu önermenin gelişmekte olan uluslararası düzeni açıklamakta yetersiz kaldığını savunmuştur. Realizmin "çıkar" ve "uluslararası ilişkilerin anarşik doğası" önermelerini kabul eden teori bu düzen içerisinde "işbirliğinin" mümkün olabileceği önermesiyle realizmden ayrılır. Bunun yanında, uluslararası ilişkiler her ne kadar çoğunlukla devletlerce belirlenmekte ise de devlet harici kurumlar, çok uluslu şirketler ve bireylerin etkisi gittikçe daha çok hissedilmektedir. Bunlara örnek olarak Dünya Ticaret Örgütü, Birleşmiş Milletler, Greenpeace veya Apple gibi kurumlar verilebilir. Uluslararası sistemde devlet hegemonyalarının azalma eğilimi gösterdiği dönemde bu kuruluşlar sayesinde sistemin öngörülebilirliğini artırarak işbirliğini mümkün kılınabilecektir (Keohane, 1984). NLK'nin temel önermesini ise, "çıkarlarıyla hareket eden devletler tarafların menfaatlerin uyan işbirliklerine sıcak bakarlar ve bu işbirliğinin artması süreci, uluslararası kurumların güven ve istikrar parametrelerini gittikçe daha çok yükseltmesiyle uluslararası istikrarı artırır" şeklinde toparlamak mümkündür (Keohane ve Nye, 2001: 5).

NLK kuram teknolojik gelişmeler sonucu ulaşım maliyetlerinin düşmesi ve artan uluslararası ekonomik faaliyetler sebebiyle yeni ve daha etkili uluslararası kurumlara ihtiyaç olduğunu belirtmektedir. Bu kurumlarla oluşan uluslararası rejim (international regime) ise karşılıklı bağımlılığı (interdependence) etkileyen yönetim aygıtları olarak tanımlanmaktadır (Ibid: 9-15). Son 60 yılda çok uluslu şirketler ve ekonomik bağların artmasıyla uluslararası örgütlerin önemi artmıştır. NLK bu tür

kurumların iki sebepten ötürü daha çok güçleneceğini öne sürmektedir. Birincisi teknolojik gelişmeler sonucu mesafelerin kısılmasıyla küresel etkileşim artmış ve bu durum mevcut düzenlerin hepsini hızlı bir değişim eğilimine sokmuştur. İkincisi ise devletler iç politikaları gereği daha çok refah sağlamakla mesul tutulmaktadırlar. Bunun bir gereği olarak uluslararası sermayeye ve zenginliğe ihtiyaç duyan hükümetler ekonomik işbirliği kurumlarına sıcak bakmaktadırlar. Bu kurumlar ortak zenginliği ve karşılıklı bağımlılığı arttırarak işbirliklerinin daha çok derinleşmesine ve yayılmasına imkân sağlamaktadırlar.(Keohane ve Nye, 2001: 34-35)

Lisa Martin ve Keohane'nin (1995) çalışması NLK paradigmaya önemli katkılarda bulunan eserlerden birisidir. Çalışmalarında uluslararası kurumların etkilerinin azalmadığı aksine arttığını belirten yazarlar, bu kurumların daha da etkili olacaklarını öne sürmektedirler. Realist teorisyenlerin belirttiğinin aksine uluslararası kurumların kendi ajandalarını belirleme ve kendi politikalarını oluşturma kabiliyeti bulunduğu, bunların güçlü devletlerden etkilenen ancak onların güdümünde olmayan yapılanmalar oldukları dikkat çekilmektedir. Uluslararası kuruluşlar, sistemin öngörülebilirliğini arttırması, farklı konuları bir araya getirmesi, iç-politika ve dış-politika arasındaki çizgiyi şeffaflaştırması, işbirliği gündeminin kurum tarafından belirlenmesi ve görece güçsüz devletleri bir araya getirerek ortak hareket etmelerini sağlaması bakımından faydalı organizasyonlardır. Bu kurumlar tek bir amaca yönelik kurulmuş da olsa, organları ve alt kurumlarıyla faaliyete geçen kurum kendi sürekliliğini sağlamaktadır. Bununla beraber bu kurumlar zamanla uluslararası arası ilişkiler sahnesinde önemli sonuçlar doğurarak önemli sonuçlara neden olabilmektedir. Örneğin NATO her ne kadar Avrupa'da Sovyet yayılmasını durdurmak ve Soğuk Savaş koordineli biçimde yönetmek için kurulmuş dahi olsa Soğuk Savaşın bitimi kurumun dağılmasına neden olmamıştır. Kendi ajandasını

yenileyen kurum bugün de uluslararası ilişkiler sahnesinde önemli örgütlenmelerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. (Martin ve Keohane, 1995: 40-44) Bununla beraber, uluslararası kurumlar görece güçsüz devletlerin müzakere kabiliyetini onları bir araya getirerek arttıran kuruluşlardır. Birleşmiş Milletler (BM) genel kurulunda birbirini destekleyen bağımsızlar hareketinin gücünü buna örnek teşkil etmektedir. Bu tip organizasyonlar çeşitli zorluklar ve başarısızlıklarla karşılaşsalar dahi zamanla müzakereler yoluyla sorunlarını çözeceklerdir. Paradigmaya göre işbirliği bir öğrenme sürecidir ve zamanla olgunlaşacaktır. (Keohane ve Martin, 1995: 45-50)

Avrupa entegrasyon süreci ekonomik ve ticari ilişkileri geliştirerek bunları kurumlar vasıtasıyla yönetmesi bakımından NLK'nin önermelerinin uygulandığı başarılı bir örnektir. Bu bağlamda Avrupa Komisyonu ve Avrupa Konseyi gibi kurumlar, iş birliğini süreklileştiren, AB'nin ajandasını belirleyen ve ortak politika üreten kurumlardır. (Acharya, ve Johnston, 2007: 9-10) AB'nin kurumsal yapısını derinden etkileyen NLK teori, birliğin oluşumunda söz sahibi olduğu Barcelona Sürecinde de önemli rol oynamıştır. Süreç içerisinde üye ülke dış işleri bakanlarının yıllık periyodlarla görüşmeleri, kurumun genel sekreterliğinin oluşturulması sürecin kurumsal kimliğinin oluştuğunu göstermektedir. İş birliğini süreklileştiren kurum ekonomik, siyasi ve kültürel konularda politika üretme yetkisiyle işbirliğini kurumsal çatı altında arttırmayı hedeflemektedir. (Galariotis, 2007) NLK'nin önermeleriyle örtüşen faaliyetleri hayata geçiren Barcelona Süreci, kuramın ekonomik ve demokratik öngörülerini ne derece gerçekleştirdiğini belirlemek, teorinin açıklama kapasitesini AAİ inisiyatifi açısından belirlemek için ölçüt olarak kullanılabilir.

NLK kurama göre işbirliğinin artması ve uluslararası kurumların güçlenmesi bakımından karşılıklı bağımlılık (interdependence) önemlidir. Karşılıklı bağımlılık

sonucu oluşan işbirliği, sisteminin öngörülebilirliğini arttıran uluslararası kuruluşlar sayesinde daha fazla gelişebilecektir. Uluslararası ticaretin bir sonucu olarak ortaya çıkan karşılıklı bağımlılık olayların etkilerinin müşterek paylaşıldığı ve ticari sınırlamaların (kota, tarife, gümrük duvarları) ticaretin sağlayacağı faydadan daha yüksek maliyetler oluşturduğu durumları kapsamaktadır. Paradigmanın kurucularına göre karşılıklı bağımlılığın olması için tarafların her ikisinin de karşılaştırmalı olarak kazançlı olması veya yaptıkları ticaretin simetrik olması gerekmez, asimetrik ticaret veya bir tarafın diğeri kadar krl çıkmadığı durumlar da karşılıklı bağımlılığa örnek olabilir. Teorisyenler karşılıklı bağımlılık tanımını bilinçli olarak geniş tutarak kuramlarının açıklayabilme gücünü ve alanını arttırmayı amaçlamaktadırlar. Karşılıklı-bağımlılığın özellikleri taraflar arasında ülkeleri bir araya getiren kanalların çoklu olması, yani ekonomik, sosyal ve siyasi zemini kapsayabilmesi, bu konuların arasında önem hiyerarşisinin olmaması ve askeri gücün taraflar arasında öneminin azalması olarak sıralanmaktadır (Keohane ve Nye, 2001: 13-15).

NLK kuram, teknolojinin gelişmesi ve ulaşım maliyetlerinin düşmesi sonucu karşılıklı bağımlılığın artarak ülkeler arasındaki ekonomik tampon bölgelerin zayıflayacağını ne sürmektedir (Keohane ve Nye, 2000). Bu değişim uluslararası firmaları kuvvetlendirmekte ve ortak zenginliği arttırmaktadır. Devletler küreselleşen sisteme tarifeler ve gümrük vergileriyle direnmek yerine uluslararası örgütlerle süreci yönlendirmeyi hedeflemeli böylelikle artan ticaret hadleri ile orta ve uzun vadede iç politikada refahı arttırma taleplerini karşılayarak kendi hükümetlerini de gclendirmelidir (Keohane ve Nye, 2001: 33-36).

Artan karşılıklı bağımlılık neticesinde devletlerin uluslararası sistemde gelişen olaylardan nasıl etkileneceği ise devletlerin iktidarına (power) bağlı olarak

değişecektir. Kuramın kurucularına göre, bir aktörün diğerlerine aslında yapmayacağını yaptırması olarak tanımlanan ve uluslararası ilişkiler literatüründe pek çok tartışmanın nesnesi olan iktidar (*power*) kavramı önemli bir varsayım olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna göre iktidar, özellikle beklenmeyen durumlar oluştuğunda ülkelerin bu durumdaki hareket kabiliyetini belirlemede etkili olduğunu savunmaktadır. Neo-liberalizme göre bu iktidar askeri kapasitenin yanında, ekonomik, kültürel ve siyasi etmenleri göz önünde bulundurarak hesaplamaktadır (Keohane ve Nye, 2001: 9).

Uluslararası ilişkilerde iktidar devletlerin hassaslık (*sensitivity*) ve kırılganlıklarını (*vulnerability*) belirlemek açısından ayrıca önemlidir. Buna göre hassaslık bir ülkedeki değişimin diğerine ne hızda yansıdığı ve ne kadar maliyetli sonuçlar doğurduğu ve bu değişim maliyetlerinin etkisiyle alakalıdır. Kırılganlık ise ülkenin bu değişimi yönlendirebilme ve buna tedbir alabilme kabiliyeti olarak tanımlanmaktadır (İbid, 17). Bu çerçeveden bakıldığında, 2008 global ekonomik krizi hem Avrupa hem de Akdeniz bölgesinde hassaslığa bağlı etkiler getirmiş de olsa bu krizin sonuçları kırılganlığa bağlı olarak belirlenmektedir. (İbid, 9-15). Bu önerme tezin ilerleyen kısmında çeşitli ekonomik verilerle beraber ayrıntılı olarak tartışılacaktır.

NLK paradigmanın önemli hipotezlerinden birisi de küreselleşmenin artmasıyla demokrasi, kapitalizm, bireysellik ve insan hakları fikirlerinin daha çok bölgeye yayılmasıdır. Ancak bu fikirler her zaman ülkelerde demokratik değişimi tetikleyen etmenler olarak karşımıza çıkmamaktadırlar. Küreselleşmeye kapısını açan anti-demokratik rejimler ekonomik gelişmeyle beraber kurumsal kapasitelerini güçlendirerek küreselleşmenin demokrasi ile sonuçlanmasını engelleyebileceklerdir

(Keohane ve Nye, 2001: 253). Bu NLK tarafından önemli bir hipotez de olsa sürecin dinamiklerini ve kriz anlarında ülkelerin demokratik gelişimlerinin nasıl tepki vereceğini belirlemek açısından yeterli görüşler sunmamaktadır. Tezin araştırma sorusu olan ekonomik bağımlılığın demokratik gelişim üzerindeki etkisi, tezin inceleme sürecine içerisinde gerçekleşen Küresel Ekonomik Kriz ve Arap Baharının etkileri hakkında daha geniş önermeler sunan Tarihsel Kurumsalcı ekolün fikirleriyle tamamlanacaktır.

Tarihsel Kurumsalcılık toplumun ihtiyaç duyduğu normları uygulamak üzere oluşturulan devlet gibi kurumların toplum içerisinde önemli bir aktöre dönüştüğünü belirtmektedir (Pierson ve Skocpol, 2001). Devletler zamanla kuruluş felsefesindeki normlara bağlı politika üreterek bir “yol” (path) oluşturmakta ve kurumun devamını sağlamak amacıyla oluşturulan politikalar zamanla “yol bağımlılığı” (path dependency) oluşturmaktadır. (Peters, Pierre ve King, 2005) Kurum bir kere oluştuktan sonra izlediği politikaları kuruluş felsefesinden ayırmak zorlaşırken kurum oluşun kalıbın (pattern) söylemlerine uygun normlar oluşturmaya devam etmektedirler. Kurumun ortaya koyduğu politikalar toplumsal davranışı etkileyerek yeni bir kalıp ortaya çıkarmakta ve bu sayede kurum kendisini ortaya çıkaran toplumu yönlendirmeye başlamaktadır. Bu politikalar zamanla bir ritüele dönüşmekte ve toplumda da bu kurallara uymaya yönelik kalıplar oluşturmaktadır (Peters, Pierre ve King, 2005, 1276). Buna örnek olarak Türkiye’de Mustafa Kemal’in veya ABD’de kurucu babaların söylemlerinin devletin genel politikasını açıklamakta sık sık kullanılması gösterilebilecektir.

Devletlerin oluşturdukları kalıplar ve yol bağımlılığını değiştirmek ise ancak tarihi “kritik eşiklerle” (critical juncture) mümkün olmaktadır. “Kritik eşik”

toplumsal düzeni yeniden oluşturmaya yönelik ihtiyacın tarihsel bir gelişmeyle ortaya çıktığı andır. Kritik eşik anları devletin sürdürdüğü yol bağımlılığı boyunca toplumda oluşan farklı dinamiklerin çözülme noktalarıdır. Bu anlarda devletlerin toplum üzerindeki otoritesi ve meşruiyeti zayıflayarak toplumun devleti yeniden şekillendirmesinin önü açılabilir (Capoccia ve Kelemen, 2007). 1789 Fransız Devrimi, Türkiye Kurtuluş Savaşı, 2008 Küresel Ekonomik Krizi veya Arap Baharı kritik eşiklere örnektirler.

Kritik eşik anlarında devletlerin nasıl hareket edecekleri ise kurumsal kapasiteleriyle ilişkilidir. Halka hesap verebilirliği yüksek, demokratik, şeffaf yönetimler bu anlarda eğitimli teknokrat ve bürokratların desteğiyle süreci yönlendirerek halkın değişim talebini kurumu yok etmeden tamamlayabilmektedir. Ancak aksi durumlarda devletin tamamen ortadan kalkması veya ciddi hasar alması beklenmektedir. Tarihsel Kurumsalcılık paradigması makalede Güney Akdenizli devletlerin Arap Baharı sonrası demokratikleşme süreçlerini ve toplumların yaşadıkları tarihsel süreçleri doğru değerlendirebilmek açısından bu çalışmada önemli bir teori olarak yer almaktadır (Capoccia ve Kelemen, 2007: 347-346).

NLK paradigma ve Tarihsel Kurumsalcılığın Avrupa-Akdeniz ilişkilerine yönelik oluşturulmuş literatürü incelendiğinde önemli kaynaklar bulunabilmektedir. Bu literatürün içinden dikkat çeken örneklerden birisi Schimmang (2011) tarafından AAİ sürecini Tarihsel Kurumsalcılık teorisinden faydalanarak değerlendirdiği çalışmasıdır. Yazar KAP sürecinden başlayarak AAİ ve Akdeniz için Birlik organizmalarını aynı kurumun farklı yüzleri olarak değerlendirmekte ve her üç kurumunda bölgede demokrasi, insan hakları ve refahı oluşturmada kurumsal kapasitelerine bağlı sorunlar oluşturduğunu öne sürmektedir.

Sürece NLK ekol açısından bakan literatür ise AAİ'nin oluşum felsefesini açıklayabilmesi bakımından önemlidir. NLK literatürün içerisinde düşünürlerin fikirleri, AAİ organizasyonun mevcut haliyle yeterli olduğunu ve sürecin eksik yanları olduğunu ancak bunların zamanla düzeltilebileceğini öne süren çalışmalar olarak birbirinden ayrılmaktadır. Bu çalışmada AAİ sürecini başarılı bulan Pat Cox'un ve sürecin henüz yeterince başarılı olmamasına rağmen umut vadettiğini savunan Alfred Thovias'ın düşüncelerine yer verilecektir.

Avrupa parlamentosu başkanlık görevini 2004 yılına kadar sürdürmüş olan Pat Cox (2005) Neo-Liberal Kurumsalcılığın argümanlarıyla hazırlanan AAİ sürecinin büyük değişimlere yol açabilecek potansiyeli olduğunu savunmaktadır. Cox'a göre 9/11 saldırısıyla beraber medeniyetler arası çatışmayı canlandıran politikaları takip etmek yerine, AB'nin bölgeyle kurumlar vasıtasıyla kurduğu diyalog barışı ve uzlaşmayı desteklemesi bakımından önemlidir. Bu bağlamda bölgede tüm devletlerin eşit temsil edildiği zirveler oluşturulmuş ve ülkelerin diplomat ve bürokratlarının bir araya gelmesinde neden olmuştur. Bu zirvelerde karşılıklı müzakerelerle oluşan kararlar sürece yön verilmesinde etkili olmuştur. Bu durum otoriter rejimleri demokratik süreçlerin içerisine sokarak bölge devletleri yöneticilerine ve bürokratlarına farklı siyasal kültürlerin içine çekmesi bakımından önemlidir.

Yazara göre, uluslararası toplum, saldırgan eylemlere, irrasyonel korkulara ve ithamkar gözlemlere rağmen hızla gelişmektedir. Bu harekete bağlı olarak AAİ Akdeniz bölgesinde ekonomik gelişme, sağlık, demokrasi, insan hakları ve kültürler arası diyalog konularında ilerleme kaydedilmesini sağlamıştır. AB uluslararası toplumun oluşumunda tarihi bir konumda bulunarak liderlik görevini üstlenmektedir. Bu bağlamda Barcelona Süreci kültürler arası diyalog ve bölgenin çağın

dinamiklerine göre hareket etmesi konusunda tarihi öneme sahiptir. (Cox, 2005: 50-53)

NLK düşünürlerin içerisinde Pat Cox'un fikirlerini paylaşan bir çok araştırmacı olmakla beraber paradigmanın içinde sürece daha temkinli yaklaşan Alfred Thovias (2005) gibi düşünürlerin fikirlerini destekleyen çalışmalarla da sıklıkla karşılaşmaktadır.

Alfred Thovias, AASTB'nin Akdenizli ortaklara yönelik ekonomik etkilerini araştırdığı makalesinde (2005) sürece ilişkin hem temkinli yaklaşan hem de uzun vadede umut vadeden bir bakış açısı tespit etmek mümkündür. Yazara göre AASTB'nin hem Avrupa'ya hem de Akdenizli ortaklara sunduğu çeşitli avantajlar bulunmaktadır. AB'nin, Güney Akdenizli devletlerle STB kurması AB'de üretilen sanayii ürünlerini bölgeye daha rahat geçebilmesini sağlayarak bölgede AB'nin Amerika ve Doğu Asyalı sanayii ürünleriyle daha kolay rekabet etmesini sağlayacaktır. Arap ortaklar ise Avrupa pazarına daha rahat erişmek isteyen yatırımcıları çekebileceklerdir. Bunun yanında AASTB'nin Akdenizli ortaklara liberalleşmeyi destekleme, hukukun üstünlüğü, piyasa normlarının uluslararası seviyeye taşınması, tekelleşmeyi yıkma, rekabet seviyesini ve ürün kalitesini artırma ve bu sayede güçlü firmaların doğmasına zemin hazırlama etkilerini oluşturması beklenmektedir. Bunun yanında kurulan STB ile güney-güney ticaret de artabilecektir. Sayılan etmenlerin etkisiyle bölgede uzun vadeli bir büyüme beklenebilir. (Thovias, 2005: 99-101)

Öte yandan yazar, AASTB'nin Akdenizli Arap ülkelerine yönelik yıkıcı sonuçlar doğurabilecek yanlarını belirtmiştir. STB'ye petro-kimya ürünleri ve tarım ürünlerinin eklenmemesi, Akdenizli Arap ülkelerinin üretiminde avantajlı oldukları

alandaki potansiyel menfaatlere ulaşamayacağı manasına gelmektedir. Bunun yanında Avrupa'nın üretiminde üstün olduğu sanayi mallarının dahil olması kısa vadede rekabet edemeyen firmaların kapanmasına yol açabilecektir. Yazar AAİ sürecinin müzakereler açık olduğunu belirterek AASTB'nin bu yanlarının zamanla düzeltilerek uzun vadede daha sağlıklı bir kuruma dönüşebileceğini belirtmektedir. (Thovias, 2005: 101-102)

Bölgeye liberal ve kurumsalcı açılardan bakan Timur Kuran (2003) ise Güney Akdenizli devletlerin ekonomik geri kalmışlığının temel sebebini çeşitli sivil ve resmi kurumların liberal normlara ters düşen uygulamalarına bağlamaktadır. Yazara göre bölgede İslami temellerle kurulmuş olan ekonomik yapı yozlaşmış ve küresel değerlerle uyumsuz hale gelmiştir. Ancak kutsal olarak atfedilen bu yapının değişmesi yönünde engeller bulunmakta bu da ekonomik geri kalmışlığa sebep olmaktadır. (Kuran: 1997 vd. 2003)

Tezin bu kısmında temelleri Keohane, Nye ve Martin'e dayandırılan NLK paradigmanın temel argümanları ile Tarihsel Kurumsalcılığın ana hatları aktarılmıştır. NLK Kuramın düşüncelerin kısaca özetleyecek olursak; paradigma uluslararası ilişkilerde güvensizlik ve askeri güç arayışının etkilerinin azaltarak ülkelerin birbirleriyle işbirliği yapmaya daha açık olacağını savunmaktadır. Farklı iktidar (power) kapasitesine sahip devletlerarası kurulacak işbirliği asimetrik bağımlılık yaratabilecektir, ancak kurama göre asimetrik bağımlılığın ülkeler için zarardan çok faydası vardır. Asimetrik bağımlılığın artması ülkelerin hassaslığını arttıracakken bu hassaslığın kırılabilirliğe dönüşmesi ülkelerin kurumsal kapasitelerine bağlıdır. Kırılabilirlikleri düşük olan ülkeler bağımlılığın hassaslığa bağlı etkilerini azaltarak süreç içerisinde DYY, teknoloji aktarımı ve nasıl

yapılacağını bilme imkanlarını arttıracak ve ekonomik gelişme sağlayabilecektir. Bununla beraber bağımlılığın artmasıyla toplumlar daha fazla iç içe geçebilecek bu sayede demokrasi ve insan haklarına dair fikirler yayılabilecektir. Bu süreç içerisinde uluslararası kurumların önemine de değinen kuram, bu kurumların farklı konuları birbirine bağlama, iletişim maliyetlerini düşürme, asimetrik bilgilendirme, taahhütlerin güvenilirliğini artırma, işbirliğini süreklileştirme, küçük devletlere iktidarlarının üstünde temsil tanıma yetileriyle önemli olduklarını savunmaktadır. Literatürde AAI süreciyle ilgili benzer düşünceleri paylaşan Pat Cox ve Alfred Thovias sürece dair optimist bir yaklaşıma sahiptir. Pat Cox, AAI'nin medeniyetler yakınsaması için tarihi bir fırsat olduğunu vurgularken, Alfred Thovias ekonomik işbirliğinde oluşan eksiklere değinmiş, ancak bunların kurulan diyalogla beraber çözülebileceğini belirtmiştir. Bu düşüncelere bağımlılık okulundan ve onun hipotezlerini daha ayrıntılı açıklayan MDS paradigmasından hem teorik hem de işleyişe yönelik eleştiriler gelmiştir. Bu eleştiriler temel olarak asimetrik bağımlılığın yıkıcı etkilerine ve uluslararası kurumların yetersizliğine vurgu yapmaktadır. Tezin bir sonraki kısmında bu düşünceler ayrıntılarıyla belirtilecektir.

2.6 Modern Dünya Sistemleri Teorisi

Modern ekonomik sistemlere ve uluslararası kuruluşlara eleştirel bir gözle bakan Dünya Sistemleri Teorisi küreselleşme ve kapitalist ekonomik yapılanmaya bir alternatif olarak uluslararası ilişkiler teorileri arasında yer bulmaktadır. Immanuel Wallerstein'in yazdığı Modern Dünya Sistemleri kitabına dayanan teori, Marksist dünya görüşünden farklılıkları olsa da temel olarak aynı ontolojik arka plana sahiptir. Batı merkezli dünya ekonomik sisteminin, gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerin gelişme ihtiyaçlarını karşılayamadığını savunan akım, bu sistemin tarihsel bir

analizini yaparak alternatif bir yol çizmeyi amaçlamaktadır. (Wallerstein, 1974: 345-354)

Immanuel Wallerstein'in teorisinde kullandığı başlıca kavramsal terim Modern Dünya Sistemi olarak öne çıkmaktadır. Yazara göre, modern dünya sistemi temelleri 16. Yüzyıla dayanan kapitalist Avrupa ekonomik, siyasi ve kültürel sisteminin bir devamıdır. Bu sistem coğrafi keşifler ve kapitalist sistemin daha fazla artı değer üretimine olan ihtiyacı sebebiyle zamanla tüm küreye yayılmıştır (Ibid, 347). Wallerstein'a göre;

“Dünya-sistemi sosyal bir sistemdir; sınırları yapıları, üye grupları, meşruiyet kuralları ve bağdaşıkları vardır. Hayatı, onu gerilimle bir arada tutan çatışan güçlerden oluşmuştur; her grup onu kendi avantajına sonsuza kadar yeniden yapılandırmaya çalışınca parça parça olur. Bir organizmanın özelliklerine sahiptir; özelliklerinden bazılarının belli açılardan değiştiği, diğer açılardan ise sabit kaldığı bir ömre sahiptir (Ibid, 345).

Dünya Sistemleri Teorisi II. Dünya Savaşından sonra eski koloni ülkelerinin özgürlüklerini kazanmasıyla yeni bir düzene geçildiği yanlış ve oldukça yetersiz bulmaktadır. Paradigmaya göre koloni ülkelerinin özgürlük kazanmaları ekonomik yapılarını değiştirmemiş, koloni düzeni içerisinde oluşturulan hammadde üretimi ve ihracatına bağlı sistem büyük ölçüde devam etmiştir. Wallerstein, küreselleşme ile beraber yayılmakta olan uluslararası kapitalist ekonomik sistemin gelişmekte olan ülkelerin kalkınma ihtiyaçlarını karşılayamadığını savunmaktadır. Buna sebep olarak hammadde ihracatı ve işlenmiş ürün ithalatına dayalı ticaretin ülkeleri asimetrik bağımlılığa yönlendirmesi gösterilmektedir. (Frank ve Gills, 2014: 3)

Kurama göre İkinci Dünya Savaşından sonra bağımsızlıklarını kazanan devletlerin geçmişlerinin göz ardı edilerek analiz edilmesi, bu devletlerin çoğunluğunun İkinci Dünya Savaşından önce sömürge veya yarı-sömürge koloni devletleri olduğunu göz ardı etmemize sebep olmaktadır. Örneğin, Akdeniz bölgesinde Mısır, Irak, Ürdün ve Filistin/İsrail İngiliz himayesinde, Suriye, Lübnan, Tunus, Fas ve Cezayir Fransız himayesinde, Libya ise İtalyan himayesinde uzun yıllar yönetilmiştir (Amin ve Kenz, 2005) Bu devletlerin sömürge dönemlerindeki ekonomik yapılanması kapitalist kuzey ülkelerine hammadde ve ucuz iş gücü sağlamak üzerine kurulmuştur. Yapılan tren yolları çoğunlukla değerli maden ocaklarına ulaşmayı kolaylaştırırken, bölgenin zenginliği Kuzey ülkelerine aktarılmıştır. Bu devletlerin özgürlüklerini kazanmaları uluslararası ekonomik sistemi değiştirmeye yeterli olmamıştır. Tüm ekonomik yapılanmaları Kuzeye hammadde sağlamak üzere kurulmuş, ülkeler bu durumu sürdürmek durumunda kalmışlardır. 20. yüzyılda yapılandırılan uluslararası sistem de bu düzeni devam ettirmeyi amaçlamaktadır (Chirot ve Hall,1982: 81-83).

Bağımlılık okulunun Asya Kaplanları gibi hızlı gelişebilen ülkeleri açıklamakta eksik kalan yönlerini ortaya koyan Dünya Sistemleri Teorisi, Kuzey-Güney (Merkez-Çevre) ilişkisini merkez ve çevreye yarı-çevre terimini de ekleyerek yeniden tanımlamaktadır. Teori ayrıca ülkelerin zaman içinde bir gruptan diğerine geçebileceğini belirtmesi açısından da klasik bağımlılık ekolünden ayrılır. Bu tanım içerisinde merkez, sermaye sahibi çoğunlukla beyaz yakalı işçilere sahip, gelişmiş teknoloji ve sanayi imkanları olan az sayıdaki ülkelere temsil edilmektedir. Bu ülkelerin ayrıca know-how üretimleri, güçlü orduları ve istikrarlı iç politikaları mevcuttur. Merkez ülkelere genellikle hammadde veya işgücü sağlayan çevre ülkeleri ise düşük teknolojili, mavi yakalı çalışanların üretimine dayalı bir ekonomik

yapıya sahiptir. Bu ülkelerin merkeze göre zayıf orduları ve oldukça istikrarsız iç politikaları bulunmaktadır. Sıklıkla darbelere ve sivil başkaldırılarına tanık olan ülkeler, gelişmiş sanayii üretimi veya know-how üretiminden yoksundur. (Chirot ve Hall,1982: 86-87).

Bu iki ülke grubunun arasında konumlanmış olan yarı-çevre ülkeler ise coğrafi olarak genellikle merkez ülkeleriyle çevre ülkeleri arasında yer almaktadırlar. Merkez ülkeleri için jandarma görevi gören bu ülkeler, çevre ülkelerinde yaşanan istikrarsızlıkların küresel ölçekte hissedilmesini engelleme görevini üstlenmişlerdir. Ekonomik üretimleri çoğunlukla merkezden edindikleri patentlere dayalı teknoloji ve know-how'a dayalı üretim olarak göze çarpmaktadır. Sanayii üretimleri önemli ölçeklere ulaşabilen bu ülkeler görece olarak merkez ülkeleri kadar markalaşmış ve gelişmiş üretimlerden yoksun olsalar da çevre ülkelerince yapılan üretimle kolaylıkla rekabet edebilmektedirler (Kardulia,1999: 6-9).

Bağımlılık terimini de bu çerçevede tanımlayan teori, bağımlılığı çevrenin hem yarı-çevreye hem de merkeze, yarı-çevrenin de merkeze bağlı olması olarak yorumlamaktadır. Bu bağlamda bağımlılık geliştirmekte olan ülkeleri merkezin hegemonyasına bağlı kılarak oluşan uluslararası ekonomik sistemin getirdiği katma değerden çoğunlukla merkez ülkeler istifade etmektedirler. Bu uluslararası ekonomik sistem sayesinde Merkez ülkeleri Çevre ve Yarı-Çevrenin zenginliğini kullanmaya devam ederek refahlarını korumakta ve geliştirmektedirler Bu fark yapısaldir, zira sonsuz sermaye birikimine dayalı kapitalizm eşitsiz mübadele öngörür. (Wallerstein, 1974)

Bu bağlamda, Dünya Sistemleri Teorisi penceresinden bakıldığında Avrupa-Akdeniz Ortaklık Projesi sürmekte olan batı merkezli dünya sisteminin yeni bir

aygıtı olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna göre eski kolonyal Akdeniz devletleri, kendi rızalarıyla bu sisteme katılacak ve sistem güçlenecektir. Bu yapı içerisinde her ne kadar çevre, yarı-çevre, merkez ülkeleri arasında bir dinamizm veya değişim olabilse de bu çok nadir rastlanan ve istisnai bir durumdur. Sistem genel olarak çevrenin merkeze ucuz iş gücü hammadde ve pazar sağlaması, yarı-çevrenin jandarmalığı ve orta seviyeli üretimi ve merkezin teknolojik ve stratejik üstünlüğü üzerinden devam edecektir (Amin ve Kenz, 2005)

Avrupa-Akdeniz bölgesine MDS penceresinden bakıldığında Samir Amin, Ali El Kenz ve Raymond Hinnebusch'un tespitleri öne çıkmaktadır. Bu tespitler NLK'nin temel hipotezlerine uygun olarak geliştirilen ve uygulanan Barcelona Süreci'nin, liberal yaklaşımın beklentileri ile sonuçlanmadığını belirtmektedir.

Akımın önde gelen düşünürlerinden birisi olan Samir Amin, Ali El Kenz ile hazırladığı Avrupa ve Arap Dünyası (Europe and the Arab World, 2005) kitabında Avrupa'nın bölgeyle ilişkilerin her dönemde kendi menfaatleri doğrultusunda yapılandığına dikkat çekmektedir. Amin ve El Kenz, koloni düzenin günümüz bölgeselleşme trendiyle yeniden pişirilerek Akdeniz ülkelerine sunulduğunu öne sürmektedir. Yazarlara göre Avrupa'nın Akdenizli Araplarla bir ortaklığın içine girme isteği bölgedeki tüm sömürge ilişkilerini kaybetmesinden sonra, etkisini yeniden kazanma amacıyla yapılmaktadır (Ibid: 98). AAİ sürecinde bürokratik ve teknik altyapı AB kurumlarınca yapılması sürecin AB tarafından anti-demokratik yönetildiğini ortaya çıkarmaktadır. Bu durum süreci AB hegemonyasında kurumsal ve işlevsel asimetrik bir yapıya büründürmektedir (Ibid: 99). Yazarlar AB'nin bölgede hegemonya kurma amacını, AAİ sürecinde verilen fon, kredi ve hibeler gibi

ekonomik desteklerle gizlemeyi umduğunu belirtmektedirler. Gerçekte AB'nin oluşturduğu sistem kolonyel sistemin yeniden yorumlanmış halidir. (Ibid, 98-130)

Benzer bir perspektiften bu bölgeselleşme sürecini inceleyen Raymond Hinnebusch (2012) ise, Avrupa'nın oluşturmaya çalıştığı AAİ sürecinin emperyalist tarihinden liberal barışa doğru ilerleyip ilerlemediğini araştırdığı makalesinde sürecin Güney Akdeniz (GA) ülkelerine yararlı olmaktan uzak olduğunu savunmaktadır. Hinnebusch'a göre bölgenin Avrupa ile bağları Osmanlı'nın dağılmasıyla oluşan kolonyal dönemden gelmektedir. Avrupa başta İngiltere ve Fransa olmak üzere post-kolonyalist dönemde oluşan suni sınırların mimarıdır. Bağımsızlığı takip eden süreçte yaşanan Süveyş Kanalı krizinde İngiltere'nin Mısır'a askeri müdahalede bulunması ve Arap-İsrail çatışmasında Avrupa'nın İsrail'e imtiyazlı davranması gibi nedenler Arap ülkelerinin Avrupa'ya temkinli yaklaşmasına neden olmaktadır. Böylesi bir geçmişin ardından Avrupa bölgeye, küreselleşme eğilimiyle yeni bir ortaklık platformu kurmaya çalışması şüpheleri ortadan kaldırmaya yetmemiştir. Bunun nedeni bölgedeki bir çok sorunun batının kendi menfaatlerini gözeterek oluşturduğu politikalarıdır. (Ibid: 18-21)

Hinnebusch Avrupa'nın Akdeniz bölgesinde böylesi bir ortaklık geliştirmesinin sebebini ABD ile yaptığı işbirliği, ortak güvenlik ve dış politika hedefini başarma, kendisini ekonomik bir güç olarak kanıtlama, ticaret alanını ve pazarını geliştirme ve göçü durdurma olarak sıralamıştır. Bu hedefine ulaşabilmek için Avrupa-Akdeniz Serbest Ticaret Bölgesi (AASTB) oluşturularak bölgeyle ortak ekonomik zenginliğin paylaşılması amaçlamıştır. Bu durum AB örneğinde de olduğu ortaklığın temel hedefi olarak öne çıkmıştır. Ancak rekabet gücü düşük Arap devletleriyle kurulacak olan AASTB Akdenizli Arap ülkelerini Avrupa'ya daha

bağımlı kılacaktır. Bunun yanında AAİS'nin ilk aşama raporlarına göre Akdenizli ortakların ekonomisi olumlu parametreler göstermekten uzaktır öyle ki; bölge körfez ülkeleriyle beraber Avrupa'dan çıkan DYY'nin ancak %3'nü çekebilmiştir.(Ibid: 20-22)

Hinnebusch bu örnekleriyle AB'nin bölgeye bakış açılarında bölgeselleşme ve liberal değerlerin söylemde kaldığını belirtmiştir ve Avrupa'nın içinde bulunduğu çelişkili durumun altını çizmiştir. Bunun yanında Akdenizli Arap ülkelerinin Avrupa hegemonyasına karşı çekincelerini belirterek sürecin sağlıklı işlemekten uzak olduğunu savunmaktadır. (Ibid: 18-23)

AAİ sürecini araştıran çalışmalarda MDS teorisinin hipotezlerini destekleyen argümanlara daha sık rastlanmaktadır (Herrmann, 2005). Akdenizli Arap ülkeleri AAİ gibi batıyla işbirliği ve serbest ticaret getiren inisiyatiflere katılmalarına rağmen sürdürülebilir bir ekonomik büyümeden ziyade, çatışmalara ve kitlesel göçlere sahne olmuşlardır. Ülkelerin ihracatları hammadde ağırlıklı kalırken batıdan katma değeri yüksek ürünler ihraç etmeye devam etmişlerdir. Bu bağlamda bir çok düşünür MDS teorisinin argümanlarının sürecinin işleyişiyle daha çok örtüştüğünü belirtmektedir.

Tezin bu kısmında MDS teorisinin genel hatları, önemli düşünürlerinden atıflarla desteklenerek aktarılmıştır. Bu bağlamda MDS teorisi modern uluslararası ilişkiler sistemi içerisinde devletleri çevre, yarı-çevre, merkez olarak sınıflandıran önemli bir paradigmadır. Gelişmiş merkez ülkelerinin orta seviyede gelişmiş yarı-çevre ülkelerinin de yardımıyla çevre ülkeleri hegemonyasında tuttuğunu belirten teori AAİ hakkında yapılan çalışmalarda da kullanılmıştır. Bu tezde Amin, Kenz ve Hinnebusch'un çalışmaları buna örnek olarak gösterilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEORİ ve HİPOTEZLER

NLK, ve MDS teorilerinin ortak noktaları mevcut küresel konjonktürü tanımlamak, kalkınma amacına çeşitli argümanlar geliştirmek ve kalkınmanın sağlanabilmesi amacıyla devletlere öneriler geliştirmek olarak belirtilebilir. Benzer konu başlıkları üzerine argümanlar geliştiren bu iki paradigmanın oluşturdukları hipotezler birbirinden farklı okullardan gelmeleri sebebiyle zıt özellikler taşımaktadır. Bu çalışmada her iki teorinin AAİ süreciyle oluşan ekonomik, sosyal ve politik gelişmeleri daha iyi açıklayabildiğini test etmek amacıyla paradigmaların oluşturduğu hipotezler karşılaştırılacaktır.

Tezde NLK paradigmanın ekonomik önermeleri aynı düşünce okulunda bulunduğu ekonomik liberal perspektifle beraber daha geniş yorumlanacaktır. Bunun sebebi esasında Uluslararası İlişkiler teorisi olan kuramın ekonomik değişkenleri açıklamadaki kabiliyetini arttırmaktır. Ancak, burada NLK ile Neo-liberal ekonomik öğretinin başka alanlar hakkında hipotez üreten farklı teoriler olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Çalışmanın bu kısmında öncelikle NLK, Tarihsel Kurumsalcılık ve MDS'nin temel hipotezleri ile belirtilip daha sonra bu hipotezlerin dayandığı neden sonuç ilişkileri ve tezde nasıl kullanılacakları ayrıntılarıyla aktarılacaktır. NLK'nin demokratik değişimi açıklamakta eksik kalan önermeleri ise Tarihsel Kurumsalcılık vasıtasıyla aktarılacaktır. Bu bağlamda, NLK'nin, Tarihsel Kurumsalcılığın ve MDS'nin temel hipotezleri aşağıda belirtilmiştir;

Tablo 1 Hipotezlerin Karşılaştırılması

Neo-Liberal Kurumsalcılık	Modern-Dünya Sistemleri
<p>Ekonomik Hipotezler</p> <p>1. Artan ekonomik bağımlılık kurumsal kapasitenin yüksek olması durumlarında ekonomik kalkınma sağlar.</p> <p>2. Ekonomik bağımlılığı yüksek ve kırılganlığı düşük ülkeler diğerlerine göre krizden daha az etkilenir.</p>	<p>Ekonomik Hipotezler</p> <p>1. Ekonomik bağımlılığın artması hammadde üretimine dair bir gelişme sağlasa da bu sanayi üretiminde bir gelişmeye yol açmaz.</p> <p>2. Ekonomik bağımlılığın artması her durumda küresel krizlerden daha çok etkilenmeye sebep olur.</p>
Tarihsel Kurumsalcılık	Modern Dünya Sistemleri
<p>Sosyo-Politik Hipotez</p> <p>3. Ekonomik bağımlılığın artması kritik eşik anlarında devletin kurumsal kapasitesinin yüksek olmasıyla birleştiği durumlarda demokratikleşme sağlar.</p>	<p>Sosyo-Politik Hipotez</p> <p>3. Ekonomik bağımlılığın artması toplumları demokratikleştirmez, mevcut rejimlerin devamını sağlar.</p>

NLK ve MDS teorilerinin hipotezlerini ekonomik yönden karşılaştıracak olursak her iki paradigmanında ekonomik bağımlılığın ülkeleri küresel sistemde oluşan gelişmelere daha açık duruma getirdiği konusunda hem fikirdir. Öte yandan NLK bu küresel vakaların yansımalarının ülkelerin hassaslığına ve kırılganlığına bağlı farklı sonuçlar doğurabileceğini belirtmektedir. Ekonomik geri kalmışlık ve krizlerden etkilenme konularında farklı görüşler kırılganlığın etkilerine bağlı olarak değişim gösterebilecektir.

Ekonomik kalkınma sorunsalı bağlamında baktığımızda NLK ekol ekonomik geri kalmışlığın sebebini ülkelerin iç dinamiklerinde ararken, Dünya Sistemleri sorunu merkez ülkelerin menfaatine kurulmuş olan küresel kapitalist sistem olarak göstermektedir. MDS teorisi ekonomik bağımlılığın çevre ülkelerde hammadde ihracatını yükselterek ekonomik gelişme sağlanabileceğini ancak bunun bir yanılsama olduğunu gerçekte çevre ülkelerin sanayii üretimlerinin artmayacağını belirtmektedir. Hammaddelerini merkeze satan çevre ülkeler, katma değeri yüksek olan işlenmiş ürünleri ithal ederek sistemdeki artı değerini merkezde toplanmasına neden olmaktadır. NLK ise ekonomik bağımlılığın artması ile geri kalmış ülkelere teknoloji transferi, teknik yardım ve DYY geleceğini belirtmektedir. Bu bağlamda ülkelerin kalkınma yönündeki imkanları artacaktır. Öte yandan ekonomik bağımlılığın gelişime dönüşebilmesi kurumsal kapasitesi yüksek olan ülkelere mümkün olacaktır. Kurumsal kapasitenin yüksek olması içinse ülkelerin ekonomik sistemlerini küresel normlara uyarlamış, siyasi açıdan istikrarlı, hukukun üstünlüğünü temin etmiş ve yolsuzluğu azaltmış olmaları gerekmektedir. Bu bağlamda ekonomik bağımlılığın ve kurumsal kapasitenin yüksek olduğu durumlarda ekonomik kalkınmanın gerçekleşeceği savunulmaktadır.

Hipotezlerin karşı karşıya geldiği bir diğer durum ise ekonomik krizlerin etkileri hususundadır. MDS ekonomik bağımlılığın ülkeleri küresel krizlere açık hale getirdiğini savunurken, NLK kırılganlığı düşük yani süreci yönlendirebilme kapasitesi yüksek olan ülkelerin ekonomik bağımlılığı kriz dönemlerini az hasar veya gelişmeyle sürdürebileceğini belirtmektedir. Ülkelerin kırılganlıkları ise kurumsal kapasiteleriyle ters orantılıdır.

Bu bağlamda iki paradigma arasındaki fark “kurumsal kapasitenin” ekonomik bağımlılığın sonuçlarına kalkınma ve ekonomik kriz durumlarında etkili olup olmaması tartışması etrafında şekillenmektedir. Ülkelerin kurumsal kapasiteleriyle ölçülen kırılganlığın sonuçları ise çalışmanın ilerleyen bölümlerinde sorulan araştırma sorusunun cevabını verebilecek olması bakımından önemlidir. Bu bağlamda kırılganlıkla ekonomik gelişme veya krizlerin getirdiği ekonomik ve demokratik değişimler arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılacaktır.

2008’de ortaya çıkan küresel ekonomik kriz, Arap Baharını etkileyen önemli gelişmelerden birisi olarak gözükmektedir. Paciallo (2010) küresel ekonomik krizin AAİ ilişkilerine etkilerini incelediği çalışmasında krizin Güney Akdenizli ortakları AB ile kurduğu derin ekonomik ilişkilerden dolayı derinden etkilendiğini savunmaktadır. Bununla beraber Joffe (2011) Arap Baharının temellerini incelediği çalışmasında krizle beraber işsizliğin dramatik artışları göstermesi, temel gıda fiyatlarında yükselmesi gibi değişimlerin Arap toplumlarında ekonominin en önemli aktörü olan devletlere yönelik başkaldırının sebepleri arasında yer almaktadır. Tezin ilerleyen kısımlarında Arap Baharı ve Küresel ekonomik kriz arasındaki ilişki ayrıntılandırılacaktır.

AB ile kurulan ekonomik bağımlılığın bir etkisi olarak sadece ekonomik değil ayrıca ülkelerin demokrasi ve insan hakları standartları da değişmiştir. Tezde bu değişimlerin Tarihsel Kurumsalcılığın öne sürdüğü gibi kurumsal kapasite ve kritik eşiklerin bir araya geldiği durumlarda ülkelerin demokrasi ve insan hakları standartlarını yükselttiğini mi, yoksa MDS kuramının belirttiği gibi mevcut demokrasi ve insan hakları ve demokrasi standartlarını devam ettirip ettirmediği araştırılacaktır. Bunu yaparken demokratik değişime dair veriler Freedom House'un demokratik yönetim datası, insan hakları verisi Reporters Without Borders'in basın özgürlüğü indeksi kullanılarak yapılacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

METODOLOJİ

Tezin bu kısmında veriler ışığında ekonomik bağımlılığın ekonomik kalkınmaya ve krizlerden etkilenmeye yönelik ne gibi sonuçlar doğurduğu tartışılacaktır. Bunu yapabilmek için hangi kaynaklara niçin bakıldığı anlatılacak, veriler tablolar halinde görselleştirilecek ve yorumlanacaktır. Küresel krizin, Arap Baharını etkileyen önemli gelişmelerden birisi olduğunu kabul eden bu çalışma literatürden örneklerle bu tezi kuvvetlendirecek ve küresel kriz ve onun bir yansıması olarak bölgede değişimi tetikleyen Arap Baharının ekonomik ve siyasi gelişmeye ne gibi zararlar ve katkılar sağladığı belirtilecektir.

4.1 Seçilen Ülke, Dönem ve Değişkenler

Veri toplanmasında belirlenen amaç ekonomik bağımlılığın kriz öncesi ve sonrası dönemde ne gibi etkiler oluşturduğunu gösterebilmektir. Bu doğrultuda 2000 yılında faaliyete geçen AASTB'nin etkilerinin gözlenebilmesi krizin etkilerinin belirlenmesi ve kriz sonrası değişimlerin gözlenmesi için 2002-2013 yılları arasındaki 11 yıl incelenecektir. Çalışmanın 2003 yılında başlatılmasındaki bir diğer neden ise daha öncesi dönemlerde Eurostat ve Dünya Bankasında tüm Akdenizli Araplara yönelik sağlıklı veri bulunamamasıdır.

Tezin hedef ülkeleri ise Akdeniz'e kıyısı bulunan sekiz Arap Ülkesidir (Cezayir, Fas, Libya, Lübnan, Mısır, Suriye, Tunus, Ürdün). Akdeniz'e kıyılarının bulunması Avrupa ile tarihten bugüne çok yönlü ilişkilerini arttırabilecek önemli bir husustur. Tezin Arapları kapsamasının nedeni ise ekonomik bağımlılığın aynı ırktan gelen ülkeler üzerindeki etkilerini karşılaştırma amacından kaynaklanmaktadır. Zira Araplar ekonomik bağımlılığın tetiklemeyle bölgeye yansıyan krizden benzer şekillerde etkilenmiş ve krizin hemen ardından baş gösteren Arap Baharından tüm sekiz devlet de etkilenmiştir.

4.1.1 Bağımsız Değişkenler

1. Bağımlılık: MDS ve NLK paradigma ekonomik bağımlılığın hassaslığı arttıracağından yani ülkelerin bağımlı oldukları diğer coğrafyalarda yaşanan olaylardan etkileneceği konusunda hem fikirdir. Ekonomik bağımlılığın böylesi bir etkisi olup olmadığını test etmek amacıyla Akdenizli Arap ülkelerinin ekonomik

bağımlılıklarının tespit edilmesi gereklidir. Bir ülkenin başka bir ülke veya bölgeye yönelik ekonomik bağımlılığını yorumlayabilmek için hedef ülkenin diğer ülke veya bölgeyle oluşturduğu toplam ticaret hacminin hedef ülkenin GSYH'ına bölünmesiyle bulunmaktadır (Bondenalla, 2008: 24). Ticaretin asimetrik veya simetrik olması ise ihracat ithalat dengesi ile Akdenizli Arap devletleriyle AB arasında oluşan ticaret hacminin birbirlerinin toplam dış ticaret hacmi içerisinde ne kadar yer kapladığı tespit edilerek bulunacaktır. Tezin bağımsız değişkeni olan ekonomik bağımlılık verisi tespit edildikten sonra, ülkelere bağımlılık miktarlarına göre yüksek, orta ve düşük olmak üzere üçe ayrılacaktır. Daha sonra ekonomik bağımlılığın bağımsız değişkenler yani ekonomik kalkınma, sanayii üretim kapasitesi, küresel krizlerden etkilenme, demokrasi ve insan hakları üzerindeki etkileri belirtilecektir.

Ekonomik bağımlılığın ortaya konduğu veri tablosunun oluşumunda Güney Akdeniz ülkelerinin AB ile yaptığı ithalat, ihracat toplam ticaret hacmi ve toplam ticaretinin içinde AB'nin payı Eurostat veri tabanından alınmıştır. Ülkelerin GSYH rakamları, yıllık ekonomik büyüme rakamları ve sanayii üretimlerinde dolar bazında yaşanan artışlar ise Dünya Bankası verilerden alınmıştır. Dünya Bankası verilerini dolar Eurostat ise Euro cinsinden hesapladığından tüm veriler Euro'ya Dünya Bankasının açıkladığı yıllık ortalama kur verisi kullanılarak çevrilmiştir. Demokrasi ve insan haklarındaki gelişim ise Freedom House verileri derlenerek hazırlanmıştır.

Benzer metotlar Richerson Kegley'nin (2001) ekonomik bağımlılığın dış politikaya olan etkisini araştırdığı makalesinde, Stephen Gleditsch'in (2002) ikili ekonomik bağımlılık dadasında ve Bondenalla ve Yavcan'nın (2011) Eurovision'da oy verme tutumunu etkileyen etmenleri araştırdığı makalesinde kullanılmıştır.

2. Kırılganlık: NLK ekonomik bağımlılığın ekonomik gelişmeyi tetiklemesini ülkelerin kırılganlıklarına bağlı olarak değişeceği hipotezini savunmaktadır. NLK paradigmaya göre ülkelerin kırılganlıkları kurumsal kapasitesi yüksek olan ülkelerde daha az olacak ve süreç fayda verebilecek şekilde yönetilebilecektir. Bu bağlamda ekonomik bağımlılığı yüksek ancak kırılganlığı az olan ülkeler sürecin pozitif yönlerinden daha çok faydalanacaktır. Bu hipotezi test edebilmek için Güney Akdenizli Arap ülkelerinin kurumsal kapasitelerinin ölçülmesi gerekmektedir. MDS teorisi ise ülkelerin ekonomik geri kalmışlığı sadece bağımlılık ile ilişkilendirmektedir.

NLK'nin demokratik değişim yönünden eksik kalan düşüncelerini tamamlayan Tarihsel Kurumsalcılık teorisi, kurumsal kapasitesi yüksek olan ülkelerin Arap Baharı gibi kritik eşiklerle karşılaştığında demokratikleşebileceğini belirtmektedir. Ancak kurumsal kapasitesi düşük olan ülkeler kritik eşik anlarında dağılabilecek ve devlet kurumunu yeniden oluşturma durumuyla karşılaşabilecektir.

Kurumsal kapasite ülkelerin yolsuzluk üzerindeki kontrol gücü, hükümet etkinliği, politik istikrar ve terörün engellenmesi ve hukukun üstünlüğü verilerince belirlenmektedir. (Kaufmann, Kraayve ve Mastruzz: 2011) Literatürde Arap ülkelerinin ekonomik geri kalmışlığını yolsuzluk, hükümetlerin yetersiz yönetimi ve hukukun temin edilememesine bağlayan çeşitli kaynaklara rastlamak mümkündür. Sayan (2009) ekonomik performans ile kurumsal kapasite arasındaki ilişkiyi belirttiği çalışmada yolsuzluğun arttığı, düzenlemelerin takip edilmediği, hukukun üstünlüğünün temin edilmediği ve politik istikrarın olmadığı Kuzey Afrika ve Orta Doğu bölgesinde ekonomik kalkınmanın yavaşlığını, gelir adaletsizliğini ve kişi başına düşen milli gelirin az olmasını kurumsal kapasite düşüklüğüne bağlamaktadır.

Bu bağlamda 2002 ve 2013 yılları arasındaki 11 yıllık kurumsal kapasite verisi Dünya Bankası veri tabanlarından temin edilmiştir.

4.1.2 Bağımlı Değişkenler

Bu tezde ekonomik bağımlılığın ne gibi sonuçlara yol açtığı gözlemlenen bağımlı değişkenler, ekonomik kalkınma ve demokratik gelişimdir. AAI sürecinin oluşumunda ekonomik bağımlılığın bölgede oluşumuna yardımcı olması beklenen iki temel husus ekonomik kalkınmanın sağlanması ve demokratik hakların geliştirebilmesidir. Bunun yanında NLK, Tarihsel Kurumsalcık ve MDS'nin ekonomik bağımlılığın ve kırılganlığın bu iki bağımlı değişkeni nasıl etkileyeceğine dair farklı argümanları vardır. Temel olarak NLK ekonomik bağımlılığın kurumsal kapasite ile birleştiği durumlarda ekonomik kalkınma beklemektedir, çünkü bu durumda ülkelerin bağımlılığı yüksek ancak kırılganlıkları düşük olacaktır. MDS ise ekonomik bağımlılığın özellikle endüstriyel büyümeyi sınırlı tutacağını ve kapsayıcı bir kalkınmanın oluşamayacağını belirtmektedir.

Tarihsel Kurumsalcılık kurumsal kapasitesi yüksek ülkelerin kritik eşiklere gerekli tepkileri vererek demokratikleşebileceğini belirtmektedir. MDS ise bağımlılığı yüksek olan ülkelerin bağımlı oldukları merkez ülkelerin inisiyatifiyle hükümetlerini belirlediğini belirtmektedir. Kritik eşik anlarında ülkelerin yönetimi değişecek de olsa bu demokratikleşmeden ziyade merkez ülkelerin beklentileri doğrultusunda olacaktır. Ekonomik bağımlılığın, bağımsız değişkenler üzerindeki bu etkileri ekonomik kalkınma için Dünya Bankasının ekonomik büyüme endeksi, Demokratik Gelişim içinse Freedom House'un özgürlük verisi kullanılarak temin edilecektir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ANALİZ VE DEĞERLENDİRME

Çalışmanın bundan sonraki kısmında öncelikle seçilen yıllar için veri toplanabilen tüm ülkelerden oluşturulmuş geniş gözlem sayısına sahip (Large-N) bir veri tabanı kullanılarak hipotezlerde belirtilen ilişkiler incelenecektir tutulacaktır. Burada hedeflenen değişkenlerin ülkeden ülkeye gösterdikleri farklılıkların yanı sıra tek bir ülkede 11 yıl içerisinde olası farklılaşmalarının sonuçlarını dinamik bir modelle açıklamaktır. Bu dinamik model içerisinde bağımlılığın değişimiyle ekonomik kalkınma arasındaki ilişki belirlenecektir, ancak bu ekonomik kalkınmanın sadece bağımlılıktan veya kurumsal kapasiteden etkilenmediği dönemsel ve

ekonomik bir çok sebebinin bulunabileceği göz ardı edilememelidir. Bu incelemenin ardından vakalardan elde edilen bağımsız değişken verileri ayrıntılı olarak betimlenerek ülkeler arası farklılıklara yoğunlaşarak, ülke odaklı teorik beklentiler oluşturulacak ve ülkeler derinlemesine incelenerek karşılaştırmalı bir analiz gerçekleştirilecektir.

5.1 Genel Niceliksel Analiz ve Hipotezlerin Ön-testi

Analizin ilk aşamasında incelenen tüm ülkeler ve tüm yıllardan oluşan bir veri tabanı oluşturup değişkenler arası ikili ilişkilerden bir anlam çıkarabilecektir. Bu bağlamda incelenen ikili ilişkilerin sonuçları şu şekilde gerçekleşmiştir;

- Ekonomik bağımlılık ile kalkınma ilişkisine baktığımızda çok düşük bir Pearson's korelasyon katsayısı ile karşılaşmaktayız. ($r = 0.06$, $N=88$) Benzer durumun bağımlılık ve endüstriyel kalkınma arasında da mevcut olduğunu görmekteyiz ($r = -0.09$, $N=88$). Buna göre NLK paradigmanın bağımlılığın ekonomik ve endüstriyel büyüme getireceği beklentisinin açıklama gücü açısından başarı oranının düşük olduğu söylenilebilecektir.

- Ekonomik bağımlılık ve kurumsal kapasitenin aynı anda kalkınma ile arasındaki ilişkiye baktığımızda sadece bağımlılık ile olandan daha kuvvetli bir korelasyon ile karşılaşmaktayız ($r=0.16$, $N=88$) Aynı durumla endüstriyel kalkınma ile yaptığımız korelasyonda da karşılaşmaktayız ($r = 0.1$, $N=88$) Bu durumda ekonomik bağımlılık ve kurumsal kapasitenin aynı anda bulunması durumunda ekonomik ve endüstriyel kalkınma korelasyonu tek başına bağımlılık ile olan korelasyondan daha yüksek olduğu belirtilecektir. Bu bağlamda NLK'nin ekonomik bağımlılığın ve kurumsal kapasitenin arttığı durumda ekonomik ve endüstriyel

kalkınmanın artacağı yönündeki hipotezinin açıklama gücünün az da olsa açıklayabilme kabiliyeti olduğunu tespit edebiliriz.

- NLK ve MDS teorilerinin farklı hipotezlerinin karşılaştığı bir başka nokta ise ekonomik bağımlılık ve demokrasi ilişkisi olarak öne çıkmaktadır. Burada elde edilen sonuç bağımlılığın arttığı durumlarda demokrasinin azaldığına dair güçlü bir ilişkiye işaret etmektedir ($r = -0.35$ $N=88$).

- Tarihsel Kurumsalcılık teorisyenleri kriz zamanlarında kurumsal kapasitesi yüksek olan ülkelerin demokratikleşebileceğine işaret etmektedir. Arap Baharı sonrası demokratik değişim ile kurumsal kapasite arasındaki ilişkiyi test ettiğimizde ise bağımlılık ile demokrasi arasında daha zayıf da olsa yine negatif bir korelasyon katsayısı görülmektedir. ($r = -0.17$, $N=33$).

Buradan NLK'nin ve Tarihsel Kurumsalcılığın ilgili hipotezlerinin konfirme edilmediğini görülmektedir. Öte yandan ekonomik bağımlılığın ekonomik ve endüstriyel büyüme getirmeyeceği ve demokrasi standartlarını arttırmayacağını vurgulayan MDS teorisinin tespitlerinin açıklama oranlarının daha güçlü olduğu da bu korelasyonların sonucunda söylenebilmektedir. Bu ilişkilendirmenin eksik kalabilecek yönleri ve analize katılmayan önemli değişkenlerin olması sebebiyle ayrıntılı analize veri setlerinin paylaşılması ile beraber yapılacak yorum ile ulaşılabacaktır.

5.2 Ekonomik Bağımlılık Verisinin Betimlenmesi

Ekonomik bağımlılık verisi bu tezin temel araştırma sorusu olan ekonomik bağımlılığın, ekonomik ve sosyo-politik gelişmelere nasıl etki ettiği sorusunu açıklamak için oldukça önemlidir. Bu veriyi ortaya koyabilmek amacıyla öncelikle Güney Akdenizli ülkelerin AB' ile yaptıkları ticaretin toplam ticaretleri içerisindeki

yeri belirtilecek, daha sonra ekonomik bağımlılık hesaplanacak ve bağımlılığın asimetrik veya simetrik olduğu tespit edilecektir.

Ülkelerin toplam ticaretinde AB'nin payı, AB'ye olan ekonomik bağımlılığın ülkeler için ne kadar önemli olabileceği sorusunu cevaplaması bakımından önemlidir. Güney Akdenizli devletlerin toplam ticaretinde önde gelen üç kalem AB, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Çin Halk Cumhuriyeti olarak öne çıkmaktadır. Bu veriler kullanılarak oluşturulan tablo ise aşağıdaki gibidir:

Tablo 2 Güney Akdenizli Devletlerin Ticaretinde AB, ABD ve Çin'in Oranı (2013)

	Cezayir	Fas	Libya	Lübnan	Mısır	Tunus	Ürdün	AAİ
AB	%57,7	%53,9	%56,8	%36,7	%28,4	%63,2	%17,3	%43,9
ABD	%5,8	%6,1	%5,1	%4,6	%6,8	%3,7	%9	%7,4
Çin	%7,7	%5,2	%7,8	%10,5	%10,2	%3,6	%8,2	%7,1

Not: Suriye iç savaşı nedeniyle ülkenin dış ticaret verileri manalı çıkmamaktadır. Bu sebeple tabloda ülke yer almamaktadır.

Yukarıdaki veriler ışığında bölge ekonomilerinin küresel ekonomiyle en çok AB yönünden entegre oldukları belirtilebilecektir. AAİ bölgesi ülkeleri toplam %43,9 ile en çok AB ile ticaret yaparken, bu oran Cezayir, Fas, Libya ve Tunus'ta %50'yi aşmaktadır. Lübnan, Mısır ve Ürdün içinse AB en çok ticaret yapılan bölge olma özelliğini korurken, oran Lübnan ve Mısır için %30'a Ürdün içinse %17,3 düşmektedir. Lübnan ve Mısır için Güney Akdeniz ortalamasıyla kıyaslandığında görece düşük olan AB yönündeki ticaret yine de AB'yi en önemli ticaret partneri olarak algılamamıza yetecektir. Öte yandan, Ürdün %17,3 ile en çok AB ile ticaret yapsa da, ülkenin başta Suudi Arabistan (%17,3 / Eurostat, 2013) olmak üzere, Arap yarım adasında bulunan devletlerle de ticaret yaptığı veri setlerinde tespit edilmiştir. Öte yandan devletin toplam ticaretinde birinci sırayı oluşturan AB'nin ülkenin

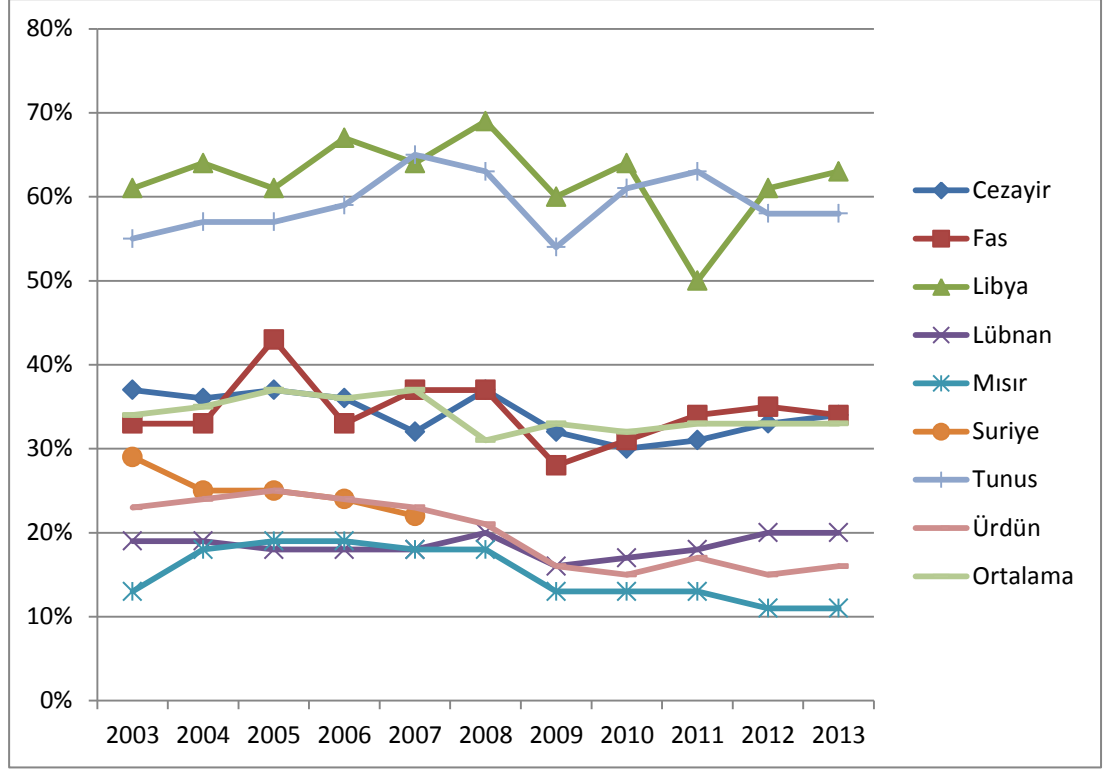
ekonomisinde etkisiz olduğunu belirtmek mümkün değildir. Bu bağlamda Güney Akdenizli ülkelerin olası bir küresel dalgalanmadan AB ekonomisine bağlı olarak etkilenecekleri öne sürülebilecektir. Güney Akdenizli ülkelerin AB ile yaptıkları ticaretin asimetrik veya simetrik olması ve bağımlılığın miktarı da ticaretin etkilerini gösteren diğer konu başlıklarıdır.

Bağımlılığın asimetrik veya simetrik olup olmadığı, Akdenizli Arap ülkelerinde AB ticaretinin payı ile AB'nin bölge ülkeleriyle yaptığı ticaretin AB dış ticaretindeki oranı üzerinden tespit edilecektir. Tezin bağımsız değişkeni olan ekonomik bağımlılık hedef ülkenin diğer ülke veya bölgeye yönelik ticaretinin GSYH'ye bölünmesiyle bulunmaktadır (Richerson Kegley, 2001: 201 vd. Stephen Gleditsch, 2004: 6).

$$EB_{ij} = x_{ij}/GSYH_i$$

Bu durumda AB(j) ile Güney Akdeniz(i) arasındaki ekonomik bağımlılık (EB) Akdenizli Arap Devletlerinin AB'ye yönelik ticaretinin GSYH'sine oranı üzerinden tespit edilmektedir. Bu hesaplama sonucunda ortaya çıkan bağımlılık oranları aşağıdaki şekil belirtilmiştir.

Şekil 1 Güney Akdeniz Ülkelerinin AB'ye Ekonomik Bağımlılık Oranı

Not: Dünya Bankasında 2008'den sonra Suriye'ye yönelik veri bulunamadığından ülkenin AB ürünlerine olan ekonomik bağımlılığı tespit edilememiştir.

Ülkelerin toplam ticaret hacmi içerisinde AB'nin kapsadığı miktar ve bölge ekonomilerinin AB dış ticaret hacmindeki yeri bağımlılığın asimetrik veya simetrik olduğunu belirlemek açısından önemlidir. Bu bağlamda 2013 yılı itibari ile bölge ülkelerinin toplam ticaretinde AB'nin sahip olduğu yüzde ve AB'nin dış ticaret hacminde bölge ülkelerinin ne kadar yer kapladığı aşağıdaki tablolarda belirtilmiştir.

Tablo 3 AB ve Güney Akdeniz Ülkelerinin Birbirlerinin Dış Ticaretindeki Payları (2013)

Güney Akdeniz ülkelerinin dış ticaretlerinde AB'nin payı (2013)									
	Cezayir	Fas	Libya	Lübnan	Mısır	Suriye	Tunus	Ürdün	
İthalat	%55.2	%50.3	%39.5	%42.1	%28.5	%6.4	%61.9	%21.6	
İhracat	%60.2	%61.1	%69.5	%9.3	%28.2	%1.4	%65.3	%18.4	
AB'nin dış ticaretinde Güney Akdeniz ülkelerinin payı (2013)									
	Cezayir	Fas	Libya	Lübnan	Mısır	Suriye	Tunus	Ürdün	Toplam
İthalat	%1.9	%0.6	%1.4	%0.0	%0.5	%0.0	%0.6	%0.0	%4
İhracat	%1.3	%1.0	%0.5	%0.4	%0.9	%0.0	%0.6	%0.2	%5

Mevcut veriler ışığında Akdenizli Arapların AB'ye olan ekonomik bağımlılığını, asimetrinin miktarını ve Arap ülkelerinin hassaslığını tespit edebilmek mümkündür. 11 yıllık ortalamaya bakıldığında ekonomik bağımlılığı sürekli %30'un üstünde seyrettiği tespit edilmektedir. Ekonomik krizin etkilerini gösterdiği 2008 yılında %6'lık bir düşüş yaşanmış dahi olsa bu düşüş zamanla artışa dönüşmüş ve bağımlılık 2013 yılında %33 seviyesinde gelmiştir. Bunun yanında AB'nin bölge ülkelerinin hem ithalatı hem de ihracatı üzerindeki yüzdesi Tunus, Cezayir, Libya ve Fas'ta % 60'ı geçerken Lübnan, Mısır, Suriye ve Ürdün'de ortalama %30 ile dikkate değer bir öneme sahiptir. Öte yandan AB açısından Akdenizli Arap devletleriyle oluşturduğu ticaret Avrupa'da büyük etkilere yol açabilecek miktarlarda gözükmemektedir. Güney Akdeniz devletlerinden sadece Cezayir AB'nin dış ticaret payında %1'i geçebilmiştir. Tüm sekiz Akdenizli Arap devletinin AB'nin ticaret hacmindeki oranı ise ancak %5'i bulabilmiştir. Bu bağlamda Akdenizli Arap

devletlerinin Avrupa'ya yönelik asimetrik ekonomik bağımlılık içerisinde olduklarını tespit etmek mümkündür.

Ekonomik bağımlılığı MDS ve NLK açısından yorumlayacak olursak, her iki paradigma da ülkelerin ekonomik bağımlılık oranının doğuracağı bir takım ekonomik ve sosyo-politik sonuçlar olduğunu belirtmektedir. Bu hipotezi test edebilmek adına ülkeler tezin geri kalan kısmında birbirleriyle görece AB'ye olan bağımlılık oranları dikkate alınarak gruplandırılacaktır. Ülkeler ekonomik bağımlılıkları dikkate alınarak büyükten küçüğe sıralayacak liste Libya, Tunus, Cezayir, Fas, Suriye, Lübnan, Ürdün ve Mısır olarak gerçekleşecektir.

Bu bağlamda ülkeler yüksek ekonomik bağımlılık gösterenler (Libya ve Tunus) orta ekonomik bağımlılık gösterenler (Cezayir, Fas ve Suriye) ve düşük ekonomik bağımlılık gösterenler (Lübnan, Ürdün ve Mısır) olmak üzere üçe ayrılmaktadırlar.

Libya ve Tunus AB ekonomisine %60'ın üstünde ekonomik bağımlık göstererek bölgede oranları en yüksek olan iki ülke olarak öne çıkmaktadır. Bu ülkelere daha yakından bakacak olursak, Libya ekonomisinin bel kemiği olan petrol ihracatı çoğunlukla Avrupa ekonomisine yöneliktir. Ülke 2013 yılında toplam ihracatının %69.5'ini Avrupa'ya yaparken ithalatı %39.5 seviyesinde gerçekleştirmiştir. Libya bu ticaretten 15,272 milyar Euro (Eurostat) fazla vermiş de olsa bu ticaretin AB pazarındaki oranı toplam %1.4 seviyesini geçememektedir. Tunus ise 2013 yılı verileriyle tüm dış hacminin %61.9'unu AB ile gerçekleştirmektedir. Bu duruma Tunus ekonomisinde önemli rol oynayan turizmin de çoğunlukla AB'li turistlerce belirlenmesinin eklenmesiyle, AB'ye olan bağımlılık

ülkenin kaderini belirleyebilecek seviyeye gelmiştir. Bu bağlamda ekonomik bağımlılığın etkilerinden en çok etkilenmesi beklenen iki ülke Tunus ve Libya'dır.

MDS'ye göre Libya ve Tunus ekonomik açıdan ancak hammadde ihracatının artımına bağlı bir kalkınma yaşayabilecek ancak, bu kalkınma sanayi üretimine yansıyamayacaktır. Ayrıca AB'de yaşanan ekonomik kriz bölgede hem ekonomik hem de demokratikleşme açısından ciddi bir sarsıntıya sebep olacak ve bu sürecin sonucunda iki ülke her iki alanda da gelişme sağlayamayacaktır. NLK ise ekonomik bağımlılığın en çok bu iki ülkeyi etkileyeceğini kurumsal kapasitenin de yüksek olmasıyla ekonomik menfaatlerden yararlanabileceklerini belirtmektedir. Demokratikleşme yönünden kurumsal kapasiteye önem veren Tarihsel Kurumsalcılık ise ekonomik krizler gibi kritik eşik anlarında sadece kurumsal kapasitesi yüksek olan ülkelerin gelişim sağlayabileceğini belirterek tartışmada MDS teorisinden ayrılmaktadır.

Cezayir, Fas ve Suriye her ne kadar Tunus ve Cezayir kadar olmasa da ekonomik bağımlılığı dikkate değer miktarda olan ülkelerdir. Bu ülkeleri yakından incelersek, Cezayir'in AB'ye ihraç ettiği ürünlerin %98'i petrol ve çeşitli hammaddelerden oluşmaktadır, bunun yanında AB'den en çok (%35.8) makine ve ulaşım araçları ithal etmektedir. Cezayir'in dış ticaret hacminde AB'nin payı ise yaklaşık %60 iken AB'nin toplam ticaretinde Cezayir'in etkinliği yaklaşık %1.5 seviyesindedir. Cezayir AB ile yaptığı bu ticaretten 9.5 milyar Euro fazla vermektedir.

Fas, AB ile yakın ilişkileri olan önemli bir ülke olarak dikkat çekmektedir. Ülkenin AB'ye ekonomik bağımlılığı 11 yıl boyunca %35 civarında seyrederken bunun toplam ticaret miktarı üzerindeki oranı %60'ı bulmaktadır. Bununla beraber

Lübnan'ın mevcut dış ticaret hacminin %60'ı AB yönünde gerçekleşmektedir. Öte yandan bu ticaret AB'nin dış ticaret hacmi içerisinde %1 seviyesindedir. Ülkenin AB'ye 2013 yılı itibarı ile 1,8 milyar Euro (Eurostat) ticaret açığı verdiği de hesaba katılırsa Fas'ın AB'ye asimetrik ekonomik bağımlılık içerisinde olduğu belirtilebilir.

Suriye ekonomisi 2008 yılına kadar AB'ye yaklaşık %20 oranında ekonomik bağımlılık oluşturmuştur. Öte yandan ülke 2008 krizinden sonra sağlıklı ekonomik veri yayınlamamış ve dış ticareti dışında istatistiki verilerine ulaşamamıştır. İlerleyen süreçte Arap Baharıyla beraber iç karışıklık ve sivil savaşa sahne olan ülke toprakları bugün fiili açıdan üçe bölünmüştür. Bu sebepten ötürü 2008 yılından sonra bölgede sağlıklı bir piyasa ekonomisinden söz edebilmek oldukça zordur.

Bu ülkelerin durumunu MDS teorisince yorumlayacak olursak ülkenin hammadde ağırlıklı bir ekonomik büyüme gerçekleştirmesi beklenebilir. Bunun yanında ülkeler sanayii üretimine dair gelişmelere sahne olabilse de bu ciddi bir değişime sebep olamayacaktır. Ayrıca Akdenizli Arap devletleri AB yönünden gelebilecek ekonomik bunalımlara oldukça açıktır. Ülkenin asimetrik ekonomik bağımlılığı sanayii üretim kapasitesini, demokrasi ve insan hakları beklentilerini ve AB yönlü ekonomik krizlerden olumsuz etkilenmesini muhtemel kılmaktadır. Ancak bu etkiler yüksek bağımlılık gösteren ülkeler de olduğu gibi çabuk gerçekleşmeyecektir. NLK paradigma ise bu ülkeleri ekonomik bağımlılığın etkilerinden görece daha az etkilendiğini ve büyük değişimlerin yüksek bağımlılık gösteren ülkelerle kıyaslandığında daha sınırlı olmasını beklemektedir. Ancak NLK açısından ekonomik ve sosyo-politik değişkenler ekonomik bağımlılığın yanı sıra kurumsal kapasiteyle de ilişkilidir. Bu bağlamda NLK'nin beklentileri kurumsal kapasite verilerinin belirlenmesinden sonra yorumlanacaktır.

Lübnan, Ürdün ve Mısır 11 yıl içerisinde diğer Akdenizli Araplarla kıyaslandığında AB'ye ekonomik bağımlılıklarını ekonomik krizin de etkisiyle düşürmüşlerdir. Bu bağlamda üç ülkede de bağımlılık oranı ciddi oranda azalmıştır. Bunun yanında ekonomik bağımlılık 11 yıl boyunca %25 seviyesinin altında kalmış ve 2013 yılında Lübnan için %20, Ürdün için %16, Mısır için %11 seviyesine gerilemiştir.

Bu ülkelere daha yakından bakacak olursak, AB'ye yönelik ekonomik bağımlılığın 11 yıl boyunca yaklaşık %20 ve altında olduğu Lübnan ekonomisi çoğunlukla AB'den ithalat yapmaktadır. 2013 yılı itibari ile AB'den 7,6 milyar Euro ithalat yapan ülke 0,3 milyar dolar ihracat yaparak bu yönde 7,3 milyar Euro açık vermiştir (Eurostat). Lübnan'ın AB'ye ihracatı ticaret hacminin %9,3 ithalatı %40,3 ünü kapsarken AB dış ticaretinin içinde bu rakamların büyüklüğü %0,5'in altındadır. Bu bağlamda Lübnan'ın AB'ye ekonomik yönden asimetric bağımlılık gösterdiği tespit edilebilir.

Ürdün'ün 2013 yılı dış ticaret hacminde AB'ye yaptığı ihracat 0.4 milyar Euro iken ithalat 8,1 milyar Euro seviyesindedir (Eurostat). Bu bağlamda AB'ye 7,7 milyar Euro açık veren ülkenin hammadde yerine işlenmiş ürün ihraç ettiği gözlenmektedir (Eurostat). Buna rağmen Ürdün'ün en büyük ithalatçısı konumunda bulunan AB ülkenin toplam dış ticaret hacminin %20'sini oluşturmaktadır. Öte yandan Ürdün'ün AB dış ticaretindeki oranı ise %0,1 ile oldukça düşük seviyededir. Bu bağlamda düşük asimetric bağımlılık tespit edebilmek mümkündür.

Mısır ise bölgenin en büyük ekonomisi olması ve stratejik konumu nedeniyle sekiz ülke arasında ayrıca önemlidir. Gözlemlenen 11 yıl boyunca ülke bölgenin en düşük bağımlılık seviyesini göstermiştir. Buna rağmen ülkenin 2013 yılında AB ile

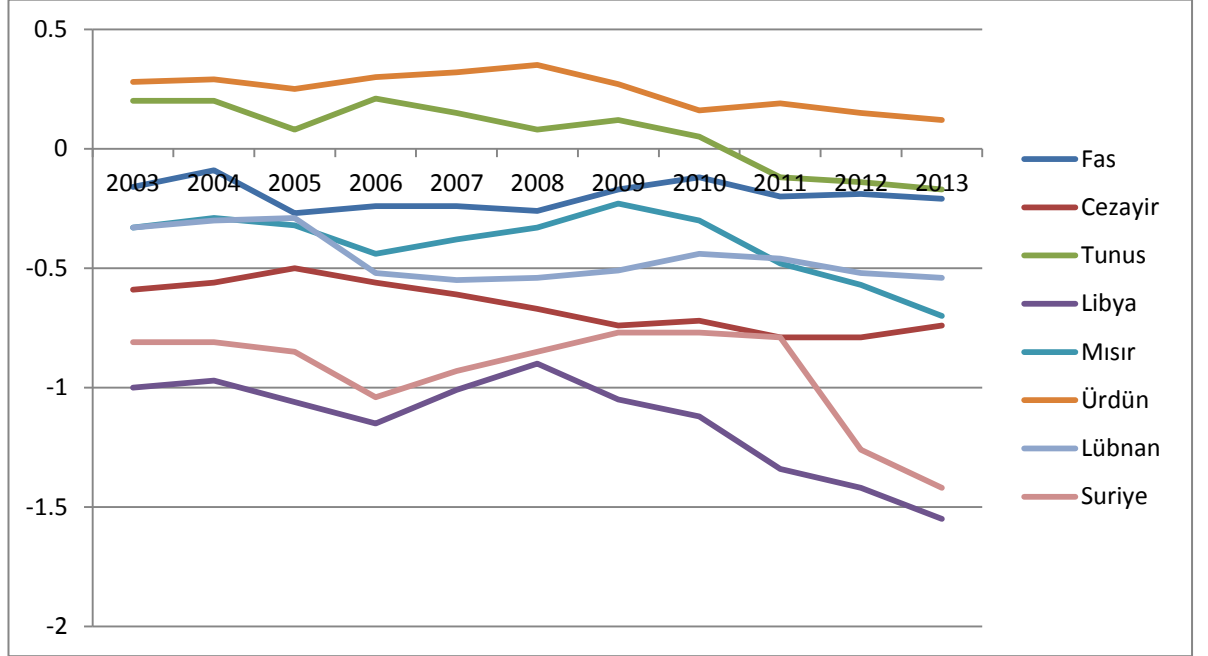
oluşturduğu toplam 22,9 milyar Euro'luk dış ticaret hacminin 14,9 milyar Euro'su AB'nin ülkeye ihracatıdır (Eurostat). AB ile yaptığı ticarete 7 milyar Euro (Eurostat) açık veren ülkenin AB ile yaptığı ticaretin tüm ticareti içerisindeki oranı ise %28 olarak ölçülmüştür. Bunun yanında AB ülkenin hem ithalat hem de ihracat sıralamasında birincidir. AB açısından bu ticaretin toplam dış ticaretindeki büyüklüğü ise %0,7 olarak ölçülmüştür. Bu bağlamda Mısır AB'ye düşük ekonomik bağımlılık gösteriyor da olsa en çok bağımlı olduğu bölge Avrupa'dır. Ayrıca bu ekonomik bağımlılığının asimetrisi oldukça yüksektir.

Mevcut bilgiler yardımıyla Lübnan, Ürdün ve Mısır'da beklenen gelişmeleri MDS teorisince yorumlayacak olursak üç ülke de ekonomik kalkınmanın en çok yaşanabileceği ve sanayii üretiminin en çok artabileceği ülkelerdir. Bu ülkeler ekonomik krizin yansımalarından çok etkilenmeyecek ve demokrasi ve insan hakları açısından ise bir değişime sahne olmayacaklardır. NLK teorisi AB ile ticarete görece daha az entegre olan bu iki ülkenin daha sınırlı ekonomik büyüme gerçekleştirebileceğini beklemektedir. Ancak tüm grupların değerlendirmesini yaparken belirtildiği gibi NLK paradigma sadece ekonomik bağımlılığın değil bu süreçte kurumsal kapasitenin de etkili olduğunu savunmaktadır. Tarihsel Kurumsalcılık ise demokratik değişimlerin kritik eşik anlarında kurumsal kapasite ile gelişime yöneleceğini belirtmektedir.

5.3 Kurumsal Kapasite Verisinin Betimlenmesi

Kurumsal kapasite verileri Dünya Bankasının, Dünya Yönetişim Endeksi veri tabanı kullanılarak hazırlanmıştır. Kurumsal kapasite verisinin oluşumunda endekste

yer bulan yolsuzluk kontrolü, düzenleme kalitesi, hukukun üstünlüğü ve hükümet etkililiği derecelerinin yıllık ortalaması alınmıştır. Bu bağlamda Güney Akdenizli ülkelerin kurumsal kapasiteleri aşağıdaki gibidir.

Şekil 2 Kurumsal Kapasite Verisi

Not: Değerler 2,5 ile -2,5 arasında verilmekte, 2,5 kurumsak kapasitenin en yüksek olduğu durumu temsil ederken -2,5 en düşük olduğu durumu belirtmektedir.

Yukarıdaki veriler NLK paradigmanın, ülkelerin ekonomik bağımlılığın kurumsal kapasitenin yüksek olması durumunda, ekonomik kalkınma sağlar hipotezini analiz etme imkanı sağlamaktadır. Bunun yanında Tarihsel Kurumsalcılığın kurumsal kapasitesi yüksek olan devletler, 2008 Küresel Ekonomik Krizi veya Arap Baharı gibi kritik eşik anlarını devlet kurumunu toplumsal ihtiyaçlara yönelik demokratikleştirebilirler hipotezinin bölgede geçerliliğini belirlememiz için yeterlidir. Tarihsel Kurumsalcılığın bu hipotezi tezde demokratik değişim başlığı altında incelenecektir.

Veriler incelendiğinde -2,5 ile 2,5 arasındaki puanlamada hiçbir Akdenizli Arap devletinin 0,5'e ulaşmadığı tespit edilebilecektir. Gelişmiş ülkeler ve Güney Asya verilerinin altında olan bölge ortalaması tüm bölgede devletlerin kurumsal kapasitesinin düşük olduğu manasına gelmektedir. Bununla beraber Arap Baharının etkileriyle bölgede Cezayir hariç her ülkenin kurumsal kapasitesinde önemli oranda azalma tespit etmek mümkündür. Ayrıca Arap Baharının iç savaşa yol açtığı Suriye ve Libya'da bu düşüş daha keskin gerçekleşmiştir. Bu bağlamda Arap Baharının ülkelerin otoritelerini ve kurumsal kapasitelerini zorlayan bir etmen olduğu gözlemlenmektedir.

Kurumsal kapasitenin görece daha yüksek olduğu ülkeler ise Ürdün ve Tunus'tur, ülkeleri 11 yıllık kurumsal kapasite ortalamalarına göre sıraladığımızda ülkeler Ürdün, Tunus, Fas, Mısır, Lübnan, Cezayir, Suriye ve Libya olarak şekillenmektedirler. Bu bağlamda NLK'nin ve Tarihsel Kurumsalcılığın beklentileri ülkelerin ekonomik bağımlılıkları esas alınarak oluşturulan gruplandırma kullanılarak tespit edilecektir.

Tunus hem ekonomik bağımlılığın hem de kurumsal kapasitenin yüksek olduğu bölge ülkesi olarak dikkat çekmektedir. Ülkenin 11 yıllık ortalamaları yolsuzluk kontrolünde -0,06, hükümet etkililiğinde 0,32, düzenleme kalitesinde, -0,06 ve hukukun üstünlüğünde 0,05'dir. Bu bağlamda kuram Tunus'un bölgede en yüksek ekonomik kalkınmayı sağlanmasını beklemektedir. Ülkenin hassaslığı yüksek ancak kırılganlığı düşüktür. Bu bağlamda NLK'ya göre başarılı ekonomik büyüme gösterebilecek Tarihsel Kurumsalcılığa göre ise demokratik değişimin gerekli olduğunu tespit eden devlet yeni dönemin şartlarına uyum sağlayabilecektir. Bu açılarından Tunus ekolü bölgenin en başarılı devleti olmaya adaydır.

Libya ise ekonomik bağımlılığın en yüksek ancak kurumsal kapasitenin en düşük olduğu Akdenizli Arap ülkesidir. Ülkenin 11 yıllık ortalamaları yolsuzluk kontrolünde -1,09, hükümet etkililiğinde -1,16, düzenleme kalitesinde -1,37 ve hukukun üstünlüğünde -0,95'dir. Buradan hareketle ülkenin petrol zengini olmasından dolayı ancak hammaddeye dayalı kalkınması beklenmektedir. Bu kalkınma ise tüm ekonomiyi kapsayıcı ve sürdürülebilir olmayacaktır. Bunun yanında ülkenin hem hassaslığı hem de kırılganlığı oldukça yüksektir. Tarihsel Kurumsalcılık düşük kurumsal kapasitesi nedeniyle, devletin ekonomik krizin yansımalarından derinden etkileneceği ve bunu demokrasi ve insan hakları adına gelişme yönünde kullanamayacağı öne sürmektedir.

Cezayir ve Fas hem ekonomik bağımlılığın hem de kurumsal kapasitenin orta seviyede olduğu ülkelerdir. Cezayir'in 11 yıllık kurumsal kapasite ortalamaları yolsuzluk kontrolünde -0,54, hükümet etkililiğinde -0,55, düzenleme kalitesinde, -0,86 ve hukukun üstünlüğünde -0,70'dir. Fas'ta bu oranlar, yolsuzluk kontrolünde -0,30, hükümet etkililiğinde -0,13, düzenleme kalitesinde, -0,18 ve hukukun üstünlüğünde -0,18 şeklinde gerçekleşmiştir. Bu bağlamda NLK paradigmaya göre bu devletlerin sınırlı bir ekonomik kalkınmaya sahne olması beklenmektedir. Bununla beraber Tarihsel Kurumsalcılığa göre ekonomik krizin yansımaları büyük demokrasi ve insan hakları değişimleri getirmeyecek, ülkeler bu bağlamda gelişme gösterecekler dahi bu sınırlı kalacaktır.

Suriye ise ekonomik bağımlılığın orta ancak kurumsal kapasitenin yüksek olduğu ülke olarak belirlemektedir. Bu bağlamda ülkenin hassaslığı orta seviyede ancak kırılganlığı yüksektir. Ülkenin 11 yıllık ortalamaları yolsuzluk kontrolünde -0,98 hükümet etkililiğinde -0,90, düzenleme kalitesinde, -1,18 ve hukukun üstünlüğünde -0,69 olarak gerçekleşmiştir. Bu bağlamda ülkenin sürdürülebilir ve

tüm ekonomik sektörleri kapsayıcı ekonomik büyüme göstermesi beklenmemektedir. Ekonomik krizler neticesinde orta vadede süreci kalkınmaya çevirme ve insan hakları ve demokrasi bağlamında gelişme gösterme ihtimali ise Tarihsel Kurumsalcı paradigma tarafından beklenmemektedir.

Ürdün düşük ekonomik bağımlılığın yanında, yüksek kurumsal kapasite ile hem hassaslığın hem de kırılganlığın düşük olduğu bölge ülkesidir. Bu bağlamda ülke dışarıdan gelebilecek pozitif ve negatif etkilerin ikisine de kapalı gözükmektedir. Ülkenin kurumsal kapasite verilerinin 11 yıllık ortalaması yolsuzluk kontrolünde 0,23, hükümet etkililiğinde 0,13, düzenleme kalitesinde, 0,26 ve hukukun üstünlüğünde 0,36 olarak gerçekleşmiştir. Bu veriler ışığında NLK paradigma bölgede sürdürülebilir ve bir çok sektörü kapsayan bir ekonomik büyüme beklenmemektedir. Ayrıca ülke ekonomik küresel ekonomik krizin etkilerini zorluk yaşamadan atlatabilecek kurumsal kapasiteye sahiptir. Bu bağlamda Tarihsel Kurumsalcılığın önermelerine göre ülke de krizin önemli sosyo-politik etkiler yaratmaması muhtemel gözükmektedir.

Mısır bölgesinde görece düşük ekonomik bağımlılığın yanında düşük kurumsal kapasiteye sahip ülke olarak dikkat çekmektedir. Ülkenin kurumsal kapasite ortalamaları yolsuzluk kontrolünde -0,58, hükümet etkililiğinde, -0,45 düzenleme kalitesinde, -0,39 ve hukukun üstünlüğünde -0,17'dir. Bu bağlamda ülke düşük hassaslığında yanında yüksek kırılganlık gösterecektir. NLK kuram bu veriler ışığında Mısır'ın ciddi bir ekonomik kalkınma gerçekleştiremeyeceğini öne sürmektedir. Bunun yanında ülke küresel ekonomik krizin etkilerinden doğrudan ve hızlı olmasa dahi zaman içinde etkilenebilecektir, kurumsal kapasitesinin düşük olması ülkeyi böylesi bir krizden olumsuz etkilenmeye yönlendirebilecektir.

Son olarak Lübnan'da yolsuzluk kontrolünde -0,79, hükümet etkililiğinde -0,32, düzenleme kalitesinde, -0,12 ve hukukun üstünlüğünde -0,59'dur. Bu bağlamda NLK paradigmaya göre Lübnan'ın ciddi bir ekonomik kalkınmaya sahne olması beklenmektedir. Bununla beraber ekonomik krizin yansımaları büyük demokrasi ve insan hakları değişimleri getirmeyecek, ülke bu bağlamda gelişme gösterse dahi bu sınırlı kalacaktır.

Bu bağlamda NLK'nin Tarihsel Kurumsalcılığın ve MDS'nin bölgeye yönelik beklentilerini daha açık karşılaştırılması amacıyla oluşturulan tabloda paradigmaların hipotezlerine göre her ülkeye dair öngörülleri belirtilmiştir.

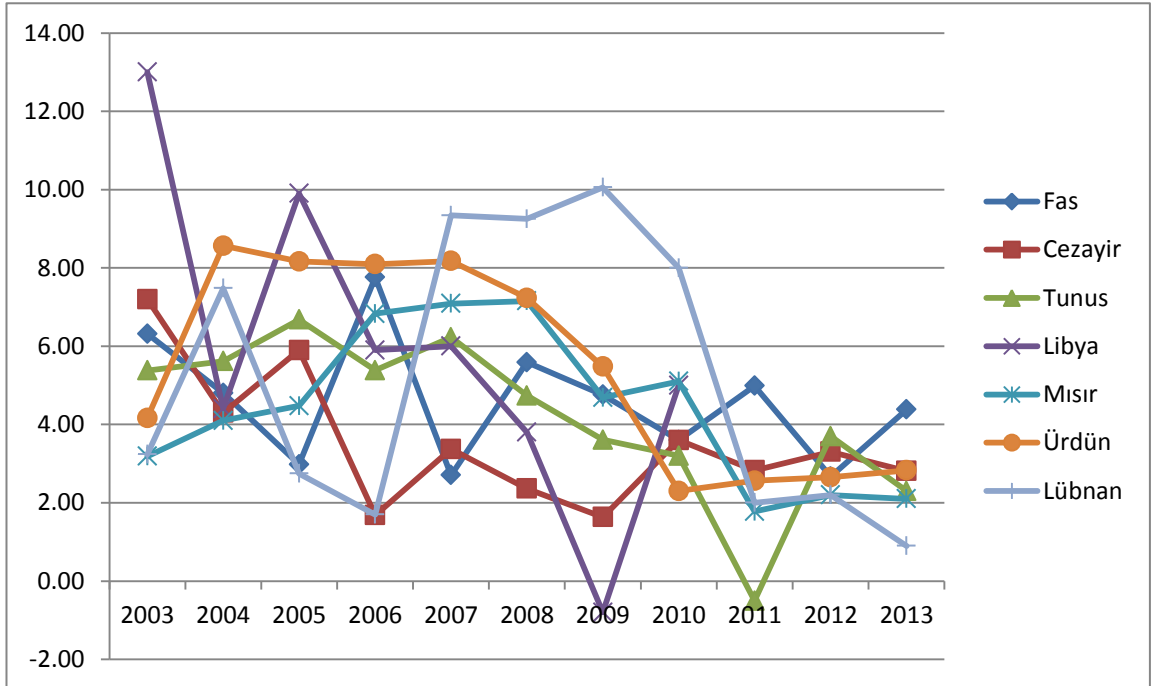
Tablo 4 NLK, Tarihsel Kurumsalcılık ve MDS Teorisinin Beklentileri

	Neo-Liberal Kurumsalcılık	Tarihsel Kurumsalcılık
	Ekonomik/Endüstriyel Kalkınma	Küresel Ekonomik Krizin Demokratikleşmeye Yönelik Etkileri
Cezayir	Orta	Nötr
Fas	Orta	Nötr
Libya	Az	Negatif
Lübnan	Az	Nötr
Mısır	Az	Nötr
Suriye	Az	Negatif
Tunus	Yüksek	Pozitif
Ürdün	Orta	Nötr
Modern Dünya Sistemleri		
	Ekonomik/Endüstriyel Kalkınma	Küresel Ekonomik Krizin Demokratikleşmeye Yönelik Etkileri
Cezayir	Az	Nötr
Fas	Az	Nötr
Libya	Az	Negatif
Lübnan	Orta	Nötr
Mısır	Yüksek	Nötr
Suriye	Orta	Nötr
Tunus	Az	Negatif
Ürdün	Orta	Nötr

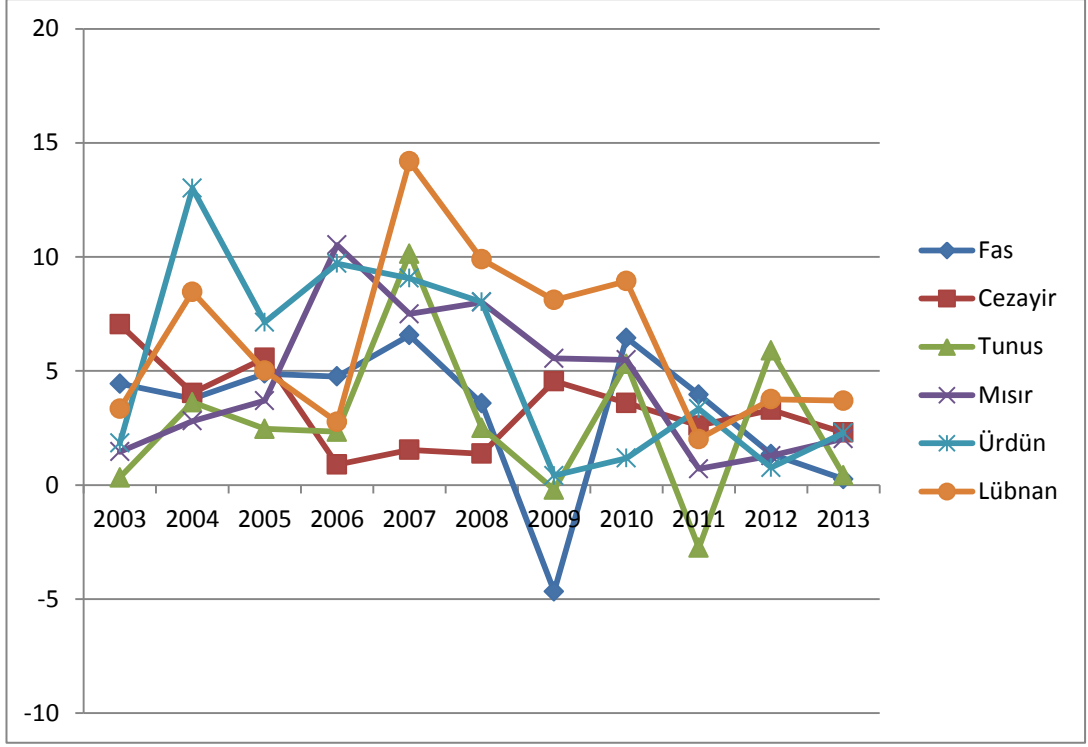
Not: Yukarıdaki tabloda teorilerin ekonomik değişim beklentileri, az, orta ve yüksek olarak, krizin etkisinden sonra demokratikleşme beklentileri negatif, nötr ve pozitif olarak belirtilmiştir.

5.4 Ekonomik Kalkınma için Derinlemesine Ülke Karşılaştırması

Tezin bu kısmında Akdenizli Arap devletlerinin 2003-2013 yılları arası gerçekleştirdiği ekonomik kalkınma, endüstriyel gelişim ve 2013 yılında ihraç edilen ürünlerin hammadde mi yoksa işlenmiş ürün olduğu belirtilecektir. Burada amaç ekonomik bağımlılığın ekonomik kalkınma ve endüstriyel gelişim üzerindeki etkisini ortaya koymak etmek ve hangi kuramın bu süreci daha iyi açıklayabildiğini gözlemlemektir. Bununla beraber ihracatın hammadde ya da işlenmiş ürüne dayalı olması bağımlılığın ne türden ticaret ilişkisi doğurduğunu belirtmesi bakımından önemlidir. Bu bağlamda Akdenizli Arap Devletlerinin 2003-2013 arası gerçekleştirdiği ekonomik kalkınma ve endüstriyel gelişim verileri Dünya Bankasının yıllık ekonomik büyüme ve yıllık endüstriyel büyüme endekslerinden alınarak aşağıdaki şekillerde belirtilmiştir.

Şekil 3 2003-2013 Yılları Arası Ekonomik Büyüme

Şekil 4 2003-2013 Yılları Arası Endüstriyel Büyüme

Yukarıdaki veriler incelendiğinde ülkelerin yaklaşık ortalama %5 oranında ekonomik ve endüstriyel kalkınma sağladığını ve 2009'dan itibaren küresel krizin ve Arap Baharının etkileriyle ekonomik ve endüstriyel büyümelerinin azalma eğilimi gösterdiğini belirtebiliriz. Verilere göre Akdenizli Arap ülkelerinin ekonomik büyüme performanslarına göre fazla olandan aza doğru yapılacak sıralama ise Libya, Ürdün, Fas, Lübnan, Suriye, Mısır, Tunus ve Cezayir şeklinde gerçekleşmiştir. Endüstriyel büyümede ise Suriye ve Libya'nın göstergeleri Dünya Bankası'nın veri tabanında bulunmamaktadır. Bu sebeple ülkelerin endüstriyel üretim imkânlarındaki gelişmeler AB ile yaptıkları ticaret dikkate alınarak belirtilecektir. Akdenizli Arap ülkelerini 11 yıllık endüstriyel büyüme ortalamasına göre yapılan büyükten küçüğe sıralama ise Fas, Lübnan, Ürdün, Mısır, Cezayir ve Tunus şeklinde oluşmuştur.

Bu verilerle beraber Güney Akdenizli ülkelerin AB ile olan ticaretinde hangi türden ürünleri ihraç ve ithal ettiği, bağımlılığın sanayii ticareti ya da ham maddeye

yönelik ticareti beraberinde getirdiğini tespit edebilmemiz bakımından gereklidir. Bu bağlamda 2013 yılında AB ile Güney Akdeniz ülkeleri arasında gerçekleşen ticaretin ürün gruplarına göre oranı aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 5 Güney Akdeniz Ülkelerinin ve AB'nin Birbirlerine En Çok İhraç Ettiği Ürünlerin Oranı (2013)

Güney Akdeniz Ülkelerinin AB'ye En Çok İhraç Ettiği Ürünlerin Oranı (2013)								
	Cezayir	Fas	Libya	Lübnan	Mısır	Suriye	Tunus	Ürdün
1.Ürün	S3 / %98,2	S7 / % 31,2	S3 / %98,8	S2 / %23,8	S3 / %45,6	S2 / %38,9	S7 / %36	S7 / %33,9
2. Ürün	S5 / % 0,9	S8 / %26,1	S5 / %0,6	S6 / %20,7	S5 / %14,6	S6 / %22	S8 / %32,4	S5 / %26,6
3.Ürün	S0 / %0,3	S0/ %20,1	S6 / %0,3	S5 / %13,6	S6 / %13,5	S0 / %18,7	S3 / %14,2	S2 / %13
AB'nin Güney Akdenizli Ülkelere En Çok İhraç Ettiği Ürünlerin Oranı (2013)								
	Cezayir	Fas	Libya	Lübnan	Mısır	Suriye	Tunus	Ürdün
1.Ürün	S7 / %35,8	S7 / %34,4	S7 / %32,8	S3 / %32,2	S7 / %30,7	S0 / %46,7	S7 / %35	S7 / %36,2
2. Ürün	S6 / %19,3	S6 / %22,1	S3 / %26,9	S7 / %19,6	S5 / %18,3	S7 / %19,4	S6 / %23,3	S5 / %16,3
3.Ürün	S5 / %13	S3 / %14,8	S0 / %14,7	S5 / %12,6	S6 / %12,7	S5 / %18,2	S3 / %12,6	S0 / %13,3
Uluslararası Standart Ticaret Sınıflandırması								
S0 - Yiyecek ve canlı hayvanlar.				S5 –Kimyasallar ve kimyasal temelli ürünler.				
S1 – İçecek ve tütün.				S6 – Materyal olarak sınıflanmış işlenmiş ürünler.				
S2 – Petrol ve yiyecek dışı ham maddeler.				S7 – Makineler ve ulaşım araçları.				
S3 – Maden yakıtları ve motor yağları ve türevleri (Petrol, gres yağı, vb.) .				S8 – Çeşitli mamul eşyalar.				
S4 – Hayvansal ve bitkisel yağlar ve mumlar.				S9 – Emtia ve Ticari İşlemler.				

Not: Yukarıdaki tabloda en çok ihraç edilen üç ürün sıralanmış ve Uluslararası Standart Ticaret Sınıflandırması (SITC) kodu ile beraber belirtilmiştir. Ürün kodlarının manası ise ayrıca belirtilmiştir.

Yukarıdaki veriler bağımlılığın ülkelerin AB'ye ihraç ettikleri ürünleri nasıl şekillendirdiğini göstermesi bakımından önemlidir. Tabloya göre AB'nin bölgeye yönelik ihracatında makine ve ulaşım araçları gibi ağır sanayii ürünleri

çoğunlukta Güney Akdenizli ülkelerin ihracatları çeşitlilik göstermektedir. Libya ve Cezayir petrol temelli ihracat yaparken, Lübnan ve Mısır'da çeşitli hammadde ürünlerine dayalı ihracat gözlemlenmektedir. Sanayii üretiminin ağırlıkta olduğu ülkeler ise Tunus, Fas ve Ürdün olarak dikkat çekmektedir.

Ekonomik bağımlılık ve kurumsal kapasitenin, ekonomik kalkınmayı nasıl etkilediğini yukarıdaki veriler ışığında ülke bazında analiz edecek olursak, NLK Tunus'un bölgedeki en başarılı ekonomik kalkınmayı göstermesini beklemektedir, çünkü ülkenin ekonomik bağımlılığı ve kurumsal kapasitesi aynı anda bölgenin en yükseklerindedir. Bu bağlamda ülkenin verileri NLK'nin geçerliliğini gösterebilmesi bakımından önemlidir. Ancak Tunus %4,08'lik ortalama yıllık büyüme ile Akdenizli Arap ülkeleri arasında ortalama bir büyüme sergileyebilmiştir. Bununla beraber ülkenin endüstriyel üretimindeki artış ise %2,72 ile tezin konusu olan sekiz devlet arasında yapılan sıralamada sonuncudur. Ülkenin ekonomik bağımlılığının arttığı yıllarda ekonomik büyümesinde benzer bir artış göstermesi NLK'yi doğrulayacak sonuç olarak ortaya çıkmaktadır. Bununla beraber ülkenin AB ile ihracatında sanayii üretimi ve çeşitli işlenmiş ürünler çoğunlukta. Buradan hareketle ülkenin ekonomik kalkınmaya dair gerçekleşen rakamları NLK teorisince oldukça sınırlı açıklanabilirken MDS teorisinin beklentilerinin gerçekleştiği tespit edilirken ihracatın işlenmiş ürün ağırlıklı olması NLK'yi destekleyen bir durumdur.

Libya ise bölgede geniş petrol yatakları ile hammadde zengini olarak öne çıkmaktadır. Ekonomik bağımlılığın yüksek ancak kurumsal kapasitenin düşük olduğu ülkede hem NLK hem de MDS teorisi hammaddeye dayalı ekonomik büyüme beklerken bunu endüstriyel büyüme imkanına çeviremeyeceğini belirtmişlerdir. Libya 11 yıllık ortalama %7,16 ile bölgenin ekonomik büyüme açısından en başarılı ülkesi olabilmiştir. Ülkenin endüstriyel büyüme verileri ise

Dünya Bankasında bulunmamaktadır, ancak ülkenin 2013 yılında AB ile yaptığı ticaretin %98.2'in petrol ihracatı olduğu göz önünde bulundurulacak olursak, bu alanda önemli bir gelişmenin beklenmediği söylenebilir. Bu bağlamda ülke hem MDS hem de NLK'nin öngörüsüne uyarak hammadde ihracatına dayalı bir kalkınma göstermiştir.

Cezayir, Libya ve Tunus'un ardından AB'ye ekonomik bağımlılığı en yüksek ülke olarak öne çıkmaktadır. Ülkenin kurumsal kapasitesi ise bölge ortalaması kadardır. Bu bağlamda NLK paradigma ülkenin diğer devletlerle kıyaslandığında ortalama üstü ekonomik ve endüstriyel büyüme göstermesini beklemektedir. Ancak ülkenin ekonomik büyümesi yıllık ortalama %3.51 ve endüstriyel büyümesi 3.35 ile bölge sırlamasında en düşükler arasındadır. Bu bağlamda MDS teorisinin ülkeye yönelik az büyüme tahmini gerçekleşmiştir. Ülkenin hammaddeye dayalı ihracatı ise MDS teorisinin beklentilerini destekleyen bir başka alandır.

Fas ise hem ekonomik bağımlılığın hem de kurumsal kapasitenin orta seviyede olduğu Akdenizli Arap ülkesidir. NLK penceresinden bakıldığında ülkenin bu rakamlarına uygun orta seviyeli ekonomik ve endüstriyel kalkınma göstermesi beklenecektir. MDS teorisi ise ülkenin ekonomik bağımlılık miktarını göz önünde bulundurarak sınırlı bir ekonomik büyüme yapmasını beklemektedir. Ancak bölgede gerçekleşen 11 yıllık ortalama ekonomik büyüme %4,59 ve endüstriyel büyüme %7,16 seviyesiyle bölge ortalamasının üstünde başarılı olmuştur. Bununla beraber ülkenin AB'ye yönelik ihracatı da işlenmiş ürün ağırlıklıdır. Bu bağlamda ekonomik veriler teorilerin her ikisinin de öngörülerinin aksine sonuçlanmıştır.

Ekonomik bağımlılığın düşük kurumsal kapasitenin ise orta seviyeli olduğu Güney Akdeniz ülkesi olan Lübnan'da NLK tarafından düşük ve MDS tarafından ise yüksek seviyeli ekonomik ve endüstriyel kalkınma göstermesi beklenmektedir. Ülke

11 yıllık ortalama %5,17'lik ekonomik %6,18'lik endüstriyel kalkınma ile bölge ortalamasının üzerindedir. AB'ye yönelik ihracatı çoğunlukla işlenmiş ürün üzerine olan Lübnan, başarılı bir şekil izleyerek MDS teorisinin beklentilerine cevap verecek şekilde hareket etmiştir.

Mısır örneği, ekonomik bağımlılığın arttığı veya azaldığı durumlarda hem ekonomik hem de endüstriyel büyümenin aynı yönde tepki verdiğini bir vaka olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda ekonomik bağımlılığın, ekonomik ve endüstriyel büyüme ile orantılı olduğu tespit edilebilecektir. Bununla beraber ülke hem endüstriyel hem de ekonomik büyümede bölge ortalamasının altında başarı göstermiştir. Düşük ekonomik bağımlılık ve düşük kurumsal kapasite olan ülkede, NLK görece düşük ekonomik ve endüstriyel büyüme beklemektedir. Ülkenin AB'ye hammadde ve işlenmiş ürünleri beraber ihraç eden ekonomisi NLK'nin beklediği gibi sonuçlar doğurmaktadır. Ülke MDS'nin daha yüksek çıkmasını beklediği ekonomik beklentileri ise karşılayamamıştır.

Ürdün ise ekonomik bağımlılığın az ancak kurumsal kapasitenin en yüksek olduğu Güney Akdeniz ülkesi olarak dikkat çekmektedir. MDS paradigmanın yüksek, NLK teorisinin az ekonomik büyüme beklediği ülkede, bölge ortalamasının üstünde başarı sergilenmiştir. Ülkenin 11 yıllık ortalama ekonomik %5,49 ve endüstriyel %5,15 büyüme sergilediği dönemde işlenmiş ürün odaklı ihracatı, MDS teorisinin beklentilerini haklı çıkarmıştır.

Sonuç olarak ekonomik bağımlılık ve ekonomik ve endüstriyel büyüme arasında doğru orantı tespit edilmiş de olsa ekonomik bağımlılığı ve kurumsal kapasitesi yüksek olan Libya'nın bölge ortalamasının altında performans sergilemesi NLK paradigmanın açıklayabilme gücünün yeterli olmadığını ortaya koyabilecektir.

Bununla beraber MDS teorisi incelenen 7 ülkeden Tunus, Libya, Cezayir, Lübnan ve Ürdün'de beklentilerini doğrulayabilirken NLK paradigma sadece Libya ve Mısır'da beklediği sonuçlara ulaşabilmiştir. Bu bağlamda ekonomik ve endüstriyel büyüme üzerinde hem korelasyon hem de spesifik tespitlerce yapılan incelemeler, NLK paradigmanın açıklayabilme gücünü MDS teorisine göre daha sınırlı bulmuştur.

5.5 Demokratik Kalkınma için Derinlemesine Ülke Karşılaştırması

Tezin inceleme süreci olan 2003-2013 yılları arasında göz ardı edilemeyecek iki husus 2008'in sonunda başlayan ve Dünya'nın hemen her ekonomisini etkileyen küresel ekonomik kriz ve Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesi toplumlarında derin izler bırakan Arap Baharıdır. Tezin bu bölümünde ilk olarak ekonomik bağımlılığın ülkeleri küresel ekonomik krizin etkilerini daha çok hissetmeye doğru yönelttiği savunulacaktır. Ekonomik krizin Arap Baharını tetikleyen önemli etmenlerden birisi olduğu önermesi Joffe, (2011) Adeel ve Bassam (2013) ve Paciello'nun (2010) çalışmalarından atıflarla belirtilecektir. Bu sayede ekonomik bağımlılık ve bölgede yaşanan krizler arasındaki nedensellik ilişkisi belirtilebilecektir. Ancak, bu tespit hali hazırda literatürde mevcuttur. Bu çalışmanın literatüre katkısı ise Tarihsel Kurumsalcılık ve MDS teorilerinden hangisinin krizin bir etkisi olarak değişen demokrasi ve insan hakları standartlarını açıklamakta daha başarılı olduğunu tespit etmektir. Ekonomik bağımlılığı yüksek olan ülkelerin etkilerine daha açık olduğu küresel ekonomik kriz ve Arap Baharının ilintili olması kritik eşik anlarında ekonomik bağımlılığın da dikkate alınmasını gerektirmektedir. Yeniden belirtecek olursak Tarihsel Kurumsalcılık kurumsal kapasitenin yüksek olduğu durumlarda kriz

gibi kritik eşiklerin demokratikleşme doğuracağını belirtirken, MDS bağımlılığı yüksek olan ülkelerin merkez ülkelerin istemi doğrultusunda yönetim şekillerini belirlediğini öne sürmektedir. Bu bağlamda, Güney Akdenizli devletlerin 2003-2013 yılları arasında krizlerin etkisini göstermeye başladığı yıl olan 2009'dan tezin son incelediği yıl olan 2013 arasında demokrasi ve insan hakları standartlarında ne gibi değişimlere yol açtığı veriler vasıtasıyla tespit edilecektir. Demokratik değişimler Freedom House'un Demokratik Yönetim Verisi ve insan hakları değişimleri Freedom House'un Basın Özgürlüğü verisi kullanılarak aktarılacaktır.

2008 yılında ABD'nin finans ve konut piyasası sektörlerinde başlayan ekonomik kriz ülkenin ve doların uluslararası piyasalarda etkinliği sebebiyle kısa zamanda küresel nitelik kazanmıştır.(Marshall, 2010) AB ekonomisi ve ortak para birimi Euro bu krizin bir etkisi olarak çeşitli dalgalanmalar yaşamıştır. Bu dalgalanmalar temelde tüm üye devletlerin AB'nin mali ve ekonomik programlarına uymaması ve farklı ekonomik performanslar gösteren ülkelerin aynı para birimi içerisinde olmalarından kaynaklanmaktadır. AB'nin ekonomik entegrasyon sürecinin sorgulanmasına sebep olan Euro krizi Yunanistan, Portekiz ve İspanya'nın gerekli mali politikaları izlemeyerek ekonomilerinin tek başına kaldırabileceği yükten daha fazla borçlanmasından kaynaklandığı belirtilmektedir (Hall, 2012). Paul Krugman (2012) gibi düşünürler bu ülkeleri daha fazla borçlanmaya iten sebep olarak, Euro politikalarının gelişmiş ülkelerin ihtiyaçlarına yönelik politikalar belirlemesi olarak tespit etmektedir. Sermaye ihtiyaçlarını parasal genişlemeye giderek temin edemeyen Portekiz, İspanya ve Yunanistan AB'nin içinde bulunması sebebiyle yüksek olan kredi notlarından istifade ederek borç stoklarını arttırmışlardır. Bu durum her ne kadar küresel ekonominin işlediği zamanlarda gün yüzüne çıkmamış da olsa ekonomik kriz sorunu gündemin başlıca başlıklarından birisi haline getirmiştir.

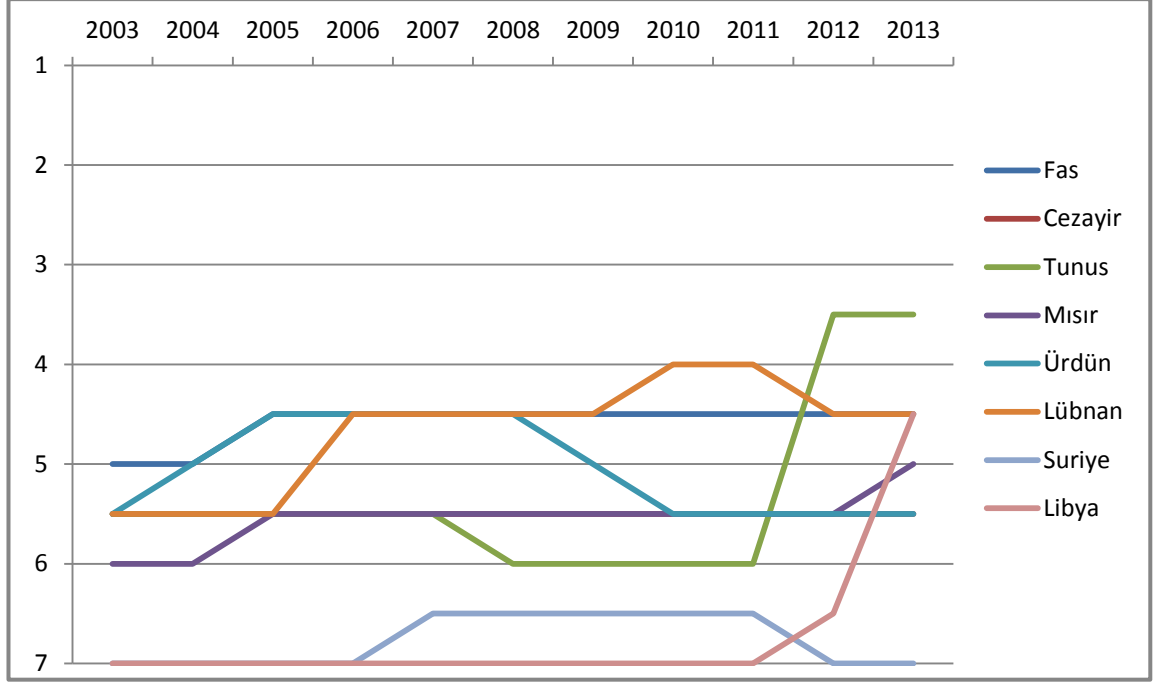
(Krugman, 2012) AB'nin ekonomik krizi hakkında birçok çalışma ve görüş olmakla beraber bu tezde Euro krizinin önemi Güney Akdeniz ülkelerini AB'ye olan bağımlılıklarından ötürü etkilemesidir.

Tezin önceki kısımlarında üzerinde durulduğu gibi Güney Akdenizli ülkeler AB ile 1995 yılında başlayan Barcelona Süreciyle beraber ekonomik ve siyasi ilişkilerini geliştirmişlerdir. Gelişen ilişkilerin bir göstergesi olarak Güney Akdeniz devletlerinin AB'ye ekonomik bağımlılığı göz önemli bir seviyeye ulaşmıştır. (bkz. Tablo 2) Bu bağlamda AB piyasalarında yaşanan daralma ve petrol fiyatlarındaki ani düşüş, AB ile yakın ekonomik ilişkileri olan bölgede ekonomik daralmalara yol açmıştır. Bu bağlamda ekonomik ve endüstriyel büyüme rakamları düşmüştür. (bkz. Şekil 3 ve Şekil 4)

George Joffe, (2011) Güney Akdenizli devletlerin ekonomik krizin etkilerinden toplam dış ticaret hacimlerinin yarısından fazlasını AB ile gerçekleştirdiklerinden, Avrupa'nın krizinin yansıması olarak tecrübe ettiklerini belirtmektedir. Bu etkinin bir sonucu olarak 2010 yılında Kuzey Afrika ülkelerinde temel gıda ürünleri olan pirincin %74, buğdayın %84, şekerin %77 ve yemeklik sıvı ve katı yağların %57 oranında arttığını belirtmektedir. Bunun yanında genç işsizlik oranı petrol zengini Cezayir ve Mısır da %30 seviyesine gelirken, Mısır, Tunus ve Suriye hammadde zengini olmayan ülkelerde %70'i bulmuştur. (Joffe, 2011: 5) Bu durumun yarattığı depresyon toplumların ekonomik düzende önemli rol oynayan devletlerine karşı eylemlerde bulunmaları yönünde motive eden etmenlerden birisi olarak tespit edilmiştir. Bunun bir sonucu olarak bölgede sivil başkaldırı, iç isyanlar ve silahlı çatışmalar yaşanmıştır (Lynch, 2013). Bu çatışmalar Güney Akdeniz bölgesinin bu tezin yazılmakta olduğu tarih olan 2015 yazında da halen etkisini göstermektedir.

NLK kuram ekonomik bağımlılığın artmasının toplumlarda insan hakları ve demokrasi taleplerini arttıracakını ancak bağımlılık sonucu artan refahın ancak kriz dönemlerinde demokrasi ve insan hakları seviyesinde bir artışla sonuçlanacağını belirtmektedir (Keohande ve Nye, 2001: 253). Bu tartışmaya daha ayrıntılı hipotezler sunan Tarihsel Kurumsalcılık ise ülkelerin süreç içerisinde bağlı kaldıkları yapıların krizler gibi kritik eşik anlarında değişebildiğini belirtmektedir. Bu değişim sürecinin yönlendirilmesinde ise devletin kurumsal kapasitesi belirleyici rol oynamaktadır (Capoccia ve Kelemen, 2007). Öte yandan MDS teorisi ekonomik bağımlılığı merkez ve çevre arasındaki kanal olarak görmektedir. Ekonomik bağımlılığın yüksek olması merkez ülkelerin isteği doğrultusunda bu ülkelerin siyasi yapılarının şekillenmesini sağlayacaktır. Merkez ülkeler ise çevre ülkelerde kendilerine yakın iradelerin bulunmasını çoğu zaman demokrasiye tercih etmektedirler. Bu bağlamda MDS ekonomik bağımlılık ve krizlerin ülkeleri kaosa sürüklese dahi bu sürecin demokratik gelişim ile sonuçlanmayacağını öne sürmektedir. (Wallerstein, 1974: 345-348)

MDS ve Tarihsel Kurumsalcılığın birbiriyle çelişen tahminler oluşturduğu Güney Akdeniz bölgesinde gerçekleşen demokratik dönüşümü, Freedom House tarafından hazırlanan Özgürlük İndeksinden bulabilmek mümkündür. Sivil özgürlükler ve siyasi haklar dataları üzerinden hazırlanan veriler 1 ile 7 arasında puanlandırılmıştır. 1'in en özgür 7'nin en otoriter ülkelere verildiği derecelendirmede 1 ve 2,5 arası özgür, 3 ve 5,5 arası kısmen özgür ve 6 ve 7 arası dereceler ise özgür olmayan ülkelere verilmiştir. Bu bağlamda Freedom House verileri aşağıdaki gibi şekillenmiştir.

Şekil 5 Freedom House Özgürlük Verileri

Not: Yukarıdaki tabloda 7 en düşük özgürlük değerini gösterirken, 1 en yüksek temsil etmektedir.

Güney Akdeniz ülkelerinin özgürlük verilerin incelediğimizde ilk karşılaşacağımız tespit bölge ülkelerinin demokratik ve sivil haklar konusunda başarılı olmadığıdır. Özgürlüğün nadir rastlandığı bölgede hiçbir ülke 3,5'in üstüne çıkamazken çoğunluk 7 ile 4,5 arası derecelere sahiptir. Arap Baharının 2010'da ortaya çıkmasının akabinde geçen 3 yıl içerisinde ise Tunus da 6 olan derece 3,5 ve Libya'da 7 olan derece 4,5'a yükselerek, ülkeler özgür olmayan kategorisinden kısmen özgür olanlara geçiş sağlamıştır. Bununla beraber Mısır'da 2013 yılında 6,5 ile sınırlı dahi olsa bir artış yaşanmış ve ülke 5,5den 5'e yükselmiştir. Öte yandan Fas, Ürdün ve Cezayir'de hiçbir değişiklik yaşanmazken Suriye ve Lübnan'da 0,5 puanlık bir düşüş yaşanmıştır. Arap Baharı, Tunus'ta ve Libya 'da özgürlüğün 2,5 puan artmasına neden olurken Suriye ve Lübnan'da 0,5 puan azalmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda bölgenin toplam özgürlük değeri artmış ancak Fas, Ürdün ve Cezayir'de hiçbir değişimin olmaması ve Suriye ile Lübnan'da yaşanan düşüşle nu

artış sınırlı kalmıştır. Bu bağlamda Arap Baharının bölgede bir demokratikleşme yarattığını ancak bunun etkilerinin yaygın olmadığı belirtilebilecektir.

Bölge ülkelerini tek tek inceleyecek olursak, Fas kısmen özgür olarak belirtilirken 2003 ve 2004 yılları arası 5 olan notunu 4,5'üğe yükseltmiş ve 2013 yılına kadar hiçbir değişime sahne olmamıştır. Cezayir 2003 ve 2013 arası 5,5 olan istikrarını korumuş ve özgür olmayan ülke olarak yer bulmuştur. Tunus 2003-2007 arası 5.5 olan notunu 2011'e kadar 6'ya düşürmüştü ancak 2012'de ciddi bir değişime sahne olarak 2,5 puan birden artmış ve kısmen özgür olabilmştir. Mısır 2003 ve 2004'de 6 olan notunu 5.5'e ve daha sonra 2013'de de bunu 5'e yükseltmiştir. Ürdün 2003'de 5,5 olan notunu 2004'de 5'e 2005 4.5'e yükseltmiş de olsa 2009'da bu yeniden 5'e ve 2010'da 5.5'e düşerek 2013 yılına kadar 11 yıl önceki notuyla devam etmiştir. Lübnan'da 5.5 olan not 2006'da 4.5'e ve 2010'da 4'e düşmüş de olsa 2012'de yeniden 4,5'e çıkmıştır. Suriye ise bölgenin özgürlüğü en düşük bölgelerinden birisi olarak 7 olan notunu 2007'de 6,5'ğe çıkarmış ancak 2012'de yeniden rakam 7'ye düşmüştür. Libya bölgedeki en dramatik değişimlerden birisine sahne olarak 7 ile oldukça düşük olan notunu 2012'de 6,5 ve 2013'de 4,5'e çıkararak kısmen özgür statüsüne erişmiştir.

Tüm bu veriler ekonomik bağımlılığın oldukça yüksek olduğu Güney Akdeniz bölgesinde ekonomik krizin sınırlı bir değişime neden olduğunu belirtmektedir. Ülkelerde kimi zaman sınırlı özgürleşmeler olmuşsa da bunlar çoğunlukla 3-4 yıl sürebilmiştir. Arap Baharı ekonomik bağımlılığın %60 seviyelerinde olduğu Tunus ve Libya'da ise 2.5 puanlık köklü bir artışa neden olabilmştir. Ancak bağımlılığın %30 civarları ve altında olan ülkelerde kayda değer bir değişime rastlanmamıştır. Bağımlılık küresel krizden ne kadar etkilendiklerini göstermesi bakımından önemli bir veridir.

Tarihsel Kurumsalcı ekolün belirtilen önermeleri çerçevesinde bakıldığında devletlerin ekonomik bağımlılığa bağlı gelişen kritik eşik sürecinden (Arap Baharı) etkilenmeleri, kritik eşikten etkilenmenin ve kurumsal kapasitenin yüksek olduğu durumlarda demokratikleşme ile sonuçlanabilecektir. Burada ekonomik bağımlılık, ülkelerin krizden yani kritik eşikten daha çok etkilenmelerini belirleyen önemli bir etmen olmasından dolayı önemlidir. Bu bağlamda kurumsal kapasitesi ve bağımlılığı yüksek olan devletlerin süreçten demokratik değerlerini yükselterek çıkması beklenmektedir. Kurumsal kapasitesi orta olan devletlerin ise mevcut demokratik standartlarını koruması düşük olanların ise devleti yeni normlarla yeniden oluşturma sürecine girmesi beklenecektir.

Ülkelerin Arap Baharı sonucunda demokratikleşme oranlarına bakacak olursak, Tunus yüksek kurumsal kapasitesi ile demokratikleşebilmiş olarak Tarihsel Kurumsalcılığın önermesini doğrulamıştır (bkz. Şekil 2). Suriye ekonomik bağımlılığı düşük olmasına rağmen çok düşük olan kurumsal kapasitesi ile gerekli demokratik değişimleri sağlayamamış ve devletin yeniden şekillenmesi sürecine girmiştir. Devlet otoritesinin boşluğunu hissetmekte olan bölgede istikrar halen sağlanamamış ve demokratikleşme gerçekleşmemiştir.

Libya'da ise 2011 yılında Kaddafi'nin devrilmesiyle yeniden oluşma sürecinde olan devlet vasıtasıyla kısmen demokratikleşebilmiştir (Erlanger, 2013). Bu durum Tarihsel Kurumsalcılığın önermesini doğrulayan bir başka husus olarak belirmektedir. Kurumsal kapasitesi bölgenin en yükseği olan Ürdün kritik eşikten az olan ekonomik bağımlılığı sebebiyle çok etkilenmemiş ve demokratikleşmemiştir. Cezayir, Mısır ve Fas ise orta seviyede olan kurumsal kapasiteleri ve ekonomik bağımlılık oranlarıyla ciddi bir demokratikleşme sürecine girmemişlerdir.

Bu tespitlere göre Tarihsel Kurumsalcılığın kritik eşik sürecinden etkilenildiği ve kurumsal kapasitenin yüksek olduğu durumlarda demokratikleşirler hipotezi doğrulanmaktadır. Bunun yanında kurumsal kapasitesi düşük olan devletlerin kurumsal yapılarını temelden düzenleme sürecine girmeleri teoriyi destekleyen bir başka unsur olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda MDS teorisinin merkez çevre ilişkileri bağlamında değerlendirdiği demokratikleşme süreci açıklama gücü daha az olan kuram olarak karşımıza çıkmaktadır.

ALTINCI BÖLÜM

SONUÇ

Bu tezde cevaplanması amaçlanan temel soru AB üyesi ülkeler ile Avrupa Akdeniz İşbirliği İnisyatifi üyesi, Fas, Cezayir, Tunus, Libya, Mısır, Ürdün, Lübnan ve Suriye'ye ekonomik entegrasyonunun bu ülkelerin ekonomik ve siyasal kalkınmasına ne yönde etkileri olduğuydu. Bu entegrasyon etkisi literatürde tartışmalı bir konu olan bağımlılık üzerinden ele alınmış ve Neo-Liberal Kurumsalcılık ve Modern Dünya sistemlerinin bölgesel entegrasyon özelindeki tahminleri üzerinden incelenmiştir. Hangi koşullar altında bağımlılığın etkilerinin ne yönde olacağı konusundaki bu iki teorinin beklentileri 2003-2013 yılları arasındaki dönemde incelenmiştir.

Zaman içinde ülkeler arası değişimin nasıl gerçekleştiği göz önüne alınarak ulaşılan bulguları özetleyecek olursak:

- Ekonomik bağımlılığın arttığı dönemlerde ekonomik kalkınmanın sınırlı olsa artış gösterdiği tespit edilmiştir.

- Bağımlılığı fazla olan ülkelerin daha fazla ekonomik kalkınma göstereceği önermesi ise yapılan analizler sonucu doğrulanamamıştır. Aksine ekonomik bağımlılığı fazla olan ülkeler bölgenin büyüme ortalamasının altında kalmıştır.

- Güney Akdenizli ülkelerin endüstriyel büyümeleri ekonomik bağımlılığı fazla olanlarda daha az gerçekleşmiştir.

- Küresel krize açık ülkelerin kurumsal kapasitelerine göre demokratikleştiği gözlemlenmiştir. Bu bağlamda kurumsal kapasitesi fazla olanlar demokratikleşmiş, orta olanlar mevcut yapılarını korumuş, az olanlar ise devleti yeniden şekillendirme sürecine girmişlerdir.

Mevcut bulgular yorumlandığında Neo-Liberal Kurumsalcı ekolün hipotezlerinin ekonomik bağımlılığın etkilerini açıklamakta Modern Dünya Sistemleri teorisine göre daha sınırlı kaldığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda Avrupa Akdeniz İşbirliği Süreci ile oluşturulan ekonomik bağımlılık bölgede kuvvetli bir ekonomik kalkınmaya neden olamamıştır. Bölgede Modern Dünya Sistemlerinin beklentisi olan ekonomik bağımlılığın arttığı durumlarda ekonomik büyümenin özellikle endüstriyel yönlü negatif etkileneceğine dair hipotezlerin ise bölgede iz düşümlerine sıklıkla rastlanmıştır. Bu bağlamda bölgede Modern Dünya sistemlerinin ekonomik bağımlılığın etkilerini ekonomik açıdan tahmin etmekte daha başarılı olduğu belirtilebilecektir

Tarihsel Kurumsalcılığın kritik eşikleri tecrübe eden ülkeler kurumsal kapasitelerinin yüksek olması durumunda devlet kurumunu toplumun ihtiyaçlarına göre şekillendirir önermesi ise doğrulanabilmiştir. Bununla beraber demokratikleşme

tahminlerinin şekillenmesi, Tarihsel Kurumsalcılığın belirttiği gibi kurumsal kapasitenin önemli rolü ile belirlenmiştir.

KAYNAKÇA

Adler, Emanuel. 2006. The convergence of civilizations: constructing a Mediterranean region. Toronto: University of Toronto Press,

Amin, Samin ve Ali E. Kenz. 2005. Europe and the Arab World. New York: Zed Books.

Amitav Acharya, ve Alastair Iain Johnston. 2007 "Comparing regional institutions: an introduction." İçinde, "*Crafting cooperation: regional international institutions in comparative perspective*", Cambridge: Cambridge University Press 1-31.

Almond, Gabriel ve G. B.Powell. 1966. Comparative Politics: A Developmental Approach. Boston: Little Brown.

Attina, Fulvio. 2003. "*The Euro-Mediterranean Partnership Assessed: The Realist and Liberal Views.*" *European Foreign Affairs Review* 8(2): 181-199.

Barbe, Esther ve Anna Herranz. (Der) The Challenge of Differentiation in Euro-Mediterranean Relations. New York: Routledge.

Basheska, Elena ve Dimitry Kochenov. 2015 EuroMed, Migration and Frenemy-Ship: Pretending to Deepen Cooperation Across the Mediterranean Cambridge: Cambridge Universty Press

Bergsten, Fred. 1996. Globalizing free trade: the ascent of regionalism. *Foreign Affairs*, 75(3): 105-120.

Bicci, Fedirica. (Der.).2012. The Union for the Mediterranean, or the Changing Context of the Euro-Mediterranean Relations. New York: Routledge.

Bicchi, Federica. (2007) *European foreign policy making toward the Mediterranean*, New York: Palgrave Macmillan.

Bondanella ve Yavçan. 2011. "*From Geopolitics to Cultural Affinity: The Change in Voting Behavior in the Eurovision Song Contest*" *International Studies Association Annual Convention*. Montreal.

Bouris, Dimitris. 2011. "*The limits of normative power Europe: Evaluating the third pillar of the Euro-Mediterranean Partnership.*" *Political Perspectives*, 5(2):80-106.

Brueckner, Jan K. 2000. "*Welfare reform and the race to the bottom: Theory and evidence.*" *Southern Economic Journal*, 66(3): 505-525.

Calleya, Stephen. C. 2004. *The Euro-Med Partnership and Sub Regionalism: A Case of Region Building?* UC Berkeley: Institute of European Studies.

Capoccia, Giovanni ve R. Daniel Kelemen. 2007. "The study of critical junctures: Theory, narrative, and counterfactuals in historical institutionalism." *World Politics*, 59(03): 341-369.

Carapico, Sheila. 2001. "Euro-Med: European Ambitions in the Mediterranean" *Middle East Report* 31(3): 24-28.

Daniel Chirot ve Thomas D. Hall. 1982. *World-System Theory Annual Review of Sociology*, Vol. 8: 81-106.

Del Sarto, Raffaella A., and Chiara Steindler. 2015 "*Uncertainties at the European Union's southern borders: actors, policies, and legal frameworks.*" *European Security* 24(3) 369-380.

Dünya Bankası, Küresel Ticaret Verileri <http://data.worldbank.org/topic/trade>
Dos Santos, Theotonio 1970 "The Structure of Dependence" *The American Economic Review* 60(2): 231-236.

Dimitar Bechev ve Kalypso Nicolaidis. 2010 "*Mediterranean Frontiers: Borders, Conflict and Memory in a Transnational World*" Tonald I.(der.) London, I.B. Borderlands: The Middle East and North Africa as the EU's Southern Buffer Zone London. s.149-165.

Erlanger, S. 2013. Two Years After Revolt, Libya Faces a Host of Problem. New York Times.

Eurostat. "Trade in Goods with Euro-med Trade"
http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113076.pdf
(Erişim Tarihi: 10.05.2015)

Eurostat. "EU and the Mediterranean Region"
<http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/regions/euro-mediterranean-partnership/> (Erişim Tarihi: 28.05.2015)

Evans, P. B., Rueschemeyer, D. ve Skocpol, T. 1985. Bringing the state back in. Cambridge: Cambridge University Press.

Frank, Andre G. ve Barry K. Gills, 1996. The World System: Five Hundred Years Or Five Thousand? London: Psychology Press.

Freedom House. "Freedom in the World Index"
<https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2015#.VgrVZvntmko> (Erişim Tarihi: 29.06.2015)

Friedman, Thomas. 1999. The lexus and the olive tree: understanding globalisation. New York: Farrar, Straus and Giroux Press

GalariotisA, Ioannis John F. 2008. *"The Theoretical and Empirical Application of Social Constructivism in EU's Foreign and Security Policy."* Cyprus Center of European and International Affairs, Paper, 2008-04

Gilliespie, Richard (Der.). 1997. The Euro-Mediterranean Partnership: Political and Economic Perspectives. London: Frank Cass Publishers.

Gilpin, Robert. 1987. The Political Economy of International Relations. Princeton University Press: New Jersey

Haddadi, Said. 2004. Political Securitisation and Democratisation in the Maghreb: Ambiguous Discourses and Fine-tuning Practices for a Security Partnership. Institute of European Studies. UC Berkeley: Institute of European Studies.

Hans "Morgenthau, 1988. Politics Among Nations" 7. Baskı, Boston, McGrawHillPress.

Hall, P. A. 2012. The economics and politics of the Euro crisis. German Politics, 21(4): 355-371.

Herrmann, Peter ve Arno Tausch. (Der.) 2005. The Mediterranean the World System and the Wider Europe (Cilt.1) New York: Nova Science Publishers.

Hein, Simeon. 1992 "Trade Strategy and the Dependency Hypothesis: A Comparison of Policy, Foreign Investment, and Economic Growth in Latin America and East Asia" *Economic Development and Cultural Change* 40(3): 495-521.

Hinnebusch, Raymond. 2012 "Europe and the Middle East: From Imperialism to Liberal Peace?" *Review of European Studies* 4(3).

Hunt, Shelby D. ve Robert M. Morgan. 1995. "The comparative advantage theory of competition." *The Journal of Marketing* 59(2) 1-15.

Joffe, George, 2013 North Africa's Arab Spring, New York: Routledge.

Kant, Immanuel, 1975, (çev) Yavuz Abadan, and Seha L. Meray. 1960. Ebedi barış üzerine felsefi deneme. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Kardulia, Nick P. 1999 World-Systems Theory in Practice: Leadership, Production, and Exchange Boston: Oxford Publication.

Keohane, Robert O. ve Joseph Nye. 2000. "Globalization: What's New? What's Not? (And So What?)" *Foreign Policy*, 118(6):104-119.

Keohane Robert O. 2002. Power and Governance in a Partially Globalized World. New York: Routledge.

Keohane Robert O. 1984 After Hegemony. Cooperation and Discord in the World Political Economy, New Jersey:Princeton.

Keohane, Robert O. ve Lisa L. Martin. 1995 "The promise of institutionalist theory." *International Security* 20(1): 39-51.

Krugman, P. 2012. Revenge of the optimum currency area. NBER Macroeconomics Annual, 27(1): 439-448.

Lerner, Daniel. 1958. The passing of traditional society: Modernizing the Middle East. New York: U.S. Free Press.

Lewis, W. Arthur. 1984. "The state of development theory." *The American Economic Review* 74(1): 1-10.

Lynch, M. 2013. The Arab uprising: The Unfinished Revolutions of the New Middle East, New York: Public Affairs.

Marks, Jon. 1996. "High hopes and low motives: The new euro-mediterranean partnership initiative" *Mediterranean Politics* 1 (1): 1-24

Marshall, A. G. 2010. *Global Economic Crisis*. M. Chossudovsky (der). Global Research, Centre for Research.

Miller, Judith. 2013. "The Challenge of Radical Islam" *Foreign Affairs* 72(2):43.

Morgenthau, Hans. 1988 *Politics Among Nations* 7. Baskı. Baston: Mc Graw Hill Press.

Morgan, Robert M. 1995. "The Comparative Advantage Theory of Competition" *Journal of Marketing*, 59(2): 1-15.

Montanari, Marco. 2007. "The Barcelona Process and the Political Economy of Euro-Mediterranean Trade Integration*." *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 45(5): 1011-1040.

Myint, Hla. 1954. *An Interpretation of Economic Backwardness*. Oxford: Oxford Economic Papers. 6(2): 132-163.

North, Douglass C. 1971. *Institutional Change and Economic Growth*. North The Journal of Economic History, Vol. 31, No. 1, The Tasks of Economic History. (Mar.), pp. 118-125.

Ongur, Hakan Övünç ve Yavçan, Başak. 2014. "Uluslararası İlişkilerde Marksist Yaklaşımlar" Ramazan Gözen (Der.) *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Öniş, Ziya ve Mustafa Kutlay. 2014. "Uluslararası Ekonomi Politikaları" Şaban Kardaş ve Ali Balcı (Der.) *Uluslararası İlişkilere Giriş* içinde, İstanbul: Küre Yayınları, 308.

Öniş, Ziya. 1991 "The Logic of the Developmental State" *Comparative Politic*, 24(1): 109-126.

Pace, Michelle. 2004. "The Euro-Mediterranean Partnership and the Common Mediterranean Strategy? European Union Policy from a Discursive Perspective" *Geopolitics*, 9(2): 292-309.

Paciello, Maria Cristina. 2013 "The Euro Crisis and Euro-Mediterranean Relations" *Mediterranean Yearbook*, 10(5): 83-88.

Pargeter, Alison. 2013. "The Migration of Power and North-South Inequalities: The Case of Italy and LibyaMediterranean" *Politics* 18(1): 36-48.

Pierson, P ve Skocpol, Theda 2002. "Historical institutionalism in contemporary political science". *Political science: The state of the discipline*, 3: 693-721.

Pierson, Paul. 2004. *Politics in time: History, institutions, and social analysis*. Princeton: Princeton University Press.

Peters, Guy Jon Pierre ve Desmond S. King. 2005. "The Politics of Path Dependency: Political Conflict in Historical Institutionalism" *The Journal of Politics*, 67(4):1275-1300.

Rhein, Eberhard. 2007. "The European Neighbourhood Policy: A Critical Assessment." *European Neighbourhood Policy. Challenges for the EU-Policy Towards the New Neighbours*. Opladen: 39-47.

Richard N. Haas. 2008. "The Age of Nonpolarity: What Wil Follow U.S" *Foreign Affairs*, 87(3): 44-56

Ricardo, David. 1817. *On the Principles of Political Economy and Taxation*, (çev) Piero Sraffa ve Maurice H. Dobb 1951 Cambridge: Cambridge University Press.

Rostow, Walt W. 1960. *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*, Cambridge, Cambridge University Press: 179.

Richards, Waterbury, Cammett M. Ve Ishaz Diwan. 2013. *A Political Economy of the Middle East*. Boulder: Westview Press.

Sayan, Serdar (Der.). 2009. *Economic Performance in the Middle East and North Africa: Institutions, Corruption and Reform*. Londra: Routledge.

Salama, C. Mira. 2005. *The Political and Economic Aspects of Euro-Mediterranean Partnership*. İçinde Herrmann, Peter ve Arno Tausch. (Der.) 2005. *The Mediterranean the World System and the Wider Europe (Cilt.1)* New York: Nova Science Publishers.

Schimmang, Beatrice. 2011. "Change and Continuity, Two Faces of the Same Coin: The Development of the EU's Mediterranean Policy". *Young Minds Rethinking the Mediterranean*, 159(6): 118-143.

Smith, Tony. 1979. *The Underdevelopment of Development Literature: The Case of Dependency Theory*. London: World Politics.

Toye, Richard ve J. F. J. Toye. 2003. "The Origins and Interpretation of the Prebisch-Singer Thesis" *History of Political Economy* 35(3): 437-467.

Tovias, Alfred, ve Mehmet Ugur. 2004. "Can the EU anchor policy reform in third countries? An analysis of the Euro-Med Partnership." *European Union Politics* 5(4): 395-418.

Tovias, Alfred. 2010. *A Deeper Free Trade Area and Its Potential Economic Impact*,. Barcelona: European Institute of the Mediterranean.

Tovias, Alfred. 1980. "The Global Mediterranean policy of the EEC." *The Economic Integration of Israel in the EEC*. Tubingen:Tel Aviv Conference Publication.

Tsygankov, Anna. 2008. "Self and Other in International Relations Theory: Learning from Russian Civilizational Debates" *International Studies Review*, 10(1): 762–775.

Wallerstein Immanuel, 1974. *The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. New York: Academic Press.

Wallerstein, Immanuel. 1974 *Modern Dünya Sistemi (Cilt 1)* ” (çev: Latif Boyacı). İstanbul. Yarı Yayınılık .

World Bank. "World Development Indicators" <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators> (Erişim Tarihi: 28.06.2015)

World Bank. "World Governance Indicators" <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=worldwide-governance-indicators> (Erişim Tarihi: 16.06.2015)

Xenakis, Dimitris. 2004, *The Politics of Order-Building in Europe and the Mediterranean*, Athens: Defence Analyses Institute.